

ΔΑΥΛΟΣ

ΠΙΣΩ ΣΤΟ ΚΡΥΦΟ ΣΚΟΛΕΙΟ!

897-904

Στή σκοτεινή πλευρά άπ' τὸ γεμάτο
πιὰ φεγγάρι τῆς ὀλοκληρωτικῆς μας
Ἀπαιδεΐας στήστε στοὺς Πυρῆνες Αὐ-
τοπαιδεΐας σας, καὶ αὐτοφωτισήτε,
ἂν θέλετε νὰ ὑπάρξετε ἀληθινά!

ΚΡΙΤΙΚΗ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

VII-VIII: Ἀνάγκη Νεοελληνικῆς Αὐτοπαιδεΐας

900-905

ΜΕΤΕΩΡΟΣ:

Ρωμιοσύνη

ἢ

Ἑλληνικότητα;

Σελ. 907

Δ^Ρ Κ. ΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

ΠΡΟΣΩΚΡΑΤΙΚΟΙ

ΦΙΛΟΣΟΦΟΙ

ΚΑΙ ΙΑΤΡΙΚΗ

Σελ. 921

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Γ. ΡΟΖΟΣ: *Θουκυδίδης: ὁ θεμελιωτὴς τῆς πολιτικῆς σκέψης...* 910

ΜΑΝΩΛΗΣ ΜΑΡΚΑΚΗΣ: *Πολιτικὴ λογοτεχνία καὶ λογοτεχνία τοῦ περιθω-
ριακοῦ ἀνθρώπου.....* 917

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Δ. ΔΕΠΟΣ: *Ἱμπεριαλισμὸς καὶ πόλεμος (ἀνάλυση).....* 931

Πίσω στο Κρυφό Σχολειό!

Τώρα π' ανοίγουν πάλι τὰ σκολειά... ποιὰ σκολειά;.. Στ' ἀλήθεια ἀνοίγουν;.. Τί νὰ διδάξουν; Ποιούς;.. Κ' οἱ δάσκαλοι — ποιοὶ δάσκαλοι; — ποῦ θὰ κάθονται; Στὸ *σκαμνί* ἢ στὰ θρανία ἐλόγουτους καὶ τὰ μαθητοῦ-δια στὶς ἔδρες;.. Καὶ θὰ τοὺς λένε αὐτοί, γιὰ θὰ τοὺς δασκαλεύουν κεῖνα καθὼς κανοναρχαίει ἡ *Μαθητικὴ Φυλλάδα* κι ὁ *Πολιτικὸς Καθοδηγητὴς τοῦ Σπουδαστῆ*;..

Δέν ὑπάρχουν τέτοια ἔντυπα;.. Δέν εἶναι πρόβλημα θρανίων ἢ ἐδρῶν, οὔτε τὸ ποιοὶ σὲ ποιούς θὰ λένε; Οὔτε τὸ *τί* καὶ τὸ *πῶς*; Κι ὅλοι δασκαλεύουν ὅλους, ἔτσι σὲ μιὰ διάχυση, σ' ἓνα χῦμα *τραλαλά*, πιασμένοι ἀπὸ τὰ χέρια σταυρωτά καὶ λικνίζονται μὲ γλυκὰ βιολίνα τῆς αὐτόματῆς *πρόδο*ς (γενικῇ!) στὸ γενικὸ ἀλληλοδασκάλεμμα κι ἀλληλοπροώθημα;..

Ναί;.. Ἔτσι λέτε; (λένε; λέμε; ὁποιοὺς πρόσωπο θέτε βάλτε τελοσπάντων, δέν ἔχει σημασία, πρόσωπα δέν ὑπάρχουν πιά!) Ναὶ λοιπόν; [Ἡ μήπως σημασία δέν ἔχει οὔτε καὶ τὸ ναὶ ἢ ὄχι, καὶ σὲ τίποτα, ὄχι μόνο σ' αὐτό;.. (Δέν ἀποκλείεται κι αὐτό!)]

Λοιπόν, ἀφήνετε τ' ἀστεῖα! Πιάσανε τὰ πρωτοβρόχια κ' εἰν' ὁμορφα μὲ γυρτό τὸ τζάμι νὰ μελετᾷς κι ὀξω νὰ ψιλορίχνη, νὰ δυναμώνη πότε-πότε καὶ ξανά νὰ κόβη, κ' ἐσύ στὰ στεγνά, δίπλα στὸ παράθυρο, νὰ μελετᾷς χαρούμενος τὴν *Ἀγωγή τοῦ δημοκρατικοῦ πολίτη* τῆς πολιτίδος σοσιλιάστριας χρόνια πίσω καὶ ζαμάνια δεσποινίδος «ἐκπονῆτριας» [ἢ κυρίας πιά; δέν ξέρω! (καὶ δέν τολμάω νὰ πῶ καὶ «παντρεμμένης», γιατί τέτοια λέξη εἶν' *ἐπάρato* ὑπόλειμμα *σταγονίδιο* τοῦ δεξιῦ «φαλλοφασισμοῦ» - *φτοῦ κακά!*)], κ' ἐκεῖ μέσα νὰ διαβάξης πῶς «ἔρχεται» λογουχάρη «σήμερα ὁ κύριος ὑπουργὸς τῆς [Α]Παιδείας μας νὰ κάνη ἐπιθεώρηση στὸ σχολεῖο μας» («ἂ, τί χαρά! τί χαρά!» ἀκούονται στὸ βάθος φωναὶ χορωδίας ἀφανοῦς τῆς *κλαδικῆς* πασοκικῶν ἀγγέλων), καὶ ρίγη πιά μαθητικῆς συγκίνησης («εἶμαι βαθιά συγκινημένος» λέει πάντα ὁ Ἀρχηγός, σὰν ἀρχίζη κάθε δεκάρικό του, ὅπουδῆποτε καὶ γιὰ ὅ,τιδῆποτε, ἀφοῦ ὅλα «βαθιά τὸν συγκινοῦν», ὄχι ψέμματα!), ρίγη κύματα-κύματα κι ἀνατριχίλες βαθειῆς ἐπίσης διατρέχουν τὶς ράχες ὧλων, καὶ βλέπουνε λοιπὸν τὸ μεγάλο μαῦρο αὐτοκίνητο τοῦ ὑπουργοῦ νὰ φτάνη (ἀλήθεια, τί μάρκα εἶναι; *Μερτσέντες*; ὦ, βαθιά ἐπίσης μὲ συγκινεῖ, πούναι κι ὁ ὑπουργὸς ὁ δικός μας *μερσεντεσές* καὶ δαῦτος, κι ἂς μὴν «πῆρε μέρος» στὴν ἄθλια κείνη «ἀντιδραστικὴ» διαδήλωση τῶν *μερσεντεσέδων* «ἐχθρῶν τοῦ λαοῦ» ποῦ «πῆρε χώρα» τὶς προάλλες!), καὶ τὸ δηγιοῦνται στὴ συνέχεια τοῦ κεφαλαίου *Πολιτικῆς Ἀγωγῆς* τῆς σοσιλιάστριας τοῦ ἐπίσημου σχολικοῦ βιβλίου («προοδευτικοῦ», τωρινοῦ! ἐκδεδομένου ἀπ' τὸν πασοκικὸ ὄργανισμό ἐκδοσης σχολικῶν βιβλίων καὶ τρεχαγύρευε!), τὸ δηγιοῦνται τὰ ὑποτιθέμενα παιδάκια-μαθητάκια τὸ βράδι σπῆτι τους τὸ μεγάλο μαῦρο αὐτοκίνητο τοῦ ὑπουργοῦ τους ποῦ τοὺς ἔκανε τὴ μεγάλη τιμὴ νὰ τὰ ἐπισκεφτῇ νὰ τὰ ἐπιθεωρήσῃ, κι αὐτὸ εἶναι «δημοκρατικὴ», ἂν μὴ καὶ «σοσιαλιστικὴ» *πολιτικὴ ἀγωγή*, δηλαδὴ «πολίτη» κι ὄχι δούλου τῆς κάθε τρισόμοιας *ἐπαράτου*, ποῦ καὶ δαῦτη τέτοια ἀκριβῶς μεγάλη μαῦρα αὐτοκίνητα διέθετε γιὰ νὰ λέγεται κανεὶς «κύπουργός» καὶ νὰ τὸν προσκυνᾶνε καὶ «ρίγη ἐθνικῆς συγκινήσεως», «μαθητικῆς» ἢ καὶ ἄλλης, «νὰ διατρέχουν» τὶς ράχες (τὶς ἀείποτε βουρδουλιζόμενες, *μ' ὅποια κυβέρνηση*) ράχες τῶν πληθῶν, ἐνῶ πάντοτε ἀφανεῖς χορωδίες πολιτικῶν ἀγγέλων στὸν «γαλανὸ οὐρανὸ» ψέλνουν, «μὲ βαθειά» πάντα «συγκίνηση», τὴν ἀναμφισβήτητη «συγκίνηση» ὧλων μας!..

ᾠ ρε ξύλο ποῦ σᾶς χρειάζεται, μὲ βρεμμένη σανίδα!..

Πίσω, λοιπόν, στο Κρυφό Σκολεϊό, γιατί κάθε φανερό ψευτοσκολεϊό είναι πιά, τὰ μάτια βγάζει, τίποτα σὲ κανέναν δὲ διδάσκει, καμμιὰ σὲ κανέναν ἐπιστήμη πράγματι κανένα μας ψευτοπανεπιστήμιο, καμμιὰ μέση ἢ πρακτικὴ ἢ ὅποια «ἀνωτέρα», «ἀνωτάτη», τίποτα - καὶ πάρτε το ἀπόφαση, χωνέψτε το, κοιτάξτε τί θὰ κάνετε, μόνοι σας, μὲ τὰ μέσα σας, γιὰ τὰ παιδιά σας καὶ γιὰ σᾶς τοὺς ἰδίους (ἂν εἴστε παιδιά ποὺ σκέφτεστε, μὲ μυαλό κ' εὐθύνη γιὰ τὸν ἑαυτὸ σας, τὴν προσωπικὴ ποιότητά σας, τὴ μόρφωση καὶ καλλιέργειά σας, τίς πραγματικές, χωρὶς τίς ὁποῖες δὲν κάνετε καὶ μὴν ἀστειεύετε!)

Πίσω, στο Κρυφό Σκολεϊό, λοιπόν, ποὺ σὰν αὐτόματος, αὐτοδημιουργητός μὲς στὶς δεινότερες ἀνάγκες πρακτικὸς θεσμός, βέβαια καὶ μόρφωση, κ' ἔσωσε καὶ συντήρησε κ' ἔβγαλε σὲ κάποια ξέφωτα (ἢ μισοξέφωτα ἔστω) κάποτε ὅσους ἀξιους σ' αὐτὸ τὸν κακορίζικο τόπο.

Μὰ πῶς; Ποιὸ Κρυφό Σκολεϊό; Ποὺ μπορεῖ σήμερα νὰ στηθῇ μὲ τί; μὲ ποιούς; γιὰ ποιούς;

Σιγά-σιγά. Νὰ τὰ ποῦμε... Μιὰ ἀπλὴ ἰδέα εἶναι, πρακτικὴ — πρακτικώτατη — καὶ πραγματοποιήσιμη.

Φτάνει νὰ τόχετε καταλάβει, νὰ μὴν τὸ θεωρῆτε «ὑπερβολή», νὰ τόχετε χωνέψει — καὶ νὰ τόχετε χωνέψει ὄχι ἀπὸ πολιτικὴ θέση, πολιτικὴ ἐμπάθεια, ἀλλ' ἀπὸ τελείως ἀπολιτικὴ καὶ ἡρεμὴ γνωστικὴ κατάληξη, σὰ σωστοὶ καὶ λογικοὶ ἄνθρωποι ποὺ ἀγαπᾶτε πράγματι τὰ παιδιά σας καὶ τοὺς ἑαυτοὺς σας, ποὺ δὲν εἴστε γιὰ πέταμμα, δὲν τάχετε γιὰ πέταμμα τὰ παιδιά σας στὰ κόμματα καὶ στὶς «ντισκοτέκς» καὶ στοὺς ὑπόκοσμους τῆς ψευτανάπτυξής μας — πῶς: **Δὲν ὑπάρχει πιά παιδεία ἐδῶ παρεχόμενη ἀπ' τὸ κράτος ἢ ἀπὸ καμμιὰ ἰδιωτικὴ ἐπιχειρησιακὴ πρωτοβουλία!**

Δηλαδή δὲν ὑπάρχει δυνατότητα καμμιάς κοινῆς ἐκπαίδευσης πιά, κι ὅλη ἡ ψευτοπαρεχόμενη εἶναι ἀπάτη, πλάνη, φάντασμα, ἰσχυρισμός! Πολιτικὸς ἰσχυρισμός, κυβερνητικὸς ὅσο κι ἀντικυβερνητικὸς, σημερινὸς καὶ χτεσινὸς καὶ προχτεσινὸς, ὅλων τῶν ψευτοπολιτικῶν μας θρασύτατος ἰσχυρισμός - μὰ ποὺ τώρα πιά καὶ τέλειωσαν ὁλότελα, ὁλοφάνερα, χτυπητά, ὅλα του τὰ παραμύθια τ' ἄθλια, καὶ δὲ μένει παρὰ ἐσεῖς οἱ ἴδιοι, γιὰ σᾶς τοὺς ἰδίους, κάτι νὰ κάνετε, κάτι νὰ στήσετε νὰ λειτουργήσῃ γιὰ ν' αὐτοβοηθηθῇτε, νὰ περάσετε πέρα μὲ κάποιαν αὐτοπαιδεία, νὰ μὴν ἀφανισθῇτε στὸ θεοσκοτεινὸ λαγούμι αὐτὸ ποὺ διανύουμε.

Τὸ Κρυφὸ Σκολεϊό, ἔστω καὶ τόσο πλημμελῶς ποὺ μᾶς δίδαξαν ποτὲ τὴν ἱστορία του, ἦταν — ὑποτίθεται (μὰ δὲν πειράζει! κάποτε κ' οἱ ὑποθέσεις πραγματώνονται, ἀργότερα, κι ἀποδεικνύονται γονιμώτερες κι ἀπὸ πραγματικότητες! μὴν κολλᾶτε λοιπὸν στ' ὅτι *ὑποθέτουμε!* πᾶμε, προχωράτε!) —, ἦταν ἡ ἀπλὴ παιδευτικὴ αὐτοάμυνα κι αὐτοφωτισμός, μέσα στὸ τερατῶδες κῦμα μεσαιωνικοῦ μωαμεθανικοῦ σκοταδισμοῦ ποὺ πλάκωσε τὰ πάντα τετρακόσια χρόνια μέσα δῶ, καὶ ποὺ ἐρχόταν μάλιστα (μὴν κοροϊδευόμαστε καὶ μὴ στρουθοκαμηλίζουμε) ὕστερ' ἀπὸ ἄλλα χίλια τετρακόσια βυθίσματος καθολικοῦ αὐτοῦ τοῦ τόπου καὶ τοῦ λαοῦ στὸν πῶ φανατικὸ σκοταδιστικὸ χριστιανισμό-ἐβραϊσμό. Γιατὶ κι ἂν μίλαγε κανεὶς γιὰ ὅποιο φωτισμό, στὸ Βυζάντιο, μὲ τὰ Ἑλληνικά πάλι Γράμματα — μὲ τί ἄλλο; —, μὲ Φῶτιους, μὲ διασώσεις τῶν ἀρχαιοελληνικῶν κειμένων στοργικώτατες καὶ πολῦτιμες, μὲ βιβλιοθῆκες, καὶ Πλανούδηδες, καὶ Ἀρέβες,

κι ὅλ' αὐτά τὰ σωτήρια πράγματι τῆς ὁποίας Ἑλληνικῆς Παράδοσης, ποῦ ἔφερε μετὰ καὶ τῇ δυτικῇ Ἀναγέννηση, ἀναζητημένη καὶ καλλιεργημένη χωριστά πιά, στὴν Ἰταλία καὶ τῇ λοιπῇ Εὐρώπῃ - ναί, ναί! ἀλλ' αὐτά ὅχι στὴν καθ'αυτὴ Ἑλλάδα καὶ τὸν ἔρμολαό της, ποῦταν τὸ πιὸ παραμελημένο, τὸ πιὸ ὑπανάπτυκτο καὶ ξεπεσμένο κι ἀπαίδευτο κ' *ἐξαγριευμένο* «θέμα» τῆς Ἀνατολικῆς Αὐτοκρατορίας.

Ἔτσι, τὸ Κρυφὸ Σκολεϊὸ στάθηκε ἡ φυσικὴ αὐτοάμυνα παιδείας καὶ καλλιέργειας, πνεύματος καὶ ψυχισμοῦ - *μὲ τὰ βρισκόμενα*, μὲ τὶς δυνάμεις μας ὅποιες εἶναι, ὅποιες διαθέτουμε, ὅσο φτωχῆς πνευματικῆς κι αὐτοπαιδευτικῆς δυνάμεις, αὐτές! *τί νὰ κάνουμε; αὐτές πούχουμε, κι αὐριο μὲ τὸ καλὸ καὶ περισσότερες, κι ὅλο καὶ περισσότερες, καὶ φωτεινότερες, καὶ δυνατώτερες, ὅσο νὰ βγοῦν κ' οἱ Κοραῖδες μας οἱ σοφοί, κ' οἱ Ζωσιμάδες μας οἱ πάμπλουτοι γενάρχες ἔμποροι, καὶ νάρχωνται караbiές-караbiές κρυφὰ καὶ χάρισμα τὰ καλὰ βιβλία, σπουδαῖα βιβλία* (ποῦ μακάρι καὶ σήμερα νὰ τὰ μελετούσαμε, ἀντὶ τὶς Πολιτικῆς αὐτές Ἀγωγές καὶ παρλαπίπες, γιὰ ὑποურγούς Ἀπαιδείας μὲ κατάμαυρες κουρσάρους ποῦ «μᾶς ἐπιθεωροῦν»!)

Λοιπὸν νά, αὐτὸ πάνω-κάτω ἦταν τὸ Κρυφὸ Σκολεϊό. (Θέλετε νὰ τὸ βάλουμε καὶ σὲ εἰσαγωγικά μέσα τὸ «ἦταν», γιὰτὶ μᾶς λὲν τάχα οἱ σημερινοὶ σοφουλιакές μας πὼς δὲν ἦταν παρὰ μῦθος; Ἔστω. Μόνο ποῦ ἐγὼ τότε σᾶς λέω, πὼς οἱ μῦθοι ἴσα - ἴσα δημιουργοῦν πραγματικότητες, ὅσο ἀκριβῶς, κ' ἰσοδύναμα, οἱ ἰσχυρές πραγματικότητες κ' οἱ δεινότερες ἀνάγκες τοὺς δυνατώτερους μύθους - κ' ἔτσι προχωράει ὁ κόσμος, ἀλλιῶς θάτανε κ' ἐξυπαρχῆς σταματημένος, μηδὲν κόσμος!)

Καὶ τώρα, τί νὰ κάνουμε ἑμεῖς;

Γρήγορα σᾶς τὸ λέω, γιὰτὶ δὲν παίρνει κι ὁ καιρὸς κι ὁ χώρος, καὶ γιὰτὶ μοῦ κουράζεστε πιά καὶ σύντομα, τόσα πούχετε νὰ κάνετε! ("Α, ἔρμιοι, ποῦ πλέετε, ποῦ τραβάτε, δίχως ξάρτια στ' ἄγριο πέλαγο.. - νὰ ξέρατε!..):

Πάρτε τὸ ἀπόφαση ὀριστικὴ πὼς παιδεία δὲν ὑπάρχει πιά παρεχόμενη ἀπὸ πουθενά κοινή πὼς τὰ χαρτιά, καὶ τὰ περάσματα τῶν τάξεων (μὲ ἢ δίχως ἐξετάσεις), καὶ τὰ πτυχία καὶ τ' ἀπολυτήρια ὅλα κ' οἱ ψευτοπεργαμηνές σὲ χαρτιά τοῦ μπακάλη κ' οἱ «τίτλοι» εἶναι τρίχες (δὲν τοὺς ἀξίζει καλύτερη καὶ «κομψώτερη», «πνευματικώτερη» τάχα, ἔκφραση), καὶ πὼς τὰ παιδιά σας (ἢ ἐσεῖς οἱ ἴδιοι) δὲν πρόκειται μὲ τίποτ' ἀπ' ὅλ' αὐτά νὰ βρεθῇ τε ποτὲ μορφωμένοι, καλλιεργημένοι, οὔτε στοιχειωδῶς! Πρόκειται, μόνον, νὰ βρεθῇτε μὲ βγαλμένα καὶ τὰ μισάνοιχτ' ἀκόμα μάτια, μὲ γανωμένο κομματικά καὶ ψευτοεπαναστατικά τὸ λίγο «σά μυαλό» μὲ τ' ὁποῖο γεννηθήκατε — ἢ, σὰ χτέες: μὲ γανωμένο ἐθνικιστικά, μεωροαντιδραστικά καὶ ἀντιουσιαστικά, ἀντιανθρώπινα! — ἂν δὲν καταφέρετε **μόνοι σας νὰ δημιουργήσετε κείνο πού σᾶς λείπει: τὴν ἰδία σας Αὐτοπαιδεία**, σὰν ἓνα νέο Κρυφὸ Σκολεϊό, ὑπαρκτό τώρα κι ὅχι μῦθο, ποῦ νὰ λειτουργῇ συνέχεια ὅσο θὰ βαστάη καὶ θὰ μαίνεται τὸ κάθε λογῆς μεσαιωνικὸ πολιτικὸ σκοτάδι — δεξιό ἢ ἀριστερό, κόκκινο, ρόζ ἢ πράσινο ἢ γαλάζιο, ἀλλὰ μαῦρο πάντα μ' ὅλα τοῦτα σκοτάδι! — καὶ νὰ σᾶς φωτίζη, ἐσᾶς, τὰ παιδιά σας, ὅσους ἀγαπᾶτε, χωριστά, νὰ σᾶς φωτίζη, νὰ σᾶς φέγγῃ, νὰ σᾶς μορφώνη — κι ἂς βρυάξη ἀπόξω ἡ Τύφλα κι ὁ Ζόφος κι ὁ Φανατισμός ὅλων τῶν παραφρόνων, τῶν ἀπ' ὁπουδῆποτ' ἐρχόμενων καὶ σ' ὁποιοδήποτε γκρεμὸ καὶ χάος «ἐλπιδοφόρα» πορευόμενων — ἐσᾶς παρὰ

ταῦτα νὰ σᾶς φωτίζει τὸ δικό σας φῶς-αὐτοφῶς, ποὺ καταφέρατε ν' ἀνάψετε κάπως τὴ φλόγα του καὶ νὰ μὴν τὴ σβήνῃ ὁ δρόλαπας...

Πῶς;

Νὰ βρῆτε γύρω σας, μέσα σας, ἀνάμεσά σας — νὰ ψάξετε μὲ τὸ φανὰρι καὶ νὰ βρῆτε! θὰ βρῆτε! — τοὺς ὁποίους μορφωμένους π' ἀπομένουν — ποὺ ἀπομένουν κάποιοι ἀκόμα (ἀλλ' ὄχι καὶ γιὰ πολὺ!) —, καὶ τοὺς ὁποίους νέους μορφωμένους (ποὺ ὑπάρχουν καὶ τέτοιοι, συνέχειες τῶν παλιῶν, ἔστω ἐλάχιστοι, μὰ ὑπάρχουν, βγαίνουν καὶ τώρα κάποιοι, ποὺ δέ θ' ἀντέξουν ὁμως κι αὐτοὶ γιὰ πολὺ ἂν δέν τοὺς βρῆτε, ἂν δέν τοὺς καρπωθῆτε!), νὰ τοὺς ἀνακαλύψετε ὅλους ὅσους διαθέτουν φλόγα, ψυχὴ, φῶς μορφωτικό, σὲ ὅποιον, σ' ὅλους τοὺς τομεῖς, σ' ὅλα τὰ εἶδη, σ' ὅλα τὰ μαθήματα καὶ τὶς ἐπιστῆμες, νὰ τοὺς βρῆτε (θὰ τοὺς βρῆτε ἂν ἀλήθεια ψάξετε, ἂν ἀλήθεια ἔχετε καταλάβει ποὺ τραβᾶτε ἀλλιώως, κ' ἐσεῖς καὶ τὰ παιδιά σας κ' ἀγαπημένοι σας ὅλοι) καὶ νὰ στήσετε μὲ τοὺς ἱκανοὺς αὐτοὺς τὸ Κρυφὸ Σκολεῖό σας.

Θὰ πληρώνετε;

Νὰ πληρώνετε!.. Νὰ κόψετε κι ἀπὸ τὸ ψωμί σας καὶ νὰ πληρώνετε παιδεῖα!.. Ἔτσι κι ἀλλιώως, ἐξ ἄλλου, δέν πληρώνετε — καὶ τόσο! — τὴν Αἰπαιδεῖα; Λοιπὸν νὰ τὴν πληρώνετε τὴν παιδεῖα, τὴν Αὐτοπαιδεῖα σας, γιὰ νὰ τὴ στήσετε νὰ σᾶς σώσῃ!.. Ἀλλιώως πῶς θὰ σταθῇ κι αὐτὴ στὰ πόδια τῆς νὰ σᾶς φωτίσῃ; Μ' ἀέρα κοπανιστό, σὰν τοῦ κυρ' Ἀντρέα μας ἢ τοῦ χτεσινοῦ μας Ράλλη ἢ τῆς προχτεσινῆς μας Χούντας ἢ τῆς ἀντιπροχτεσινῆς μας Δεξιᾶς, Κέντρου, ψευτιές ὅποιεσδήποτε, ἄσχετες πάντα μ' ὅποια πράγματι παιδεῖα;..

Τὸ πρόβλημα δέν εἶναι πολιτικό, ὅπως σᾶς κανοναρχᾶνε ὅλοι οἱ πολιτικοὶ μασκαρεᾶδες σύμφωνοι στὸ νὰ σᾶς κανοναρχᾶν πρωτίστως αὐτὸ ποὺ σᾶς καθιστᾷ πελάτες τους. Τὸ πρόβλημα εἶναι δικό σας! Καὶ τὸ κρισιμώτερο ὅλων γιὰ τὴν ὑπόστασή σας πιά!

Ἄστε τὶς πολιτικές - τὶς βρωμοπολιτικές ὅλες, ποὺ σᾶς θολώνουν τὸ μυαλό (καὶ τὸ λίγο ποὺ σᾶς ἔμεινε) καὶ σᾶς κρύβουν τὸ δρόμο.

Θὰ φτιάξετε συντροφιάς, πυρῆνες Αὐτοπαιδεῖας! Θ' ἀναζητήσετε καὶ θὰ βρῆτε ἀνάμεσά σας, γύρω σας, ὅπουδήποτε, τοὺς ὁποίους ὑπάρχοντες ἀκόμα ἀληθινὰ μορφωμένους, ἀληθινὰ πνευματικούς καὶ φωτισμένους, σ' ὅποιον τομεα καὶ εἶδος φωτισμοῦ. Θὰ τοὺς βρῆτε, θὰ τοὺς πείσετε, θὰ τοὺς πληρώσετε - θὰ τοὺς λύσετε πράγματι τὸ πρόβλημα ἐπιβίωσής τους, ἀλλιώως θὰ τοὺς χάσετε, θὰ τοὺς ρουφήξῃ σήμερα-αὔριο κι αὐτοὺς ἡ Μεγάλῃ Κρεατομηχανῇ τοῦ Σκοταδιοῦ! Θὰ μαζέψετε παρέες-παρέες τὰ παιδιά σας, τοὺς ἑαυτοὺς σας, τὰ μυαλά σας! Θὰ βρῆτε ὥρες, χρόνο! Θὰ κόψετε ἀπ' τὴν τηλεδώραση ποὺ σᾶς κάνει *πλύση* (μ' ὅποια κυβέρνησις ἢ καθεστῶς), κι ἀπ' τὸ βρωμομπουζούκι καὶ τὴ βρωμοταβέρνα κι ἀπ' τὰ βρωμομάτς καὶ τὰ βλακοποδόσφαιρα! Θὰ τὰ κόψετε ὅλ' αὐτά, καὶ θὰ τὸ ρίξετε γιὰ πρώτη φορά στὴ ζωὴ σας στὴ μελέτῃ καὶ στὸ διάβασμα καὶ στὸν *κατὰ μέσα σας κόπο καὶ προσπάθεια ἐν γένει*! Τέρμα ὁ κατὰ ἔξω! **Κατὰ μέσα σας ὁλος ὁ κόπος σας πιά!** Ἀλλιώως δέ θὰ καταφέρετε τίποτα, ὅ,τι κι ἂν πληρώσετε, ὅ,τι κι ἂν σκαρώσετε ἢ φανταστῆτε πῶς σκαρώνεται!

Ἄν σ' ὅλη τὴ χώρα γίνονταν χιλιάδες τέτοιες *Συντροφικὲς Αὐτοπαιδείας*, πὺθ ἂν πῆγαιναν οὔτε λίγο οὔτε πολὺ — ὅσο «ἐξωφρενικό» κι ἂν σᾶς φαίνεται τῶν ἄβουλων — νὰ ὑποκαταστήσουν μὲ Αὐτοπαιδεία τὴ βρωμερὴ Ἀπαιδεΐα μας σ' ὅλους τοὺς τομεῖς καὶ τὰ ἐπίπεδα καὶ τὰ μαθήματα καὶ τὶς ἐπιστῆμες καὶ τὶς μορφές καλλιέργειας, οἱ βρωμοπολιτικοὶ σας ὅλοι κ' οἱ ψευτοτεχνοκράτες σας ὅλοι μπορεῖ νὰ γελάσουν ἀκούγοντάς το, ἀλλὰ ἐγὼ σᾶς λέω πῶς τὸ πρόβλημά σας θάχε λυθῇ — τὸ ὅλο πρόβλημά σας, ὅποιες μορφές καὶ μάσκες ἂν φοράη — σὲ πολὺ λιγώτερο χρόνο ἀπ' ὅσο φαντάζεστε!

Αὐτά γιὰ τὴν ὥρα.

Κι ἂν κάτι σᾶς λένε (κι ἂν πεισθῇ κανεὶς πῶς πράγματι εἶστε σὲ θέση ἀκόμα κάτι νὰ σᾶς λένε), ἔ, θὰ ποῦμε καὶ τὰ παρακάτω, διεξοδικώτερα.

Ἀλλιῶς, ἀπὸ ἄλλα λόγια ρέ παιδιά!, ἄλλο τίποτα χαμένοι μου, ἀγαπημένοι μου, πὺθ ὅσο καὶ νὰ σᾶς κλάψη ὅποιος σᾶς ἀγαπάει, δέ ζωντανεύετε ἂν δέν εἶστε ζωντανοὶ πιά - καὶ μὴν παραπονιέστε τότε γιὰ ὅ,τι πλακώνει.

2-9-83

Κείος

ΡΕΝΟΣ ΗΡΑΚΛΗ ΑΠΟΣΤΟΛΙΔΗΣ

Κριτική τῆς Νεοελληνικῆς Γραμματείας

VII

ΠΡΟΣΩΠΙΚΟ ΚΑΙ ΟΜΑΔΙΚΟ - ΔΗΜΟΤΙΚΗ ΚΑΙ ΛΟΓΙΑ ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ - ΚΟΙΝΟ
ΠΡΟΣΩΠΟ ΚΑΙ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ - Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΑΣ

Ἡ βαθύτερη ταυτότητα ἡ ψυχὴ ἑνὸς λαοῦ, καὶ μαζὶ τὸ σὰν κομμάτι κοινου ὑφάσματος, ὅπου πάνω μὲ τὰ δικά του σὰν «ξεχωριστά» βιώματα φαίνεται «κεντημένο» τὸ πρόσωπο κάθε ἀτόμου τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, δέ δίνονται ἀπὸ τίποτ' ἄλλο τόσο ἄμεσα καὶ χεροπιαστά, τόσο βέβαια ἀναγνωρίσιμα καὶ ἐπαναγνωρίσιμα (διακρινόμενα, πάντα, ἀπ' ὅποια ἄλλα, κάθε στιγμὴ), ὅσο ἀπ' τὴ λογοτεχνία του — ἀπ' αὐτὴν κυριώτατα, γιὰ εἶν' ὀργανικά συμφυῆς μὲ τὸ ριζικὸ προϋποθετικὸ τῆς ὅλης συνειδήσεως: τὴ γλῶσσα του — κ' εὐρύτερα παραπέρα: ἀπ' τὴν ὅλη σφαῖρα κάθε τέχνης καὶ πνευματικῆς του δημιουργίας, κάθε εἶδους ἐκφράσεώς του, κοινῆς ἢ ἀτομικῆς, δημοτικῆς ποὺ συνηθίζουμε νὰ λέμε — κ' εἶν' ὅρος ποὺ ἀπόμεινε ἀπὸ καιροὺς ὅπου βασικὸς κοινωνικὸς πυρήνας ἦταν ἡ κλειστὴ ἐκείνη ἀγροτικὴ κοινότητα καὶ πρωταρχικὴ κοινωνικὴ ἔννοια ἢ τοῦ ἐκάστοτε ζώντος καὶ δρῶντος δήμου της, μὲ τοὺς παραδοσιακοὺς κώδικες ζωῆς — ἢ λόγιας, ὅπως κράτησε καταχρηστικά νὰ ὀνομάζεται — καὶ κατὰ παρέκταση (σχεδὸν πάντ' ἀβασάνιστα) καὶ νὰ θεωρῆται — κάθε προσωπικὴ κ' ἐπώνυμη. Καὶ λέω «καταχρηστικά» καὶ «ἀβασάνιστα», γιὰ διόλου δὲν εἶν' ὅλες οἱ προσωπικὲς δημιουργίαι λόγιες πράγματι, στὴν αὐστηρὴ σημασίᾳ τοῦ ὅρου — λόγιο: τὸ ἀπὸ λογιόσυνης, ὅχι τὸ ἀπὸ ζωῆς —, ἐνὼ καὶ ἀναμφισβήτητα προσωπικὲς ὑπάρχουν, ποὺ ἡ οὐσία τῆς ἐμπνεύσεως καὶ τῆς πλάσης τους τὸ φωνάζει πειστικώτατα πὼς εἶναι τέτοιες, παρὰ τὸ ντύμα τους τὸ κοινόν, καὶ ὡστόσο δὲν εἶναι οὔτε κἀν ἐπώνυμες, ἀλλὰ καὶ βρίσκονται μπολιασμένες ἰσχυρά καὶ λειτουργοῦν ὀργανικώτατα στὸν κορμὸ μιᾶς δημοτικῆς παράδοσης. Πολλές, καὶ σπουδαιότατες μάλιστα. Καὶ στὴ δικιά μας δημοτικὴ παράδοση σημαντικώτατες. Ὅπως Ἡ Λιογέννητη θάλεγα· καὶ τὸ μοναδικὸ τραγούδι Τοῦ νεκροῦ ἀδελφοῦ· καὶ τὸ ἀνθηρότατο μεσαιωνικὸ Τοῦ Μαυριανοῦ καὶ τῆς ἀδελφῆς του, καὶ ἄλλα, ποὺ ἀπαιτοῦν εἰδικώτερη ἐξέταση, καὶ ἀποδείξεις βέβαια, γιὰ τὸν κατάδηλο χαρακτήρα προσωπικῆς δημιουργίας ποὺ ἐμφανίζουν, μὲ πλεῖστα ριζικῶς προσδιοριστικὰ στοιχεῖα καὶ ποιότητες ἰδιάζουσες καὶ εἰδοποιές. Ἀλλὰ τὰ θέματ' αὐτὰ πολὺ ἀβληχρά ἔχουν ἀπασχολήσει καὶ ἀντιμετωπιστῇ ἀπ' τοὺς ἐλάχιστους παλιοὺς εἰδικούς μας — κ' ἐννοῶ, φυσικά, τοὺς δυὸ κυρίως ἐπαῖοντες ἐν προκειμένῳ: τὸν γενικώτερα ἀνεκτίμητο ἰδρυτὴ τῆς Λαογραφίας μας Νικόλαο Πολίτη, καὶ τὸν σοβαρώτερο μελετητὴ καὶ κριτικὸ τῶν δημοτικῶν μας τραγουδιῶν, τὸν Γιάννη Αποστολάκη —, ἐνὼ ἔξ ἄλλου βάρυναν ἰδιαίτερα στὴ σχετικὴ γραμματεία μας καὶ κρατήσασα γνώμη ὅλες ἐκεῖνες οἱ ἐν πολλοῖς *a priori* θέσεις ποὺ «ἀπόλυτα στεγανά» τάχα βλέπαν νὰ χωρίζουν «ἀνυπέρβατα» τὴ λόγια ἀπὸ κάθε σύστοιχη δημοτικὴ ἢ λαϊκὴ δημιουργία — Γιάννης Ἀποστολάκης (διό, κατὰ βάση, κ' οἱ τόσο σφοδρές ἐπικρίσεις του τῶν Βαλαωρίτη, Κρυστάλλη καὶ ὁποιων ἐν γένει «μιμητῶν» τῆς δημοτικῆς μας παράδοσης, ὅσο καὶ τῶν συλλογῶν δημοτικῶν μας τραγουδιῶν, κυρίως γιὰτὶ δὲν ἐξωβέλισαν «νόθα» καὶ «λόγια» διάφορα παρεισφρύσαντα «ὥς μὴ ἔδει» κ.λ.), ἀλλὰ καὶ ὁ πατέρας μου (ποὺ γι' αὐτό κ' εἶχε ἀποκλείσει τὸ δημοτικὸ τραγούδι καὶ

τὴν παροιμία ἢ ἄλλα *λαϊκὰ* εἶδη ἀπ' τὴν Ἀνθολογία, στὶς ἐννιά πρῶτες ἐκδόσεις της, ὡς τὸ '69, καὶ μόνο στὴ δέκατη, πούκανα γώ, δέχτηκε πιά τὴ σχετικὴ συμπλήρωση τοῦ ἔργου) — ἀπομεινάρια ὅλ' αὐτὰ εἴτε ρομαντικῶν προκαταλήψεων τῶν δυὸ προηγούμενων αἰώνων ἐθνικιστικῆς-*λαϊκιστικῆς* αἰσθητικῆς καὶ λαογραφίας, εἴτε λογῆς-λογῆς ὑπερ-«αὐστηρῶν» κοινωνιο-λογικῶν τάσεων (Σορέλ κ.ἄ.), πού κατακυριάρχησαν στὶς ἀρχές τούτου κ' ἐπέδρασαν ἀνασταλτικά καὶ στ' ἀνοιχτά αὐτὰ θέματα τῆς ἐπιστημονικῆς φιλολογίας.

Ὅπως δὴποτε, ὅσο κι ἂν νομίζουμε — ἢ καὶ τὸ θέλουμε καὶ τὸ ἐπιζητοῦμε, θεωρῶντας τὸ εἶδος «ἐλευθερίας» μας καὶ «προσωπικοῦ αὐτεξουσίου» μας — τόσο «χωριστοί» δά δέν εἴμαστε σὰν *πρόσωπα*, οὔτε τόσο «αὐτόνομες ὀντότητες», *ξεκομμένες* δὴθεν ἀπ' τὰ *σύνολα-μήτρες* πού μᾶς γεννοῦν κι ἀπώτερα μᾶς ἐπανεγκλείουν μέσα τους (αὐτοτρεφόμενες ἐπίσης ἔτσι κι αὐτολιπαινόμενες μὲ τοὺς ἴδιους τοὺς καρπούς τους) καὶ παρ' ὅλα, καὶ πέρ ἀπ' ὅλα μας τ' «ἀτομικά» τοῦ καθενός, ἐν ἐσχάτῃ ἀναλύσει πάντα μᾶς περιέχουν καὶ τοὺς εἴμαστε *ὀργανικά ἀναπόσπαστοι*, ἀλλὰ κι *ἀνερμήνευτοι*, καθαυτὸ *ἀκατανόητοι* καὶ μὴ λειτουργοῦντες σὰ δημιουργοὶ ἐκτός αὐτῶν (:μὲ ἄγνοια αὐτῶν ἢ παραγνώρισή τους).

Ἄρα, γιὰ νὰ συνοψίζουμε: Ὁ,τι συνιστᾷ τὸ *κοινό* συνειδησιακὸ *ῥόφημα*, πού «ὑπόκειται» κάθε «ἀτομικοῦ» *προσώπου* μας — δηλαδή: ὅ,τι κατεξοχήν ἢ λογοτεχνία, ὅπως πρωτοεῖπα, ἐκφράζει ἄμεσα, καὶ *τοπικά-στιγμικά* (:τοῦ τόπου καὶ τῆς *καιρικῆς* στιγμῆς μας) καὶ *καθολικά-διαχρονικά* (:τῆς εὐρύτερης «ἐθνικῆς» μήτρας πού μᾶς γέννησε) — βεβαιότατα καὶ δίνει τὰ πυρηνικά συστατικά τῆς *ταυτότητάς* μας.

Καὶ ναὶ μὲν ὁ καθένας δημιουργεῖ σὲ κάθε χώρῳ τέχνης — κι ὄχι μόνο τέχνης — μὲ τὴν αἴσθηση, κυρίως, πῶς αὐτός δημιουργεῖ, προσωπικά ἐνεργῶντας κ' ἐλεύθερα, πράγματι ὅμως λειτουργεῖ σὰν ἄνθος ἢ σὰν καρπός, σὰ βλαστός ἢ σὰν κύτταρο, σὰ στοιχεῖο ὀργανικὸ κι ἀναπόσπαστο ἀπ' τὴ δρῶσα οὐσία εὐρύτερου τινὸς ὄντος.

VIII

ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ-ΖΗΤΟΥΜΕΝΟ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΑΙΔΕΙΑΣ

Μὲ τὸν ὄρο *Νεοελληνικὴ Παιδεία* — συστηματικῶς ἀνάλογο πρὸς τὸν τόσο φωτεινὰ τεθέντα ἀπὸ τὸν Jaeger στὸ λαμπρὸ ἐπαγωγικὸ τοῦ ἔργου γιὰ τὴν ὅλη Ἀρχαιοελληνικὴ *Παιδεία*, ὅπως *εἰσπράττονταν* καὶ δροῦσε μορφωτικά, σὰν *αὐτοκαλλιέργεια*, μέσα στὴν ὑψωμένη κοινὴ συνείδηση τῶν ἰδίων τῶν Ἀρχαίων Ἑλλήνων — πρέπει νὰ νοῆται ὄχι μόνο ἡ τόσο ἀνάρτια καὶ ἐξαλλοιωτικά ὅπως ἐδειξα ψευτοῖστορούμενη συνήθως σὰ «Νεοελληνικὴ Λογοτεχνία», ἢ ἀκόμα καὶ τὰ ὅλα *Γράμματά* μας γενικώτερα — δηλαδή τὸ εὐρύτερο πνευματικὸ *φάσμα* τοῦ ἐντεχνου καὶ τοῦ θεωρητικοῦ νεοελληνικοῦ λόγου [καὶ σκέψης, καὶ κριτικῆς-αἰσθητικῆς, ἢ καὶ καθαυτὸ ἐπιστημῶν (σὲ κάποια κορυφαῖα ἐκφραστικὰ ἐπιτεύγματα), ἢ κι ὅποιου ἐν γένει ἄλλου εἶδους ἀποδοτικὰ δουλεμένου λόγου: ρητορικοῦ, ἐκκλησιαστικοῦ εἴτε πολιτικοῦ, δημοσιογραφικοῦ, ἀρθρογραφικοῦ ἢ ἄλλου κ.λ.π.], πού φιλολογικώτερα ὀρίζεται σὰ *Νεοελληνικὴ Γραμματεία (Littérature)* ἢ παλιότερα *Γραμματολογία* —, παρὰ ἡ ὅλη σφαῖρα τῆς νεοελληνικῆς *συνείδησης* καὶ τῆς πνευματικῆς-καλλιτεχνικῆς τῆς *ἐκφρασης*, ἀτομικῆς καὶ ὁμαδικῆς,

διαχρονικής και διατοπικής — όπως οι καταβολές της αναζητούνται ως απώτατες αρχαιοελληνικές (αν μή κι ως υποστρωματικώτερες ακόμα πρωταρχικές *αίγαικές* κι άλλες επίκοινες της Μεσογείου κι όλων των παραλίων της), με ρίζες εκτεινόμενες σε πολύ πλατύτερο απ' τον τόσο στενευμένο σήμερα έλλαδικό χώρο, και κατά περιόδους κ' εποχές διευρύνσεων ή μετατοπίσεων, μεταφυτεύσεων ή και πλείστων επαναπυρηνώσεων, που διαρκώς ανέθαλλαν έδω ή εκεί [από Μικρασία κι 'Ανατολία, ως Σικελία και Κάτω Ιταλία, κι από Μαύρη θάλασσα και Πόντο κι ακρότατα ύψιπεδα της άλεξαντρινής επείσδυσης μέχρι των κρασπέδων των 'Ιμαλαίων (όπου τόσο ισχυρά και δραστικά πολιτιστικά μπολιάσματα του μακεδονικού ελληνισμού ζούν ακόμη, και με παρούσα κ' ενεπίγνωστη όλη τη σχετική μνήμη της αρχαίας τους κληρονομιάς) ή κι από Δούναβη και Μολδαβία και Καρπάθια και Δειναρικές 'Αλπεις ίσαμε Ταίναρο και Κρήτη και Κύπρο κ' Αίγυπτο και Καρχηδόνα και 'Ισπανία], επί δέσμες αιώνων — *λόγιας και δημοτικής* δημιουργίας έργων πνεύματος και τέχνης.

'Αλλ' ό,τι λέμε *Παιδεία Νεοελληνική* δεν είν' απλώς «ίστορία», δέ νοείται να διαπιστώνεται απλώς — ποιά είναι και πώς αναπτύχθηκε μες απ' τα πράγματα, τις προϋποθέσεις των καιρών και τα γεγονότα που συνιστούν την ευρύτερη ίστορία του λαού και του τόπου ή του ελληνισμού και της γλώσσας της ελληνικής όπου κινήθηκε κ' έδωσε και πήρε —, αλλά πρέπει να ζητηται και ν' αντικρύζεται *ουσιαστικά*, να κρίνεται, να ζυγιάζεται και ν' αναλύεται — χωρίς δέσμευση από καμμιάν *a priori* θέση ή γνώμη ή «κρίση» τάχα «τετελεσμένη», προαπηρτισμένη (σαν «της 'Ιστορίας» δήτην «από μόνης της *αποφανθείσης*» κ.λ.π.) — σ' όλες τις πραγματικές κι από σημερινή *αντισυμβατική* συνείδηση νεόελληνα δέκτη σαν αξίες *εισπρατιόμενες* ποιότητές της, ν' ανερυνώνται διαρκώς μέσα της οι βασικοί της άξονες και διαρθρωτικές δομές, οι σταθερές *ορίζουσες* κύριων οργανικών και ριζικών αυτοπροσδιορισμών της, όποιες υπάρχουν, δρούν σταθερά κι αναδεικνύονται σαφώς *ένδοθεν* του ύλικού της, ώστε το όλο της έν τέλει να συγκροτηθή κάποτε, *έντελεχειακά*, από *έκφραση* δεδομένης *συνείδησης* — κ' έν πολλοίς παρψημένης που αποτελεί κατά το πλείστον πιά, έτσι πούχει καταπέσει και καταθαφτή στον άμόρφωτο τόπο μας — σε καθαυτό *παιδεία*, έξ ιδίων αυτοσύστατη κι αυτεπίγνωστη σαν τέτοια στίς *ταυτοτικές* ιδιότητές της, ικανή προς συμπαγέστερη περαιτέρω σύνθεση και φυσική αυταναγωγή σε ανώτερα επίπεδα και πολυδύναμες πνευματικές καλλιέργειες και φορτίσεις δυναμικού ισχυρές για ουσιαστικώτερες, ποιοτικώτερες, ακμαιότερες και βαθύτερα *άποκριτικές* στα πράγματα (και τα όλοένα πυκνότερα κι άπαιτητικότερα έπερχόμενα), ομαδικές κι άτομικές, *κοινές* και *προσωπικές*, έκφραστικές πληρέστερα κι άπελευθερωτικές γενναιότερα δημιουργίες, αυτεπίβολες πιά και σ' άλλα μεγέθη, βάρη, σημασίες κεντρικές και διαστάσεις ευρύτερες, προς ό,τι λέμε *ζωή άνεβασμένη*, ζωή με σύλληψη του νοήματός της κι *αυτοθεσία* της «μοίρας» της σ' αυτό τον *Καιρό*, δηλαδή της *άξιας* της, και κατά τις πυρηνικώτερες, τις πιο καταβολικές και οργανικές ανέκαθεν ζητήσεις της λειτουργούσα αυτόνομα, δηλαδή *έλεύθερα* — τί άλλο πράγματι είναι το *έλεύθερο*, παρά: το *κατά φύσιν* στο κάθε τί; — κι όχι μ' επιβολές απόξω και υπαγωγές ή άθλιες προσδέσεις της σε συστήματα και τροχιές άλλες, ξένες της και παράταιρες, υποδουλωτικές κ' έξοντωτικές της έντέλει.

Γιά να προσδιοριστή σαφέστερα:

Ἐκεῖνο ποῦ παράγεται φυσικά, σὰν ἀνεπίγνωστη ἄνθηση καὶ καρποφορία τῆς συνείδηση, τῆς αἰσθησης, τοῦ ταλέντου, ἀπὸ πρόσωπα καὶ ὁμάδες, ἀκριβῶς — ὅπως τὸ συνέλαβε κι ὁ Σολωμὸς καίρια — κατὰ τὴ φυτική λειτουργία, εἶναι τὸ ἴδιο ποῦ καὶ λιπαίνει ἰδανικά, σὰν αὐτοπαιδεῖα μὲ τὴν ἴδια μας τὴ δημιουργία. Τὸ ἴδιο δηλαδὴ ποῦ μορφώνει κατεξοχὴν πρόσφορα καὶ ὀργανικά τοὺς περαιτέρω φορεῖς καὶ δημιουργοὺς, σύστοιχα πρὸς τὴν εὐρύτερη κοινὴ συνείδηση.

Αὐτὴ εἶναι κ' ἡ βασικὴ ἀντίληψη κάθε λεγόμενης ἐθνικῆς παιδείας: *Μορφώνω, καλλιεργῶ, μὲ τὸ ἴδιο, μὲ τὸ ἐγγενές! "Ὅπως φυσικά κ' ἡ γῆ λιπαίνεται καὶ γονιμοποιεῖται ἀέναα ἀπ' τὴν ἴδια τῆς τὴ βλάστηση, καθὼς ἀκατάπαυτα τῆς ἐπαναποδίδεται αὐτὴ μέσα στὸ «ζωηθάνατο» μυθικὸ κύκλο «Δήμητρας-Περσεφόνης».*

Ἀντίληψη βασικά σωστή, ὅσο βέβαια δὲν ἐκτρέπεται σὲ ἀπομονωτική, «σωβινιστική» μὲ θλιβερὲς ξενηλασίες κάθε «μὴ ντόπιου» - δηλαδὴ ὅσο δὲν καταντάει ἐθνικιστικὴ, κλειστὴ καὶ τοξικὴ ἀπώτερα κάθε δημιουργικῆς ἱκμάδας.

ΡΕΝΟΥ ΗΡΑΚΛΗ & ΣΤΑΝΤΗ

Α Π Ο Σ Τ Ο Λ Ι Δ Η

ΑΝΘΟΛΟΓΙΑ

ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑΣ

Πλήρες Corpus — Τόμοι ἑπτὰ — Σελίδες 3820

Τὸ καλύτερο δῶρο σὲ φίλους ποῦ διαβάζουν. Χαρίστε τὸ πῶς νεοελληνικὸ πνευματικὸ ἔργο, ποῦ θὰ μείνῃ καὶ θὰ μορφώσῃ κι ἄλλες νεοελληνικὲς γενεές.

Ποιητικὴ

Τόμοι 3, σελίδες 1746. Ἀπὸ τὸ Μεσαίωνα, ὡς τὶς μέρες μας, ἀνθολογημένη ὅλη ἡ λόγια καὶ δημοτικὴ ποίηση τριῶν αἰώνων.

Διηγήματος

Τόμοι 4, σελίδες 2074. Διηγήματα 137, διηγηματογράφων 97, τὰ ἄριστα ἑνὸς αἰῶνα Διηγηματογραφίας μας, ὡς τὶς μέρες μας.

Εἶναι ἡ πῶς ἀντικειμενικὴ κάτοψη τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας, ἀπολύτως ἀνεπηρέαστη ἀπὸ ἰδέες καὶ πολιτικὲς θέσεις ἢ παρατάξεις καὶ προπαγάνδες.

Ὁ τόμος: δρχ 1800 στὰ βιβλιοπωλεῖα, 1600 ταχυδρομικῶς, καὶ 1550 ἀπὸ Μηθύμνης 43 (πλατεῖα Ἀμερικῆς) διὰ χειρός. Ταχυδρομικὲς ἐπιταγές: Κυρίαν Βίαν Ρ. Ἀποστολίδη, Μηθύμνης 43, Ἀθῆναι, τ.τ. 823. Τηλέφωνα: 8646977 καὶ 8676053.

ΔΕΥΤΕΡΗΣ ΜΑΡΜΑΤΣΟΥΡΗΣ

Πλανήτης Βροτῶν

Ἡ ὑπέρτατη ἀρχὴ ἀποφάσισε.

Ἐμφύλιος.

*Κύριος σκοπὸς τῆς ἐπιχείρησης
ἡ φθορὰ τοῦ ἀντίπαλου.*

Ἀντίπαλός μας εἶναι καὶ οἱ δύο πλευρές.

*Κατάλληλοι χειρισμοὶ
τῶν μεγάλων ἀσυνειδήτων ὀργάνων μας.*

Καμμιά ἀλλαγὴ στὴν συνθήκη τῆς μοιρασιάς.

*Κατάλληλη ἀξιοποίηση
τοῦ αἰώνιου μειονεκτήματος τοῦ ἀντίπαλου
νὰ ᾔχει ἡγέτες κατώτερους τῆς ἀξίας τους
(οἱ ἀντάξιοί του πάντοτε, μὲ κάποιο τρόπο,
«βγαίνουν ἀπ' τὴ μέση»).*

*Καμιὰ ἐπανάπαυση στὶς ἐπιτυχίες μας
τῶν δύο τελευταίων αἰώνων,
(στὴ συρρίκνωση τοῦ ἀντίπαλου).*

*Καμιὰ ἐπανάπαυση
στὸν τελευταῖο ἀκρωτηριασμό του,
— δὲν πρόλαβαν νὰ περάσουν δυὸ δεκαετίες,
κι εἶδαμε, μ' ἀνοιχτὲς ἀκόμα τὶς πληγές,
νὰ παλεύει καὶ νὰ κάνει αἰσθητὴ τὴν ὑπαρξὴ του
μὲ δύναμη κι ὄντοτητα
πάντα πολλαπλάσια τοῦ μεγέθους του.*

*Κατάλληλη χρησιμοποίηση
τῶν συνθηκῶν,
τοῦ χαρακτήρα,
τοῦ πάθους τοῦ ἀντίπαλου.*

*Κι ὅταν ὁ ἐμφύλιος τελειώσει,
ἐκμετάλλευση
τῶν πληγῶν του,
τοῦ μίσους
τοῦ διχασμοῦ.*

*Ἄλλωστε
ἡ ἐπαρση, οἱ ὑπερβολές κι οἱ γιορτὲς τῶν νικητῶν
—λὲς καὶ ὑπάρχουν νικητὲς σ' ἐμφύλιο—,
τὰ τραγούδια μοιρολόγια
καὶ τὰ ψυχικὰ συμπλέγματα τῶν νικημένων
γιὰ ἀρκετὰ χρόνια
θὰ δουλεύουν γιὰ μᾶς.*

Μ Ε Τ Ε Ω Ρ Ι Σ Μ Ο Ι

Αν δὲν εἶχα πεισθῇ γιὰ τὴ «συγγενῇ» πολιτικὴ ἀφέλεια ποὺ διακρίνει —διέκρινε πάντοτε— πλείστους διανοούμενους καὶ καλλιτέχνες, θὰ μπορούσα νὰ καταλογίσω ἀνενδοίαστα ἔλλειψη φιλελευθερισμοῦ καὶ ἠθικὴ συνεργία στὴν ἐξουσιαστικὴ ἐπιχείρηση δογματοποιήσεως —ἀλλὰ καὶ ἐθισμού στὴν κατάσταση τῆς συνειδησιακῆς δουλείας— τῶν Ἑλλήνων σ' ὅλους ἐκείνους τοὺς «ταγούς» τῆς Τέχνης καὶ τῆς Διανοήσεώς μας, ποὺ σήκωσαν τὴ σημαία τῆς *Ρωμιοσύνης* καὶ προσπαθοῦν νὰ στήσουν τὸ νέο *Ἑλληνικὸ Μῦθο* πάνω στὰ ἱστορικὰ καὶ ἰδεολογικὰ θεμέλια ποὺ ἀντιπροσωπεύει ὁ ὅρος αὐτός. Τί βρίσκουν στὴν Ρωμιοσύνη, στοὺς Ρωμιούς καὶ στὸ Ρωμέικο οἱ ἀνθρώποι αὐτοί, ὥστε νὰ τὴν ἀνυψώνουν σὲ «περικλεῖον» πλαίσιο τῶν ἑλληνικῶν ἰδανικῶν —ἀντιπαράτασσοντάς τὴν ἐχθρικὰ πρὸς τὴν *ἐλληνικότητα*, τὸ ἰδανικὸ καὶ τὸν τρόπον αὐτὸ θεωρήσεως τῆς ζωῆς καὶ τοῦ Κόσμου, ποὺ ὄχι μόνον φτάνει καὶ περισσεύει γιὰ τὴ δική μας ἰδεολογικὴ αὐτάρκεια, ἀλλὰ καὶ ἀποτέλεσε, ὡς γνωστόν, καὶ ἀποτελεῖ πάντοτε παγκόσμιο ἰδανικόν, καὶ μάλιστα τὸ ἰδανικὸ τῶν πρὸ ἐλευθέρων, φωτισμένων καὶ ρωμαλέων πνευμάτων ὅλων τῶν Τόπων καὶ ὅλων τῶν ἑποχῶν, ἀπὸ τὴν περίοδο τῆς δολοφονίας τοῦ Κλασσικοῦ Κόσμου ἀπὸ τὸ δογματισμὸ μέχρι σήμερα; Καὶ πόση ἐλευθερία καὶ ἀλήθεια —ἀν μᾶς ἐνδιαφέρουν οἱ δύο αὐτὲς ὑπέρτατες ποιότητες καὶ ἀξίες— μπορεῖ νὰ προσδώσῃ στὴν ἑλληνικὴ συνείδηση ἢ ἱστοικοῖδεολογικὴ βίωση ἐνὸς παρελθόντος ποὺ γεννήθηκε, ἀκόμη καὶ σ' ὅσον, ἀπὸ τὴ δουλεία —*Ρωμῖος* σήμαινε ἀρχικὰ ὑπόδουλος τῆς Ρώμης—, σταδιο-

δρόμησε μέσα στὸ σκότος τοῦ μεσαιωνικοῦ δογματισμοῦ καὶ πῆρε τὴ συγκεκριμένη ἱστοριοπολιτικοκοινωνικὴ ὑπόστασή του στὴ νεώτερη Ἑλλάδα, τὸ Ρωμέικο, τὴ ἄθλια αὐτὴ καὶ ἐπαίσχυντη ἐκφύλιση τῆς ἑλληνικότητας— τὴν «Ἑλλάδα», ποὺ ὅπου κι ἂν κυτᾶξῃς σὲ «*πληγώνει*», γιὰ νὰ χρησιμοποιήσω τὴν βαθύπικρη αὐτὴ φραστικὴ ἔκρηξη τοῦ Σεφέρη;

Βέβαια, δουλεία, ἀνελληνικότητα, Ἰουδαιοχριστιανικὸς δογματισμὸς, ἰσχυρὲς δόσεις ἀστισμοῦ, μαρξισμοῦ, καπιταλισμοῦ, σοσιαλισμοῦ, φασισμοῦ καὶ ὅλων τῶν —ισμῶν, ρουσφέτι, ἰδεολογικὴ ἐξάρτηση καὶ συρρίκνωση τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ὑποβιβασμὸς τοῦ σὲ οὐραγὸ τῶν Ἑθνῶν, στεριότητα πνεύματος ἀβεβαιότητα γιὰ τὸ μέλλον καὶ πλεῖστα ἄλλα εὐτελιστικὰ εἶναι τὸ ἱστορικὸ καὶ ἰδεολογικὸ περιεχόμενο τῆς Ρωμιοσύνης. Ἡ ἐκ μέρους τῆς διεκδίκηση ὀρισμένων ἀρετῶν —ὅπως τοῦ «φιλότιμου», τῆς «τιμῆς -μπέσας» καὶ τῆς «λεβεντιάς», ἂν αὐτὰ δὲν εἶναι ἀλβανοβλαχοσλαβικῆς προελεύσεως ἢ μυθώδεις ὑπερβολές τοῦ ρωμέικου κατεστημένου τοῦ Νεοελληνικοῦ Κράτους— εἶναι τόσο ἀμφίβολες καὶ τόσο ἀσήμαντες καὶ κάθετα ὑποκείμενες στὶς ἀνάλογες ἀξίες τῆς Κλασσικῆς Ἑλλάδας, ὥστε νὰ μὴ ὑπάρχῃ κανένας λόγος νὰ ἀνάγωνται σὲ ὑποκατάστατο τῆς ἑλληνικότητας, καὶ νὰ πετιέται ἡ τελευταία «εἰς τὸ πῦρ τὸ ἐξώτερον», ὅπως περίπου ἐπιδιώκουν αὐτοὶ ποὺ προσπαθοῦν ν' ἀνεγείρουν τὸ μῦθο τῆς Ρωμιοσύνης. Καὶ ὁ ἰσχυρισμὸς τοὺς ὅτι ἡ Κλασσικὴ Ἑλλάδα ἀνήκει στὸ παρελθόν, ἐνῶ τὸ ἰ-

δανικό τους είναι τὸ ἴδιο τὸ παρὸν καὶ τὸ μέλλον, στερεῖται οἰασθήποτε βάσεως καὶ ἀξίας, ὅταν πρόκειται γιὰ τὸ «δέον» τοῦ Ἑλληνισμοῦ. Πρῶτον, γιατί οἱ ἀξίες εἶναι ἄχρονες. Δεύτερον, γιατί οἱ κύριες ιδέες τῆς ἐλληνικότητος —ἐλεύθερη κι ἀδογματιστὴ ἀναζήτηση τῆς ἀλήθειας, Λόγος, δικαιοσύνη, μέτρο, διάλογος, ἔλεγχος, ἀπόδειξη, οἰκουμενικότητα τοῦ πολιτισμοῦ κλπ.— εἶναι σήμερα ὀλοζώντανες καὶ παραμένουν οἱ μοναδικές παγκόσμιες ἀξίες, ἂν πετάξουμε στὰ σκουπίδια, ὅπως τοὺς ταιριάζει, ὅλες τὶς μαζοποιητικές, αὐθαίρετες καὶ διαστρεβλωτικές τεχνητὲς «ἀρχές» τῆς «ἰσότητος», τῶν -ισμῶν, τῶν μαζικῶν κινήματων καὶ τῶν φανατισμῶν, ποὺ ἐμβολιάσθηκαν στὴν ὁμαδικὴ συνειδηση τῆς ἀνθρωπότητος ἀπ' αὐτοὺς ποὺ ἐπιδιώκουν νὰ τὴν ψευτίσουν, νὰ τὴν ἀποβλακώσουν, νὰ τὴν ἐξαχρειώσουν καὶ νὰ τὴν πολτοποιήσουν, γιὰ νὰ μποροῦν ἔτσι νὰ τὴν ἐκμεταλλεύονται καὶ νὰ τὴν κυβερνοῦν χωρὶς προβλήματα. Καὶ τρίτον—αὐτὸ τὸ σημειώνουμε σὰν κάρφος στὰ μάτια τῶν *Ρωμιοσυνιστῶν*—, γιατί ἀκριβῶς αὐτὲς οἱ παλιές ἀλλὰ ὑπερχρονικὲς ἀξίες τῆς ἐλληνικότητος ταυτίζονται μὲ τὶς ἐλευθερωτικὲς καὶ ἐξαληθευτικὲς ἀποκορυφώσεις τῆς σκέψεως καὶ τῆς συνειδησεως ὅλων τῶν μὴ φυλετικὰ Ἑλλήνων —ἀλλὰ Ἑλλήνων τὸ πνεῦμα καὶ τὴν παιδεία— συναδέλφων τους, ὅλων τῶν γνήσιων καὶ ἀντιδογματικῶν ἀνθρώπων τοῦ Πνεύματος καὶ τῆς Τέχνης, ποὺ στὴ δημιουργικὴ τους πορεία τελικὰ πάντοτε «ἀνακαλύπτουν» τὴν Ἑλλάδα —καὶ ποτὲ βέβαια τὸ Ρωμείο— καὶ μὲ τὴ βοήθειά της φθάνουν στὴν ὀλοκλήρωση τῆς ὑψηλῆς Τέχνης ἢ τοῦ ἀνώτερου Πνεύματος. Εἴτε τὸ θέλετε εἴτε ὄχι, τὸ Πνεῦμα καὶ ἡ Τέχνη περνοῦσαν, περνοῦν καὶ θὰ

περνοῦν πάντοτε ἀπὸ τὸ δρόμο τῆς ἐλληνικότητος. Καὶ ἄνθρωποι τοῦ Πνεύματος καὶ τῆς Τέχνης ποὺ ἀρνοῦνται τὴν ἐλληνικότητα, ἀρνοῦνται τὸ ἴδιο τὸ λειτούργημά τους, τὸν ἴδιο τὸν ἑαυτό τους.

Παρωμοίασα καὶ σ' ἄλλη περίπτωσιν τὴ σύγχρονη ἐλληνικὴ συνειδηση μὲ τὸν πλατωνικὸ θαλασσινὸ δαίμονα Γλαῦκο, ποὺ ξεκίνησε σὰν ἄφθαστου κάλλους ἔφηρος καὶ διαπλέοντας τὰ πελάγη ἐπικαλύφθηκε ἀπὸ διστρακα, φύκια κι ἄλλα σκουπίδια καὶ παράσιτα τοῦ βυθοῦ, γιὰ νὰ καταντήσῃ τελικὰ ἀποτρόπαιος τὴν θέαν, γελοιογραφία τοῦ παλιοῦ ἑαυτοῦ του. Ἡ Ρωμιοσύνη καὶ τὰ ἰδανικά της ἀκριβῶς εἶναι, ἐπὶ τοῦ προκειμένου, ὁ ἐπιθετὸς φόρτος τῶν ἰδεολογικῶν ἀπορριμάτων ποὺ ἐπεκάθισε πάνω στὸ ὦραϊο σῶμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ, ἐνῶ διέπλεε τὸ πέλαγος τῆς Ἱστορίας, καὶ ἀλλοίωσε τὴν ἀρχικὴ ἐλληνικότητά του, τὸν παραμόρφωσε, τὸν ὑποβίβασε καὶ τοῦ μετέδωσε τὰ σύνδρομα τοῦ δογματισμοῦ, τοῦ μαζισμοῦ, τοῦ πολιτικοῦ καὶ μεταφυσικοῦ φόβου, τοῦ οἰκονομισμοῦ, τῆς ἀνελευθερίας, τῆς ἀναλήθειας, τῆς ἀπροσωπίας, τοῦ φανατισμοῦ, τοῦ δόλου καὶ τῆς ὑποκρισίας. Τί ἀσχολεῖσθε μ' αὐτὴ τὴν ἱστορικὴ ντροπὴ; Ἄν θέλετε κάποτε νὰ ὑπάρξῃ στὸν Τόπον αὐτὸ ἐλευθερία κι ἀλήθεια —καὶ δὲν ἀμφισβητῶ ὅτι τὸ θέλετε— βρῆτε τὸ πράγματι ἐλληνικὸ, τὸ ἄχρονο καὶ παροντικὸ καὶ μελλοντικὸ κι αἰώνιο ἐλληνικὸ, ἀνασύρατέ το ἀπὸ τὰ βάθη ὅπου ἐμεῖς ἢ ἡ ἱστορικὴ μας μοῖρα τὸ καταχώνιασε, ἀπαλλῶξτε το ἀπὸ τὶς διαστρεβλώσεις καὶ παραχαράξεις τοῦ σχολαστικισμοῦ, τῆς προγονοπληξίας καὶ τῆς ἀρχαιολατρείας καὶ ἀποδεσμεύσατε τὴν ἐλευθε-

ρωτική καὶ ἐξαληθευτική δύναμη ποὺ μέσα στὴν ἴδια τὴ φύση του ἐγκλείει. Αὐτὸ εἶναι ἡ ἰδανική ἀφετηρία γιὰ ἓνα ἀνώτερο Μέλλον, δικό μας καὶ παγκόσμιο. Αὐτὸ εἶναι ἡ μοναδικὴ διέξοδος στὸ τραγικὸ ἀδιέξοδο τοῦ σύγχρο-

νου ἀνθρώπου. Τ' ἄλλα, αὐτὰ ποὺ λέτε κι ἐπιδιώκετε, εἶναι κακομοιριά, ἀφέλεια, ἀθλιότητα καὶ νεροκουβάλημα στὸ μῦλο τοῦ δόγματος καὶ τῆς δουλείας...

Μετέωρος

ΜΑΝΩΛΗΣ ΜΑΡΚΑΚΗΣ

Ὁ Ἀκρίτας

ΟΜΗΡΟΣ: *Γιέ μου, καλὴ πατρίδα, στὸ νησι̃ σὲ καρτερᾷ γυναῖκα γενναῖα, μακρὰ μαλλιά, δεμένα στὸ μαντήλι
κι εἶναι Ἑλλάδα ὁ γυρισμός, Ἑλλάδα ἡ θεῖα μέρα
γυναῖκα, γιὸ καὶ σπιτικὸ στὴν ἀγκαλιὰ νὰ σφίξεις.
Δαίμονες, σκύλες, χάρυβδες, ψυχὴ, σκαρί π' ἀντέχει
ἄχδς γλυκὺς τὸ πρωῒνό, θροῖζει τὸ λιοστάσι.*

ΑΚΡΙΤΑΣ: *Γέρο, γιουρούσι ὁ μέγας Νοῦς, ἀνθίσαν τὰ περβόλια
τὸν ἄγιο τοῦτο ἔσπερινό, θολώνει ἡ καμινάδα
ἡ ἄξια φλόγα τῆς ψυχῆς μαντρώνει τοὺς αἰῶνες
κι ἀρνιέται τὶς λιγνὲς Θεές, τὰ πυρωμένα σκέλη,
Θεὸ κρατῶ στὸ χέρι μου, τοῦ χρέους μου τὸ νόμο
τὸ ξόρκι, τὸν τραχὺ ρυθμὸ στὴν ἄκρα τῆς ψυχῆς μου.
Ὡραῖος στ' ἄγρια κύματα νὰ πελεκᾷ τὴν κρίση
χωρὶς ἐλπίδα, μοναχός, πατρίδα καταθέτεις.
Καρδιά, δοξάρι, ἡ νευρὴ, νησί μου λατρεμένο
καρφώνει στὴν τραχεῖα κορφή καὶ τὴν ψυχοβιγλίζει.
Θόλος στενός, εἶναι λαμπρή, ὁ ἅγιος — Δημήτρης
ξεψύχησεν ὁ Πύθωνας, Δελφοί μου ἀγαπημένοι
δίβουλη ρήση, τὸ μυαλὸ ἀγριεύει κι ἀντρειώνει
χίλια καράβια ἄρμωσε, τραγούδια, φουσεκλίκια
λαγήνια κυκλαδίτικα, Μυστρᾷ τὸ μέγα κάστρο
τῆς πόλης τείχη, οἱ στρατοί, οἱ μαλλιαροὶ κουρσάροι
ἤχοι βαρειοί, πρωτόλυρα, ἡ Κρήτη, οἱ ταρσανάδες
πατρίδα καταθέτουνε, νομοθετοῦν Ἑλλάδα.
Ἄγια Βαρβάρα ἡ Θεανώ, Ἄι Μηνᾶς ἡ Νίκη
τὸ μέγα ἀκοῦνε ψίθυρο, ἀστράφτει ἡ λαύρη φλόγα
κι ἀρπάζουν τὰ χοντρά κουπιὰ καὶ σκίζουν τὸν αἰῶνα.
Λαμποκοποῦν οἱ κρόταφοι, μαλλιά ἄρμυρωμένα
πόδια θρασά, τὰ χέρια τους στὸ μέτωπο, βιγλίζουν
ψάλλουν σκοποὺς ριζίτικους, τὸ χάος πελεκοῦνε
δάκρυ καφτό ποὺ κρέμεται στὸ μάγουλο τῆς νύχτας
στὸν μέγα ἄτραπο τοῦ νοῦ, πικρὴ σταγόνα γαῖμα
Ἑλλάδα τ' ἄγιο κάλεσμα, τὸ μαῦρο μετερίζι.*

[Ἀπόσπασμα]

ΕΥΑΓΓΕΛΟΣ Γ. ΡΟΖΟΣ

Θουκυδίδης: ό θεμελιωτής τής πολιτικής σκέψης

Ισως τὸ πιδ κτυπητὸ δεῖγμα τῆς ἐποχῆς μας, ποὺ φανερώνει τὴν παρακμὴ καὶ τὴν ἀποσύνθεση τῶν ἀξιών μας, εἶναι ἡ περιφρόνηση καὶ ἡ ἀδιαφορία μας ἀπέναντι στοὺς μεγάλους πνευματικούς μας δημιουργούς. Παλαιούς καὶ νεώτερους, εἴτε ποιητὲς εἶναι αὐτοὶ ἢ ἱστορικοὶ, φιλόσοφοι... Δυστυχῶς τὴν ἴδια τύχη ἔχει καὶ ἓνας ἀπὸ τοὺς πιδ μεγάλους στοχαστὲς μας ὁλων τῶν ἐποχῶν, ποὺ, παρ' ὅλον ὅτι ἔζησε καὶ ἔγραψε πρὶν δύομισυ χιλιάδες χρόνια περίπου, διατηρεῖ τὸ ἔργο του τὴν ἐπικαιρότητά του καὶ τὸ ἐνδιαφέρον του ἀδιάπτωτο ἕως σήμερον.

Πρόκειται γιὰ τὸν Ἀθηναῖο Θουκυδίδην, τὸν πατέρα τῆς ἐπιστημονικῆς ἱστορίας καὶ τῆς πολιτικῆς σκέψης. Ξαφνιάζεται κανεὶς μὲ τὴν διαχρονικὴ ἰσχύ τῶν συμπερασμάτων του. "Ὅλα ὅσα εἶχε διαπιστώσει καὶ πεῖ τότε ἰσχύουν πάντοτε. "Ὅλα ὅσα ἔγιναν, τότε, συνεχίζονται νὰ γίνονται καὶ στίς μέρες μας. "Ἐφ' ὅσον δὲν ἄλλαξε (οὔτε μπορεῖ εὐκολὰ ν' ἀλλάξει) ἡ ἀνθρώπινη φύση, οἱ ἄνθρωποι στίς μεταξύ τους σχέσεις μέσα καὶ ἔξω ἀπὸ τίς «πόλεις» τοὺς θὰ συμπεριφέρονται καὶ θὰ ἀντιδρῶν πάντα σύμφωνα μὲ τοὺς τρόπους ποὺ περιέγραψε ἐκεῖνος. "Ὅλα τέλος τὰ προβλήματα τῆς πολιτικῆς, τῶν διακρατικῶν σχέσεων, τὰ προβλήματα ποὺ σχετίζονται μὲ τίς ἠθικὲς σχέσεις, τὴν συμπάθεια, τὸ φόβο, τὴν ἐκδίκηση, τὴν πρόληψη ἢ τὴν βία μᾶς τὰ τοποθετεῖ μὲ ἀπόλυτη σαφήνεια καὶ στίς πραγματικὲς τους, πάντοτε, διαστάσεις.

Γιὰ τοὺς μαθητὲς καὶ τοὺς μελετητὲς του, γιὰ μᾶς, ὅλα σχεδὸν γύρω ἀπὸ τὴν πολιτικὴ, τὴν εἰρήνη καὶ τὸ πόλεμο, τὴ δημοκρατία καὶ τὴν ὀλιγαρχία ἔχουν πλέον λεχθεῖ. "Ὅλοι οἱ μεταγενέστεροι δὲν ἔκαναν, ἄσχετα ἂν τὸ γνώριζαν ἢ ὄχι, παρὰ ἐπεξηγήσεις καὶ συμπληρώσεις στὴ σκέψη του. "Ὅπως καὶ ὅλες οἱ μετὰ τὸν Πελοποννησιακὸ Πόλεμο συγκρούσεις, ὅποιασδήποτε κλίμακας ἢ σ' ὅποιοδῆποτε σημεῖο τοῦ κόσμου, γιὰ ὅποιοδῆποτε λόγο, δὲν εἶναι παρὰ ἐπαναλήψεις. "Ὅλοι ἄλλωστε οἱ πόλε-

μοι δημιουργοὺν τὰ ἴδια διλήμματα, τίς ἴδιες προβληματικὲς, καταλήγουν στὰ ἴδια ἀδιέξοδα καὶ ἔχουν τίς ἴδιες μοιραῖες ἐπιπτώσεις ποὺ εἶχε ἐκεῖνος. "Ὅσο λοιπὸν μπορούμε νὰ ποῦμε, πῶς ἡ πολιτικὴ σκέψη τοῦ Θουκυδίδη ἔχει ἀπόλυτη ἰσχύ καὶ σήμερα, καὶ τίποτα, ἢ σχεδὸν τίποτα, δὲν ἔγινε ὥς τώρα ποὺ ἐκεῖνος νὰ μὴ τὸ εἶχε προβλέψει, περιγράψει ἢ ἀναλύσει, τὸ ἴδιο μπορούμε νὰ ποῦμε καὶ γιὰ τίς ἀνθρώπινες κοινωνίες καὶ τίς διεθνεῖς σχέσεις. Οἱ «νόμοι» ἢ, καλύτερα, οἱ «ὁμοιομορφίες», γὰ νὰ θυμηθοῦμε τὴν διατύπωση τοῦ Β. Παρέτο, τοῦ Θουκυδίδη ἔχουν πάντοτε τὴν ἴδια ἰσχύ, γεγονὸς ποὺ σημαίνει, πῶς ὁ «πελοποννησιακὸς πόλεμος» συνεχίζεται πάντοτε. Στὴν σύγχρονη παγκόσμια σκακιέρα παίζουν τὸ ἴδιο, τὸ αἰώνιο παιχνίδι τῆς πολιτικῆς ἀντιπαράθεσης, οἱ κάθε φορὰ μεγάλες δυνάμεις σὲ μιὰ ἀδιάκοπη προσπάθεια ἐξισορρόπησης καὶ ἐπικράτησης, προβολῆς καὶ ἐπέκτασης τῆς δυνάμεώς τους...

Ἀλλὰ ἂς ἐρθουμε καλύτερα στὸν ἴδιο τὸ μεγάλο Ἀθηναῖο ἱστορικὸ καὶ πολιτικὸ φιλόσοφο καὶ ἂς προσπαθήσουμε, πολὺ συνοπτικά, νὰ ποῦμε στὰ μύχια τῆς σκέψης του. Νομίζω, πῶς, πρῶτα-πρῶτα, ὁ Θουκυδίδης ὑπῆρξε ἓνας μεγάλος ρεαλιστής. Ἀπόφυγε νὰ δώσει στὸ μήνυμά του ἠθικοπλαστικὸ περιεχόμενο ἢ μεταφυσικὲς προεκτάσεις. Οἱ Θεοί, τὸ πῖστευε ἀκράδαντα, δὲν ἀνακατεῦνται στίς ἀνθρώπινες σχέσεις. "Ὅσα ἔγιναν ἢ θὰ γίνουν στὸ μέλλον, θὰ ἔχουν πάντα τὰ ἴδια κίνητρα. Τὰ συμφέροντα, οἱ φιλοδοξίες, τὰ πάθη, ὁ πόθος γιὰ ἐκδίκηση, τὸ ἄπλωμα τῆς ἐξουσίας, ὁ φόβος, οἱ ἀνάγκες εἶναι καὶ θὰ εἶναι πάντα τὰ βασικότερα κίνητρα τῆς ἱστορίας. Οἱ συγκρούσεις, ἀναίμαχτες στὸ χωρὸ τῶν διπλωματικῶν σχέσεων, τῶν ἐμπορικῶν καὶ πολιτιστικῶν ἀνταλλαγῶν ἢ αἱματηρὲς καὶ βίαιες, θὰ ξεκινοῦν πάντα ἀπὸ τὰ ἴδια αἷτια: τὴν ἀνάγκη ἐπιβίωσης, τὸ αἶσθημα ἀνασφάλειας, τὴ θέληση γιὰ ἰσχυρο-

ποίηση, τὸ πάθος γιὰ δύναμη. Καί, ὅπως πάντα, οἱ μεγάλες καὶ οἱ μικρὲς δυνάμεις θὰ βρίσκονται σὲ αἰώνια καὶ συνεχῇ ἀντιπαράθεση. Οἱ ἰσχυροὶ θὰ θέλουν πάντα νὰ ἐπιβάλλουν μὲ κάθε μέσο τὴ θέλησή τους στοὺς ἀσθενέστερους, πού ἀγωνίζονται νὰ διατηρήσουν ὅσο γίνεται περισσότερες ἐλευθερίες καὶ δυνατότητες ἐπιλογῶν, μέσα στὰ ὅρια πάντα τοῦ ἀναφαίρετου δικαίωματος τοῦ νὰ ὑπάρχουν.

Ὁ νόμος τοῦ ἰσχυρότερου σ' ὅλη του τὴν στυγνὴ ἐφαρμογὴ ἀρκεῖ καὶ μόνος του νὰ δικαιώσει καὶ τὴν πιὸ παράλογη ἀξίωση καὶ τὴν πιὸ ἀδίκη μεταχείριση. Κι' ὅλα αὐτὰ κάτω ἀπὸ τὴν σκιά τῆς βίας καὶ τῆς ἀπειλῆς, πού θάναί τὰ κύρια μέσα ἀσκήσεως τῆς πολιτικῆς τόσο στὶς ἐσωτερικὲς ὅσο καὶ στὶς ἐξωτερικὲς σχέσεις. Εἶναι λυπηρό, εἶναι σκληρὸ ἀλλὰ ἀληθινό, καὶ γι' αὐτὸ καὶ ἀναγνωρίζεται, πὼς ἡ σκέψη τοῦ Θουκυδίδη διέπεται μόνιμα ἀπὸ τὴν ἀνησυχία καὶ τὸ φόβο. Πασχίζει περισσότερο νὰ προλάβει ἀντικτικὲς ἀντιδράσεις καὶ ἐνέργειες, πού ἐστιάζουν στὰ σκοτεινὰ καὶ θολὰ κέντρα τῆς ἀνθρώπινης συμπεριφορᾶς, παρὰ γενναῖες καὶ ὑψηλὲς ἐνέργειες, πού τιμοῦν καὶ ἀνεβάζουν τὴν ἀνθρώπινη ὑπαρξή.

Ἔτσι σ' ὅλες τὶς πιθανὲς πολιτικὲς συμπεριφορές, στοὺς κάθε λογῆς πολιτικοὺς χειρισμοὺς, διακρατικούς, διακομματικούς, διακοινοτικούς, δὲν βλέπει παρὰ μόνον συμφέροντα ἰδιοτελῆ, ἐπιθυμίες μικροχαρεῖς, εὐτελῆ καὶ χαμερπῆ κίνητρα, ὑποὺλες διαθέσεις καὶ κυνικὲς προθέσεις... Ὅλοι καὶ ὅλα κινοῦνται ὄχι γιὰ τὴν διαμόρφωση μιᾶς ἐντιμῆς καὶ κοινῆς γιὰ ὅλους εἰρήνης ἢ τὴν διαμόρφωση μιᾶς κατάστασης πραγμάτων ὁμαλῆς, πού νὰ ρυθμίζει δίκαια τὶς διαφορὲς καὶ τὶς ἀντιθέσεις, ἀλλὰ γιὰ τὴν ὑπονόμευση τῆς ὁποιασδήποτε γαλήνης. Ὅλοι καταδοκοῦν. Ὅλοι ψάχνουν γιὰ τὴν κατάλληλη εὐκαιρία. Ὅλοι περιμένουν νὰ βρεθεῖ ὁ ἀντίπαλος σὲ κατάσταση ὕψους, ἀδράνειας ἢ ἀδυναμίας, γιὰ νὰ τὸν καταπνέουν.

Στὶς πολιτικὲς μεθόδους καὶ συναλλαγὰς ὁ Θουκυδίδης δὲν εἶδε παρὰ μόνον ὑπολογισμοὺς καὶ συμφέροντα, ἀγῶνες συνεχεῖς

καὶ ἄλλοτε ἐνοπλους ἄλλοτε εἰρηνικοὺς γιὰ ἐπικράτηση, ἀποσταθεροποίηση καὶ ἐκμετάλλευση τῶν ἄλλων. Ἄς θυμηθοῦμε τὰ λόγια τῶν Ἀθηναίων ἀπεσταλμένων στοὺς Μηλίους. Δὲν προσπαθοῦσαν νὰ δικαιολογηθοῦν γιὰ τὴν ἀπόφαση πού πῆραν νὰ τοὺς ἐξοντώσουν, ἀλλὰ ἤθελαν ἀπλὰ νὰ τοὺς ἐξηγήσουν τὴν αὐτονόμη γι' αὐτοὺς ἀπόφασή τους αὐτή. Φυσικὰ κι' ἐδῶ βρισκόμαστε μπροστὰ σ' ἓνα ἀπὸ τὰ μεγάλα ἀδιέξοδα τῆς ἐξουσίας. Ὁ ἰσχυρὸς (ἄτομο, ὁμάδα ἢ κράτος) εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ συμπεριφερθεῖ σκληρὰ καὶ ἀνελέητα. Ἡ ἴδια ἡ φύση τῆς ἐξουσίας τὸν κάνει σκληρὸ καὶ ἀμείλιχτο καὶ ἡ ἴδια ἡ δύναμή του τὸν σπρώχνει στὸ ἐγκλημα. Ἡ ἴδια εἶναι καὶ μιὰ παγίδα ὅπου πιάνεται ὁ ἀνθρωπισμὸς του καὶ δοκιμάζεται δεινὰ ὅ,τι ἀνώτερο ὑπάρχει μέσα του: ἡ ἀξιοπιστία του, ἡ εὐσπλαχνία, ὁ οἶκτος, ἡ μακροθυμία.

Καὶ τοῦτο, γιὰτὶ εἶναι ὑποχρεωμένος ν' ἀντιδράσει δυναμικὰ καὶ βίαια. Ἄν δὲν δείξει τὴ δύναμή του τιμωρώντας παραδειγματικὰ τὸν στασιαστὴ ἢ τὸν ἐπαναστάτη, παύει αὐτόματα νὰ ὑπολογίζεται, νὰ εἶναι δυνατός. Καὶ τοῦτο, γιὰτὶ ὅποιος ἔχει δύναμη καὶ δὲν τὴν ἀσκεῖ, εἶναι σὰν νὰ μὴ τὴν ἔχει, καὶ μοιραῖα θὰ τὴν χάσει. Ἀλλωστε εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ τιμωρήσει ἢ νὰ ἐκδικηθεῖ ὁ ἰσχυρὸς καὶ ἀπὸ ἓνα ἄλλο λόγο: γιὰ παραδειγματισμὸ καὶ ἐκφόβιση. Οἱ ὑποτελεῖς, οἱ ὁποιοὶδήποτε εἰδους ὑποτελεῖς, πού, παρὰ τὴ θέλησή τους, ἔχασαν τὴν ἐλευθερία τους, μόνον μὲ τὴν βία καὶ τὴν ἀπειλὴ μιᾶς σκληρῆς καὶ ἀνελέητης τιμωρίας παραμένουν ὑπάκουοι.

Αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ φιλοσοφία τοῦ Κλέωνα, τοῦ πιὸ ἀδίσταχτου, ἀπόλυτου καὶ ἀνελέητου πολιτικοῦ τῆς ἐποχῆς, πού ἐπωφελήθηκε ἀπὸ τὶς εὐνοϊκὲς περιστάσεις γιὰ ν' ἀνέβει στὴν ἐξουσία. Ἐξωθώντας τὸ λαὸ σὲ μιὰ ἀδιάλλακτη καὶ φιλοπόλεμη πολιτικὴ ὑπῆρξε ἓνας ἀπὸ τοὺς κύριους ὑπαίτιους τῆς κατοπινῆς παρακμῆς τῆς ἀθηναϊκῆς δημοκρατίας.

Αὐτὴ εἶναι καὶ ἡ φιλοσοφία τοῦ ἄλλου, ἀκόμα χειρότερου, δαίμονα τῆς Ἀθήνας, τοῦ Ἀλκιβιάδη. Ἀρχομανῆς καὶ φιλόδοξος καὶ ἐκεῖνος ἐξώθησε στὰ ἄκρα τὴν ἐπε-

κρατική και ιμπεριαλιστική πολιτική των κρατούντων στην πατρίδα του. Με δικές του παρακινήσεις και υποδείξεις έκαναν οι 'Αθηναίοι την έκστρατεια τους στη Μήλο και με δική του συναίνεση κατεσφάγησαν οι άνυπεράσπιστοι κάτοικοι σε μία πρωτοφανέρωτη έξαρση βίας και εφαρμογή του νόμου των αντιποίνων και της καταστολής, γεγονός που προκάλεσε το καθολικό μίσος και το φόβο και έδωσε, στη συνέχεια στους έχθρους της 'Αθήνας επιχειρήματα, για να προχωρήσουν σ' ένα ολοκληρωτικό πόλεμο...

'Αλλά ο ίδιος ο 'Αλκιβιάδης είναι και ο υποκινητής της μοιραίας έκστρατειας στη Σικελία, που τα κινήτρά της ήταν ξεκάθαρα κατακτητικά και απέβλεπαν να του δώσουν την έξουσια. Μάταια ο Νικίας προσπάθησε να μεταπείσει τους 'Αθηναίους από του να επιχειρήσουν μία τόσο επικίνδυνη επιχείρηση. Μάταια πήγαν η φρόνηση και η λογική, ο δισταγμός και οι επιφυλάξεις των όρθοφρονούντων. 'Ο Θουκυδίδης σωστά, στο σημείο αυτό, μάς έδειξε, μία για πάντα, την δύναμη της ψευτιάς, της εκμαυλιστικής επιχειρηματολογίας, των σοφιστικών και παραπλανητικών λόγων που χρησιμοποιήσε ο άδίσταχτος, φιλόδοξος και ιδιοτελής 'Αλκιβιάδης για να παρασύρει τους συμπατριώτες του στην συμφορά. 'Ο ίδιος, για μιάν ακόμα φορά, μάς έδειξε την αδυναμία της σύνεσης να κατευνάσει τα εξημμένα πνεύματα από του να παρασυρθούν προς την καταστροφή. 'Ο δ-χλος, το πλήθος, οι πολλοί, σε αιώνια αντιπαράθεση με τους έκλεχτους, τους φρόνιμους και τους προσεχτικούς, που πάντα χάνουν το παιχνίδι για να δικαιωθούν μόνο στο τέλος και μόνο ύστερα από ένα όδυνηρο αποτέλεσμα. 'Ο ίδιος, είναι, τέλος, που μάς έδειξε την δύναμη της δημαγωγίας από το ένα μέρος και την αδυναμία του δήμου, από την άλλη, που παρασύρεται εύκολα χωρίς να μπορεί να κρίνει σωστά και χωρίς να ναι σε θέση να πάρει συνετές και έπωφελείς αποφάσεις.

Ο Θουκυδίδης, κατά γενική αναγνώριση, είναι αυτός που ανέβασε την ιστο-

ρία σ' ένα επίπεδο, που ποτέ άλλοτε δεν είχε φτάσει. Πριν όμως απ' όλα το έργο του είναι ένα λογοτεχνικό άριστούργημα. 'Η μορφή που του έδωσε, αξιοποιώντας κατά τον ιδανικότερο τρόπο τις δυνατότητες της αττικής γλωσσικής παραλλαγής που χρησιμοποιεί, υπήρξε σχεδόν ανεπανάληπτη. Κανένας, πριν απ' αυτόν, δεν χρησιμοποίησε την ελληνική γλώσσα κατά τόσο άψογο αλλά και αποτελεσματικό τρόπο. 'Η καλλιέργεια, ή σαφήνεια και ή ακρίβεια των νοημάτων είναι τα κύρια γνωρίσματα του ύφους του, που κατά τάλλα είναι ρωμαλέο, πυκνό, γερά ύφασμένο και σοφά αρμοσμένο, για να μπορεί πάντα να αποδίδει με επιτυχία τις συχνά λεπτότατες αποχρώσεις του λόγου του.

'Από άποψη του περιεχομένου, και αυτό ενδιαφέρει εδώ, πιστεύουμε, πως ή θουκυδίδεια σκέψη λειτούργησε σε τρία ταυτόχρονα και παράλληλα επίπεδα. Στο πρώτο έχουμε τον αφήγητή, την εξιστόρηση των γεγονότων. 'Εχουμε, θα λέγαμε, τον εϋθύγραμμο ιστορικό, που εξιστορεί με κάθε δυνατή πληρότητα, γνώση και αντικειμενικότητα τα γεγονότα. Βασισμένη σε όσο γίνεται πιο αξιόπιστες πηγές, σε αρχεία, σε πληροφορίες που συγκέντρωσε από πρώτο χέρι, μάς δίνει την πιο ολοκληρωμένη και από κάθε άποψη τεκμηριωμένη αφήγηση όλων όσων κρίνει ο ίδιος αξιομνημόνευτων γύρω από το μεγάλο «γεγονός», που, κατά τη γνώμη του, ήταν ο Πελοποννησιακός Πόλεμος και που όλα όσα είχαν γίνει στο παρελθόν, σε σύγκριση μαζί του, ήταν ασήμαντα.

Βέβαια, σήμερα, το τι έκρινε ή εποχή του Θουκυδίδη, ή ο ίδιος, σημαντικά δεν βρίσκει όλους μας σύμφωνους. Το βάρος, θα έπρεπε να το ρίξει, ισχυρίζονται όχι άδικα πολλοί νεώτεροι κριτικοί του, και στα οικονομικά, κοινωνικά και τα έμπορικά θέματα και γεγονότα. Αυτός όμως περιορίσθηκε σχεδόν αποκλειστικά στις πολεμικές επιχειρήσεις και τις πολιτικές συγκρούσεις, δίνοντάς μας ανάγλυφους τους λόγους που χώριζαν τότε τους «δύο κόσμους» του ελληνισμού...

'Αλλά ως αφήσουμε την διερεύνηση του

ζητήματος αυτού και ἄς ἔρθουμε στοῦ δευτέρου ἐπίπεδο στοῦ ὁποῖο ἀναλύεται καὶ λειτουργεῖ ἡ ὀξύτερη σκέψη τοῦ ἀθηναϊκοῦ ἱστορικοῦ. Σ' αὐτὸ ἔχουμε τὴν κριτικὴ τῶν γεγονότων. Μὲ συνεχεῖς παρενθέσεις καὶ παρεκβάσεις, μέσα στοῦ ἴδιου τὸ κείμενο, ὁ Θουκυδίδης ἐπιχειρεῖ παράλληλα κατὰ πού γίνεται γιὰ πρώτη φορά: Ἐπεξηγεῖ, ἀναλύει, δικαιώνει ἢ ἐπικρίνει τὰ γεγονότα ἀλλὰ καὶ τοὺς φορεῖς τους. Ταυτόχρονα ἐπισημαίνει τὰ κάθε λογῆς κέντρα λήψεως αποφάσεων, τοὺς πρωταγωνιστὲς καὶ τοὺς ἐπώνυμους «ἥρωες» τοῦ δεινοῦ ἐκείνου σπαραγμοῦ πού ὑπῆρχε τὸ πρῶτο ἰσχυρὸ πλῆγμα στὸν ἀρχαῖο ἑλληνικὸ κόσμο καὶ ὁδήγησε, σταδιακά, στὴν ἀποσύνθεσή του.

Ἔτσι ἔχουμε μιὰ σύνθετη ἐξιστόρηση. Μαθαίνουμε ὄχι μόνο τὰ γεγονότα, ἀλλὰ, ταυτόχρονα, ἔχουμε καὶ τὸν συνεχεῖ σχολιασμό τους. Καί, ἀκόμα, τὴν κριτικὴ τους, τὴν κριτικὴ τῶν πηγῶν, συνδυασμένη μ' ἓνα ἀδιάκοπο ἔλεγχο καὶ μιὰ συνεχεῖ ἀξιολόγηση τῶν δρώμενων. Ὁ ὀρθολογισμὸς ἦταν τὸ πιὸ ἀποδοτικὸ μέσο κατεργασίας τοῦ ὕλικου του, καὶ τὸν χρησιμοποιεῖ θαυμάσια. Ἔτσι μέσα ἀπὸ τὶς ἱστορίες του δὲν μαθαίνουμε μόνο γιὰ τὴν σειρὰ τῶν γεγονότων, γιὰ τοὺς πρωταγωνιστὲς καὶ τοὺς ἰθύνοντες, ὅλα αὐτὰ μὲ κάθε δυνατὴ ἀκρίβεια καὶ πληρότητα, ἀλλὰ καὶ πολλὰ ἄλλα σαφῶς πιὸ ἐνδιαφέροντα.

Παρακολουθοῦμε μὲ συνεχῶς ἐντεινόμενο ἐνδιαφέρον τὴ σκέψη του, ὅπως περιελίσσεται γύρω ἀπὸ τὰ πρόσωπα καὶ τὰ πράγματα, γιὰ νὰ τοὺς δώσει ὑπόσταση καὶ δραματικὴ πυκνότητα. Ὁ ἱστορικὸς ἔχει τὸ χάρισμα νὰ μᾶς δίνει ἀνάγλυφες καὶ ὁλοκληρωμένες τὶς ἀντιθέσεις καὶ τὶς συγκρούσεις ἐπιμένοντας ἰδιαίτερα στὸν ἰδεολογικὸ χαρακτῆρα τους ὅσο καὶ στὸν καθαρὰ πολιτικὸ. Πολυδιάστατη ἡ κριτικὴ του ἀνάλυση συμπορεύεται μὲ τὰ δρώμενα καὶ μᾶς τὰ φωτίζει μὲ τὸ φῶς τῆς διανοίας του, σὲ βαθμὸ πού μᾶς εἶναι ἀπόλυτα κατανοητά.

Ἐκεῖ πού στέκεται μὲ ἐπιμονὴ εἶναι στὸν ἀνθρώπινο παράγοντα. Ὅλα ξεκινοῦν ἀπὸ τὴν ἀνθρώπινη θέληση καὶ τὶς συγκεκριμένες ἀνθρώπινες ἱκανότητες. Ὁ ἄνθρωπος,

φορέας τῶν γεγονότων καὶ κύριος μοχλὸς τους, κρατᾷ στὰ χέρια του τὴν τύχη του καὶ δημιουργεῖ ἢ καταστρέφει τὸ μέλλον του. Ὅλοι ὅσοι σκέπτονται καὶ ἀποφασίζουν, μετέχουν ἐνεργὰ στὰ γεγονότα, εἶναι καὶ οἱ ἄμεσοι ὑπεύθυνοι γι' αὐτά. Ὅλα εἶναι ἐξισορρόπηση ἀπὸ ἀδυναμίες καὶ λάθη, σωστὲς ἢ λαθεμένες ἐνέργειες. Οἱ ἄνθρωποι, ὁ καθένας χωριστὰ καὶ ὅλοι μαζί, εἶναι αὐτοὶ πού δημιουργοῦν τὴν ἱστορία.

Καὶ ὅταν ὁ Θουκυδίδης λέμε πῶς ὑπογραμμίζει τὸν ἀνθρώπινο παράγοντα, ἐννοοῦμε μόνο τοὺς ἐλεύθερους πολῖτες, τοὺς βουλευόμενους, αὐτοὺς πού νοιάζονται γιὰ τὶς ἀξίες καὶ τὶς ἀρετὲς τῆς ἐλεύθερης πόλης τοῦ 5ου αἰῶνα π.Χ. μὲ πρότυπο τὴν Ἀθήνα. Αὐτοὶ εἶναι τὰ δρώντα πρόσωπα τῆς ἱστορίας, οἱ κινητήριοι μοχλοί, οἱ πρωταγωνιστὲς τους. Αὐτοὶ μὲ τὶς ἀποφάσεις τους, τὶς πεποιθήσεις καὶ τὶς προκαταλήψεις τους, δίνουν μιὰ ὁλότελα δική τους διαφοροποίηση στὰ γεγονότα καὶ ἐπηρεάζουν ἄμεσα τὶς ἐξελίξεις. Ὅλοι οἱ ἄλλοι εἶναι κομπάρσοι. Εἶναι οἱ ὑποκείμενοι τῆς ἱστορίας, εἶναι οἱ ἄβουλες, οἱ χωρὶς θέληση μάζες, πού καλοῦνται μόνο νὰ ὑπηρετήσουν τοὺς μαχομένους κυρίους τους εἴτε οἱ Ἀθηναῖοι εἶναι αὐτοὶ εἴτε οἱ Σπαρτιᾶτες, προσφέροντας χρήματα, φόρους, ὑπηρεσίες...

Φυσικὰ, στοὺς ἀνθρώπινους παράγοντες τῆς ἱστορίας ὁ Θουκυδίδης δὲν συγκαταλέγει μόνο τοὺς ἐλεύθερους πολῖτες μὲ τὸ δημοκρατικὸ πολίτευμα ἐσωτερικῆς διακυβέρνησης, ἀλλὰ καὶ ὅλους ἐκείνους πού στὰ χέρια τους συγκεντρώνουν ἐξουσίες, δύναμη καὶ ἐπιρροή. Ἔτσι ἔχουμε ἀπὸ τὸ ἓνα μέρος τὸν Δῆμο τῶν Ἀθηναίων, ὅπου οἱ ἐλεύθεροι Ἀθηναῖοι πολῖτες-στρατιῶτες ἀποφασίζουν ἀνεξέλεγκτα γιὰ τὸ ἴδιο τους τὸ μέλλον καὶ ἀπὸ τὸ ἄλλο τὶς διαφορὲς ὀλιγαρχίες μὲ τὶς συγκεκριμένους δομὲς τῆς ἐξουσίας. Σ' αὐτές, τὶς ἀποφάσεις τὶς παίρνουν, στ' ὄνομα καὶ γιὰ λογαριασμὸ τοῦ συνόλου, ὀλιγάριθμες ὁμάδες, κέντρα δυνάμεις καὶ ἀπόλυτης ἐξουσίας, μὲ τὰ πιὸ ποικίλα ὀνόματα καὶ τὴ πιὸ διαφορετικὴ διάρθρωση κι ὀργανικὴ σύνθεση.

Πόλεις μὲ συγκεντρωτικὸ καὶ αὐταρχικὸ

πολίτευμα αποδείχθηκαν τὸ ἴδιο ἐπικίνδυνες, ἀδίσταχτες ὅσο καὶ ἀποτελεσματικές στὴν ἀσκηση τῆς βίας καὶ τῆς ὤμης ἐπεκτατικῆς πολιτικῆς μὲ τὴν Ἀθήνα. Ἔτσι ἔχουμε τὶς κλειστὲς πόλεις τῆς πελοποννησιακῆς συμμαχίας, τὴ Σπάρτη, τὴν Κόρινθο, τὴν Σικυῶνα, τὰ Μέγαρα, μὲ τοὺς ἰδίους μηχανισμοὺς καὶ τὶς ἴδιες αὐταρχικὲς τάσεις.

Σ' αὐτὲς οἱ ἀποφάσεις παίρνονταν ἀπὸ τοὺς λίγους σὲ κλειστὲς συναθροίσεις καί, φυσικά, χωρὶς καμμιὰ προηγούμενη ἔγκριση τοῦ δήμου. Ὁ δήμος, ὁ λαός, ἀπλῶς ἐπεκύρωνε μὲ τὴν ἀδράνεια ἢ τὴν σιωπὴρὴ συναίνεσίν του τὶς ἀποφάσεις τῶν ἀρχηγῶν του, ποὺ ὄχι μόνο τὶς ἔπαιρναν χωρὶς νὰ τὸν ρωτήσουν, ἀλλὰ, συχνά, ἦταν καὶ σὲ βάρος του. Ὅπως γίνεται, συνήθως, σὲ τέτοιες περιπτώσεις, ὁ λαὸς θὰ ἐπωμιζόταν τὴν ὑποχρέωση καὶ τὴν εὐθύνη τῆς ὑλοποιήσεώς τους προσφέροντας τοὺς ἀπαραίτητους πόρους καὶ πληρώνοντας μὲ τὸν ἰδρῶτα καὶ τὸ αἷμα του γιὰ τὴν πραγμάτωσή τους.

Καὶ τώρα ἂς ἔρθουμε στὸ τρίτο, τὸ σχετικὰ ἀγνωστο ὡς τώρα, ἐπίπεδο τῆς θουκυδίδειας σκέψης. Ὅπως σαφῶς προκύπτει ἀπὸ πολλὰς, διάσπαρτες ὁμῶς σ' ὅλο τὸ κείμενο, σκέψεις, νύξεις, παρατηρήσεις καὶ κάποια του συμπεράσματα, ὁ βαθυστοχάστος ἐκεῖνος ἀνθρώπος ἦταν ἓνας βαθὺς ψυχολόγος καὶ ἓνας μεγάλος γνώστης τῆς ἀνθρώπινης νοοτροπίας καὶ συμπεριφορᾶς, τόσο τῆς ἀτομικῆς ὅσο καὶ τῆς συλλογικῆς. Σ' αὐτὸ τὸ χῶρο ὁ μεγάλος ἱστορικὸς μᾶς ἀποκαλύπτει μιὰ τελείως νέα του ἰδιότητα. Μᾶς παρουσιάζεται ὡς ὁ ἀνατόμος τῆς ἀνθρώπινης ψυχῆς, ὁ βαθὺς φιλόσοφος, ὁ ἠθολόγος καὶ ὁ πολιτικὸς ἀναλυτής.

Δὲν ἔχει δογματικὲς προκαταλήψεις ἢ ἰδεολογικὲς παρωπίδες. Γι' αὐτόν, ὅπως εἴπαμε, ὅλα ξεκινοῦν ἀπὸ τὴν ἴδια πάντα αἰτία: τὸ συμφέρον· καὶ ὅλοι οἱ πολιτικοὶ ἄγῶνες καταλήγουν σὲ μιὰ ὠμὴ ἀναμέτρηση καὶ μιὰ συνεχῆ ἀντιπαράθεση, ποὺ ἀποβλέπει στὴν μὲ κάθε τρόπο καὶ μέσο ἐπικράτη-

ση. Σ' αὐτοὺς τοὺς ἀγῶνες ὅλα τὰ μέσα ἐπιτρέπονται. Ἡ πανουργία καὶ ἡ ψευτιά, ὁ δόλος καὶ ἡ πειθῶ, ἡ διαβολὴ καὶ ἡ συκοφαντία, ἡ ἀπειλή, ἀκόμα καὶ ἡ βία. Ὅ,τι εἶναι κολάσιμο καὶ θεωρεῖται κατακριτέο στὶς ἰδιωτικὲς σχέσεις, στὶς σχέσεις μεταξὺ κρατῶν, πόλεων, τάξεων, πολιτικῶν μερίδων ἐπιτρέπεται. Μπροστὰ στὴν μὲ κάθε τρόπο ἐξασφάλιση τῆς ἐπιβίωσης ἢ τῆς διαφύλαξης τῶν κεκτημένων μποροῦν νὰ χρησιμοποιηθοῦν ὅλα τὰ μέσα. Γιὰ τὸ Θουκυδίδη ὁ χῶρος τῆς πολιτικῆς εἶναι μιὰ ἀπέραντη ἀρένα, ὅπου μέσα της συγκρούονται ἄτομα καὶ ὁμάδες, ἔθνη καὶ λαοί...

Φυσικά ὁ ἀγῶνας αὐτὸς γιὰ τὴν ὁποιασδήποτε μορφῆς ἐπικράτηση παίρνει πολλὰς μορφὲς καὶ διαφορετικὲς κάθε φορὰ διαστάσεις. Εἶναι πόλεμος οἰκονομικὸς ἢ ἰδεολογικὸς, ἐσωτερικὸς ἢ ἐξωτερικὸς, τοπικὸς ἢ γενικὸς. Ἀλλοτε περιορίζεται σὲ λόγια καὶ ἀνταλλαγὲς διακοινώσεων καὶ ἄλλοτε γίνεται ἀνοιχτὴ σύγκρουση μὲ μυριάδες ἀπώλειες καὶ ἀπὸ τὶς δύο πλευρὲς. Ἡ πάλη τῶν τάξεων, ποὺ τὴν εἶχε ἐπισημάνει μὲ ἰδιαίτερη ἔμφαση ὁ Θουκυδίδης, ἦταν μιὰ μόνο μορφή αὐτῆς τῆς ἀδιάκοπης ἀντιπαράθεσης συμφερόντων, ἀξιών καὶ φιλοδοξιῶν, ὅπως μιὰ ἄλλη, σαφῶς στυγνότερη, ἦταν ὁ ἀδιάκοπος, συνεχὴς καὶ πολύμορφος ἀγῶνας τῶν δούλων καὶ τῶν κάθε λογῆς καταπιεσμένων γιὰ ἀπολύτρωση καὶ δικαίωση.

Γεγονὸς εἶναι ἀκόμα, πῶς ὁ Θουκυδίδης προεκτείνει τολμηρὰ καὶ στὸ ἔπακρο τοὺς συλλογισμοὺς καὶ τὰ συμπεράσματά του. Ὅπως δὲν πιστεύει στὴν ἀνάμιξη τοῦ θεοῦ στὶς ἀνθρώπινες σχέσεις, δὲν πιστεύει τὸ ἴδιο καὶ στὴν τύχη, τὴ θεῖα Πρόνοια ἢ τὶς ἡθικὲς ἀρχές. Τὸν πόλεμο γι' αὐτόν ἢ τὴν κάθε εἰδὸς ἀναμέτρηση καὶ ἀνταγωνισμὸ τὰ κερδίζει ὁ πῶς τολμηρότερος, ὁ πῶς ἀδίσταχτος καὶ ὁ πῶς τολμηρότερος. Ὅλα ἐξαρτῶνται ἀπὸ τὸ πῶς θὰ κινηθεῖς, πόσο γρήγορα θὰ πάρεις τὴν σωστὴ ἀπόφαση καὶ μὲ ποῖο τρόπο θὰ κτυπήσεις, πρῶτος ἐσὺ, μὲ τὸν πῶς καίριο τρόπο τὸν ἀντίπαλό σου. Γι' αὐτόν, ὁ κάτοχος μιᾶς δύναμης πρέπει νὰ εἴται ἐτοιμὸς νὰ τὴν χρησιμοποιήσει σὲ κάθε εὐκαιρία. Δὲν μπορεῖς νὰ εἶσαι χωρὶς κινδύ-

νους γενναϊόδωρος ἢ μεγαλόψυχος. Συμβιβασμοὶ καὶ ὑποχωρήσεις μποροῦν νὰ ἔχουν ὀλέθριες συνέπειες. Προδίδουν ἀδυναμία καὶ εἶναι σημάδι διαταραχῆς καὶ δισταγμοῦ. Ἡ μόνη σωτήρια καὶ ἀποτελεσματικὴ ἐνέργεια εἶναι μόνο τὸ προληπτικὸ κεραυνοβόλο κτύπημα. Μόνο τότε θὰ σωθεῖς καὶ θὰ διατηρήσεις τὴ θέση σου καὶ τ' ἀγαθὰ σου. Ὅταν μπορεῖς καὶ θέλεις νὰ πλῆξεις τὸν κάθε λογῆς ἐχθρὸ σου γρήγορα, καίρια καὶ ἀποτελεσματικά.

Ἡ ἀποθέωση τῆς ὤμης βίας καὶ ἡ χωρὶς ἐνδοιασμοῦ χρησιμοποίησή της εἶναι τὸ ὕπατο δίδαγμα τῆς φιλοσοφίας του. Ἀπὸ τὴ στιγμή πού ἡ ἐξουσία δειχτεῖ ἀδύναμη, λιποψυχεῖ ἢ δειλιάσει, χάθηκε. Τίποτα δὲν σώζει τὸν ἀδύνατο ἢ αὐτὸν πού ἐδειξε, σὲ μιὰ κρίσιμη στιγμή, οἶκτο ἢ δισταγμὸς. Ἡ φρόνηση, στὸ χωρὶς τῆς πολιτικῆς, εἶναι κάτι τὸ πολὺ ἀμφίβολο σὲ ἀποτελέσματα. Συχνὰ συνδυάζεται μὲ τὴν πανουργία, τὴν προσπάθεια γιὰ κέρδιμα χρόνου ἢ τὴν ἀναγκαῖα προετοιμασία. Ἀντίθετα, ἡ τόλμη, τὸ θράσος, ἡ δολιότητα εἶναι ιδιότητες πολὺ χρήσιμες σὲ πολῖτες καὶ στρατιῶτες, κόμματα καὶ φατρίες, κράτη καὶ ἔθνη...

Δὲν εἶναι τυχαῖο, πὼς ἡ λέξη *δέος* ἐπανερχεταὶ πολλὰς φορές, στὸ κείμενο τοῦ ἱστορικοῦ, παίρνοντας πολλὰς ἐννοιες καὶ τὶς πιδ ποικίλες νοηματικὲς ἀποχρώσεις. Εἶναι ὁ φόβος, γενικά, πού διέπει τὶς κάθε λογῆς σχέσεις καὶ ρίχνει τὴν ζοφερὴ σκιά του σ' ὅτιδήποτε ἐγίνε, γίνεται ἢ ἀποφασίζεται. Εἶναι ἀκόμα, ἡ ὑποψία, ἡ βαθειὰ δυσπιστία ἀπέναντι σὲ κάθε λόγο ἢ πράξη διβουλου ἀντιπάλου καὶ ἀκόμα ἡ αἴσθησις κάποιου κινδύνου ἀπροσδιόριστου ἀκόμα καὶ σχεδὸν ἀνύπαρκτου. Γενικά, τὸ «δέος» ὑποχρεώνει ἀπὸ μόνο του καὶ σὲ ὠθεῖ σὲ κάθε λογῆς πράξεις. Ἡ ἐνοπλη εἰρήνη, ἡ συνεχὴς προσπάθεια ἀλληλοεξουδετέρωσης τῶν πλεονεκτημάτων ἀκόμη καὶ ἡ γιὰ προληπτικοὺς λόγους σφαγὴ ἢ τὸ ψυχρὸ ὁμαδικὸ ἐγκλημα (ἡ γενοκτονία τῶν Μηλίων μᾶς ἔρχεται ἐπίμονα στὸ νοῦ) εἶναι μερικὲς μόνο ἀπὸ τὶς συνέπειες πού ξεκινᾶνε ἢ μποροῦν νὰ ξεκινήσουν ἀπὸ τὸ «δέος», τὴν ἀνάγκη ν' ἀνταποδώσεις μ' ἓνα πλῆγμα ἓνα δοσμένο ἢ, στὴ καλύτερη περίπτω-

ση, νὰ δώσεις διέξοδο στὸ πανικὸ ἢ τὸ φόβο σου, ἄσχετα ἂν κινδυνεύεις ἔτσι νὰ χάσεις τὴν ἀνθρωπιά σου...

Αλλὰ ἄς σταματήσουμε ἐδῶ. Τὸ ἔργο τοῦ Θουκυδίδη εἶναι στὸ σημεῖο αὐτὸ ἀδιερεύνητο. Πολλὰ διδάγματα καὶ ἐνδιαφέρουσες σκέψεις θὰ ἀποκομίσει ἀπ' αὐτὸ ἐκεῖνος πού θὰ σκύψει ἀπροκατάληπτα καὶ μὲ προσοχὴ ἐπάνω του. Ἐμεῖς παρουσιάσαμε μιὰ γενικὴ μόνο εἰκόνα του, ἀποφεύγοντας νὰ μποῦμε σὲ λεπτομέρειες ἢ νὰ καταφύγουμε σὲ παραπομπὲς στὰ κείμενα. Δὲν θελήσαμε νὰ κάνουμε φιλολογικὴ ἢ γραμματολογικὴ παρουσίαση τοῦ Θουκυδίδη, ἀλλὰ νὰ δείξουμε τὶς κύριες πτυχὲς τῆς πολιτικῆς του σκέψης, ὅπως προκύπτουν μέσα ἀπὸ τὸ ἔργο του. Κανένας πρὶν ἀπ' αὐτὸν δὲν διέγραψε μὲ τόση ἀντικειμενικότητα, ἀκρίβεια καὶ πληρότητα τὰ ὅρια τῆς πολιτικῆς συμπεριφορᾶς καὶ δὲν ἀνέλυσε τόσο πειστικὰ τὶς δομές της. Δὲν εἶναι τυχαῖο, πὼς ὁ ὁμηγεὶς αὐτὸς τοῦ Περικλῆ ἔκανε καὶ τὶς πιδ καίριες καὶ σωστὲς παρατηρήσεις γύρω ἀπὸ τὶς ἀδυναμίες τοῦ δημοκρατικοῦ πολιτεύματος καὶ ἄσκησε τὴν πιδ δίκαιη καὶ ἀντικειμενικὴ κριτικὴ τῆς πολιτικῆς του.

Γενικά ὁ Θουκυδίδης προτιμᾷ νὰ στέκεται μακριά. Βλέπει τοὺς πάντες καὶ τὰ πάντα ἀπὸ μιὰ κάποια ἀπόσταση, γιατί αὐτὸ τοῦ ἐπιτρέπει νηφάλια θεώρηση καὶ ἀνεμπόδιστη κρίση. Τὸ δίδυμο τῶν ἀπόψεων του, οἱ γενικεύσεις του, ἡ σύγκρουση τῶν ἀντιθέτων, ἡ μετριοπάθεια, ἡ μέση ὁδός, ἡ ἀποφυγὴ τῆς ὑπερβολῆς εἶναι μερικὰ ἀπὸ τὰ κύρια χαρακτηριστικὰ του.

Ἐκεῖνο, ἀκόμα, πού μᾶς ἐντυπωσιάζει καὶ μᾶς προβληματίζει εἶναι ἡ ἐπιφυλαχτικότητα του. Δύσκολα καὶ σὲ σπάνιες περιπτώσεις ἀποφαίνεται μὲ σιγουριά καὶ βεβαιότητα. Δύσκολα καταδικάζει. Προσπαθεῖ νὰ παραμείνει ἀνεπηρέαστος, νηφάλιος καὶ ἀδογματιστος. Βλέποντας ἢ κρίνοντας τοὺς ἄλλους προσπαθεῖ νὰ ξεχάσει τὶς δικές του προσωπικὲς πεποιθήσεις, καὶ στόχος του πάντα εἶναι ἡ ἀλήθεια ἔξω καὶ πέρα ἀπὸ ὅποιαδήποτε σκοπιμότητα ἢ πολιτικὴ τοποθέτηση. Ἡ λεπτότατη

είρωνεία του, τὸ ἀμφιλεγόμενο, οἱ ἐπιφυλάξεις του τυλίζουν μ' ἓνα λεπτότατο ἱστὸ τῆ σκέψης του. Ἄν εἶναι ἴδιο τῆς μετριότητος νὰ δογματίζει καὶ ν' ἀποφαίνεται μὲ βεβαιότητα, νὰ γενικεύει καὶ νὰ παρασύρει μὲ τὸ γλαφυρὸ ὕφος, ὁ Θουκυδίδης ἀποφεύγει τέτοιους τρόπους ἐπιρροῆς καὶ προσέγγισης.

Τὸ μεγαλεῖο τῆς προσωπικότητάς του ἐκδηλώνεται, ἀντίθετα, μὲ τὶς πολλὰς ἐπιφυλάξεις του καὶ τὶς πυκνότερες παρατηρήσεις καὶ γενικεύσεις του. Εἶναι ὀλοφάνερο, πὼς ὅπου καταλήγει, καὶ σπάνια καταλήγει κάπου γιατί συχνότερα ἀρέσκεται στὴν ἀβεβαιότητα καὶ τὴν ἀμφιβολία, θέλει νὰ δώσει στὴν διαπίστωσή του αὐτὴ γενικὴ καὶ διαχρονικὴ διάρκεια. Γι' αὐτὸ οἱ ἀλήθειες του, γερὰ θεμελιωμένες στὴ λογικὴ, ἰσχύουν γιὰ πάντα καὶ θὰ παραμένουν ἀξιώματα, ὅτιδήποτε κι ἂν συμβεῖ στὸ μέλλον. Γι' αὐτὸ καὶ τὸ κύριο μέλημά του δὲν εἶναι ἡ ἀναζήτησις μόνο τῆς συγκεκριμένης ἀλήθειας γιὰ τὸ α ἢ τὸ β γεγονός ἢ τὰ αἰτία του, ἀλλὰ ἡ ἀνύψωσις τῆς ἀλήθειας αὐτῆς σὲ κάπως γενικώτερο ἀξίωμα μὲ διαχρονικὴ ἰσχὺ καὶ διάρκεια.

Φυσικά, ἐκεῖνος ποὺ θὰ ψάξει νὰ βρεῖ στὸ Θουκυδίδη πολλὰς βεβαιότητες καὶ σίγουρες «συνταγές» πολιτικῆς συμπεριφορᾶς, θ' ἀπογοητευθεῖ. Ὁ θεμελιωτὴς τῆς πολιτικῆς σκέψης, ὁ ἀνατόμος τῆς πολιτικῆς συμπεριφορᾶς, ὁ λεπτότατος ἀναλυτὴς ἀλλὰ καὶ ὁ βαθὺς κριτικὸς τοῦ εὐαίσθητου δημοκρατικοῦ πολιτεύματος, ποὺ βασίζεται σὲ ἀδιάκοπους συσχετισμοὺς δυνάμεων, συνεχεῖς ἐξισορροπήσεις συμφερόντων καὶ τὴν συνεχῶς μεταβαλλόμενη θέλησιν τῶν πολλῶν, δὲν κρύβει τοὺς φόβους του γιὰ τὶς συχνὰς καὶ εὐκολες, τὶς ἐγγενεῖς θὰ λέγαμε, ἀδυναμίας του.

Πολὺ περισσότερο, ὁ Θουκυδίδης ἀποφεύγει τὰ παχιά λόγια, τὶς εὐκολες καὶ βολικὰς ὑποδείξεις. Δὲν ἔχει ἄλλωστε πολλὰ πράγματα νὰ ὑποδείξει ἢ νὰ συμβουλέψει. «Συστάσεις» καὶ «ρετσέτες» εἶναι αὐτὰ

ποὺ περισσότερο σπανίζουν στὸ ἔργο του. Μὲ κόπο καὶ δυσκολία, καὶ αὐτὰ μισοκρυμμένα μέσα στὸν κύριο ἀφηγηματικὸ κορμὸ τῆς ἱστορίας του ἢ διάσπαρτα στὶς δημηγορίες του, θὰ βρεῖ ὁ ἐπίμονος μελετητὴς του τὰ λιγοστά ἐκεῖνα στοιχεῖα ποὺ ἐκφράζουν τὴν προσωπικὴν του ἀποψη καὶ τὴν πολιτικὴν του σκέψη... Κι ὅλα αὐτὰ συνοπτικά καὶ μὲ μιὰν αἰνιγματικὴν, πάντα, διατύπωση θεληματικὰ ἐλλειπτικὴ καὶ σύντομη.

Τέτοιος στάθηκε ὁ Θουκυδίδης. Ἐνα μαστίγιό γιὰ τοὺς ἐπαναπαυομένους, τοὺς ἠθικολόγους, τοὺς εἰρηνοφίλους. Ἐτοιμος νὰ «ὀσμίστῃ» τὴν φθορά, νὰ ἐπισημάνει τοὺς κινδύνους τοὺς προερχόμενους ἄλλοτε ἀπὸ τὴν ἀλαζονείαν τῆς δυνάμεως καὶ ἄλλοτε ἀπὸ τὴν ὑποχωρητικότητα τῆς ἐνδοτικῆς καὶ συμφιλωτικῆς ἀδυναμίας. Ὁλος κατανόηση, ἂν καὶ ἀπαισιόδοξος κατὰ βάθος, μὲ τ' ἀνθρώπινα, τὰ εὐάλωτα, τὰ εὐμετάβολα, τὰ διαβατικά.

Μόνο στὴ φρόνησιν καὶ τὴν περίσκεψιν στηρίζει τὶς ἐλπίδες του. Μόνο στὸν ἀδιάκοπο ἀγῶνα καὶ τὶς συνεχεῖς προσπάθειες ἔχει ἐμπιστοσύνη. Μόνο μὲ θυσιὰς, ἰδρώτα καὶ αἷμα, καὶ συνεχῇ ἐπαγρύπνησιν πιστεύει πὼς εἶναι δυνατὴ ἡ ἐπιβίωσις. Μόνο ἐκεῖνος ποὺ φυλάγεται, ποὺ ἀγρυπνεῖ καὶ βρίσκει πάντα μὲ τὸ δπλο στὸ χέρι, ποὺ εἶναι τολμηρὸς καὶ καχύποπτος θὰ διατηρήσει τὴ θέσιν του καὶ θὰ φυλάξει τ' ἀγαθὰ του.

Ἡ ἐνοπλὴ εἰρήνη, ἡ ἰσορροπία τοῦ τρόπου, τὸ ἀντίπαλο δέος εἶναι αὐτὰ ποὺ μόνιμα θὰ ρυθμίζουν τὶς σχέσεις ἀνάμεσα σὲ ἄτομα καὶ λαοὺς. Ὅλα τ' ἄλλα εἶναι ψευτιὲς καὶ ὑποκρισίς, προπετάσματα καπνοῦ, συγκεκαλυμμένες δολιότητες... Δυστυχῶς, αὐτὴ εἶναι ἡ ἀλήθεια. Ὁ ρεαλισμός, ὁ κυνισμός, ἡ δυσπιστία ἦταν, εἶναι καὶ θὰ εἶναι οἱ μόνοι τρόποι ἀντιμετώπισης τῆς πραγματικότητος τῆς σπαρμένης μὲ παγίδες καὶ κινδύνους, τῆς γεμάτης μὲ ὀδυνηρὰς ἐκπλήξεις γιὰ ὅσους τόλμησαν νὰ τὴν ἀγνοήσουν.

ΜΑΝΩΛΗΣ ΜΑΡΚΑΚΗΣ

Πολιτική λογοτεχνία και λογοτεχνία του περιθωριακού ανθρώπου

Δύο τάσεις φαίνεται να χαρακτηρίζουν περισσότερο την σύγχρονη λογοτεχνική παραγωγή. Ἡ πολιτική λογοτεχνία, ἀπὸ τὴν μιὰ μεριά, καὶ ἡ λογοτεχνία τοῦ περιθωριακοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὴν ἄλλη, τόσο στὴν σφαῖρα τοῦ ποιητικοῦ λόγου ὅσο καὶ στὴν σφαῖρα τῆς πεζογραφικῆς δημιουργίας. Μὲ τὸν ὄρο «πολιτικὴ λογοτεχνία» ἐννοῶ τὴν στρατευμένη ἐκείνη λογοτεχνία, ποὺ σφυρηλατεῖ μηνύματα τοῦ πολιτικοῦ ἥθους τῆς ἡ τῆς πολιτικῆς οὐτοπίας τῆς. Στὴν περίπτωσιν αὐτὴ ὅχι τὸ ἄτομο σὰν φορέας τῶν πράξεων καὶ τῶν πλανῶν του, ἀλλὰ τὸ «κομματικὸ» ἄτομο γίνεται τὸ ἐπίκεντρο τῆς πεζογραφικῆς τέχνης ἢ τοῦ ποιητικοῦ λόγου. Μὲ τὸν ὄρο «λογοτεχνία τοῦ περιθωριακοῦ ἀνθρώπου» ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ἀντιλαμβάνομαι ἐξ ἴσου σημαντικὸ σὲ ποσότητα μέρος τῆς λογοτεχνίας μας, ποὺ περιγράφει καὶ ἔμμεσα ἐξαίρει γεγονότα, ποὺ δὲν θεμελιώνουν ὑγιεῖς ἀνθρώπινες σχέσεις καὶ κατὰ τοῦτο κοινωνικοὺς σχηματισμοὺς. Σεξουαλικές διαστροφές, ὁ ψυχεδελικὸς πολιτισμὸς, ἡ ἄρνησις κάθε παραδοσιακῆς ἀξίας ποὺ εἶχε συμβάλει στὴν ἰδρύσιν τῶν πιδ εὐρωστων δομῶν τῆς ἱστορικῆς ζωῆς μας κερδίζουν σὲ ὑπεροχὴ καὶ τείνουν νὰ μυθοποιῶνται, ἀντὶ νὰ στηλιτεύονται.

Ἡ δευτέρα, ἰδιαίτερα, τάσις μπορεῖ ἔμμεσα νὰ συνδεθεῖ μὲ τὴν ἀνοδο τῆς κοινωνίας τῆς μάζας καὶ τὸν ἀφανισμό τῆς προσωπικῆς ὑπευθυνότητος ἐνώπιον αἱ ἀντινομίες τῆς ἱστορικῆς ζωῆς καὶ τὴν ἐπιβολὴ μιᾶς συλλογικότητος ἀπαράμιλλα λειτουργικῆς στὴν τωρινὴ φάσιν τοῦ βιομηχανικοῦ πολιτισμοῦ μας, ὅπου τονίζεται τὸ πρακτικόν, ἡ ἀπομυθοποίησις, ἡ νεότης σὰν φορέας αὐξημένης παραγωγικότητος καὶ αὐξημένης σεξουαλικότητος, τὸ μέτριον, ἡ ὁμοιομορφία καὶ τὸ ἀποτελεσματικόν, ἐνῶ ὁ αὐθεντικὸς ἀνθρώπος παραγκωνίζεται ἀπὸ τὸν ρόλον τοῦ στὴν ἱστορικὴ διαδικασίαν. Στὴν περίπτωσιν αὐτὴ ὁ ὑγιὴς ψυχισμὸς, ἐφ' ὅσον δὲν εἶναι συστημικὰ λειτουργικὸς, φαίνεται νὰ προβληματίζει καὶ τοὺς φορεῖς ἀκόμη τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας.

Ἡ λογοτεχνία τοῦ περιθωριακοῦ ἀνθρώπου στὴν προσπάθειά της ν' ἀποκαλύψει ἢ νὰ παρουσιάσῃ ἐντυπωσιακές, ἀρρωστημένες καταστάσεις ἢ πλευρές τοῦ κοινωνικοῦ σώματος καὶ τῶν φορέων του τείνει νὰ συμβάλλῃ στὴν ἀνατροπὴ τῶν παραδοσιακῶν κλιμακώσεων ἀπὸ τὶς συνειδήσεις τῶν νεώτερων γενεῶν καὶ νὰ ὑπονομεύῃ τὶς δομὰς ποὺ σημάδευαν τὶς προηγούμενες φάσεις τῆς ἱστορικῆς ζωῆς μας. Δὲν εἶναι μόνον ὁμῶς ἡ λογοτεχνία, ἀλλὰ καὶ τὸ θέατρο, ὁ κινηματογράφος, τὰ περιοδικὰ ἢ τὰ ἡμερήσια μέσα ἐνημέρωσις, ἡ τηλεόρασις, ποὺ δέχονται ὅλο καὶ περισσότερο νὰ φιλοξενοῦν «ἀπελευθερωμένες» καταστάσεις. Ἡ λογοτεχνία, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ποὺ ἐπιδιώκει νὰ παρουσιάσῃ ὑγιεῖς ἀνθρώπινες σχέσεις ἢ νὰ περιγράψῃ ἱστορικὰ θεμελιωτικὰ καταστάσεις —τὸν ἀνθρώπον ποὺ δουλεῖ, ποὺ ἀγαπᾷ, ποὺ βιώνει μιάν ἰδέαν, ποὺ θυσιάζεται— τείνει νὰ σπανίζει κάτω ἀπὸ τὴν ἐνοχλήσιν τῶν μέσων δημοσιότητος ἢ τοῦ κριτικοῦ λειτουργήματος.

Εἶναι ἄραγε ἡ πόρνη, ὁ αἰμομείκτης γονιὸς ἢ ἀδερφός, ὁ ναρκομανής, οἱ ποικίλοι φορεῖς τῶν σεξουαλικῶν ἐλευθεριοτήτων οἱ αὐθεντικοὶ ἐκπρόσωποι τοῦ σύγχρονου πολιτισμοῦ μας; Ποιὸ εἶναι τὸ στατιστικὸ ποσοστὸ τῶν ἀν-

θρώπων ἐτούτων; Καὶ γιατί νὰ μὴ μυθοποιῶνται, ὅπως θὰ ἔπρεπε, οἱ ὑγιεῖς ἀνθρώπινες καταστάσεις στὴν προσπάθεια τοῦ λογοτέχνη νὰ ἀνανεώνει τὰ ἐρεῖσματα ἢ νὰ δημιουργήσει νέα γιὰ τὸν ἱστορικὸ ἄνθρωπο; Αὐτὴ εἶναι ἄλλωστε ἡ περίπτωσις τῆς ἐλληνικῆς κοινότητος, ὅπου πολλὰς ἀπὸ τὰς ὑγιεῖς δομές τῆς ἐξακολουθοῦν ν' ἀνθοῦν, ἔστω καὶ τιτρωσκόμενες, ὅπου ἡ αἰσιοδοξία σὰν μιὰ διάθεσις ζωῆς γιὰ τὸ ἐλληνικὸ μέλλον δὲν ἔχει ἐκλείψει κι ὅπου ἡ στάσις τοῦ ἀνθρώπου ἀπέναντι στὰ θεμελιακὰ προβλήματα τῆς ζωῆς ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι εὐρωστη καὶ ἱστορικὰ θετικὴ.

Τότε, γιατί νὰ μυθοποιεῖται τὸ ἀρρωστημένο, τὸ περιθωριακὸ, τὸ ἱστορικὰ νεκρὸ σὰν δυνατότητα νέων πολιτιστικῶν σχέσεων, γιατί ἡ ἐξαίρεσις — ποὺ ἴσως καὶ νὰ εἶναι θεωρητικὰ δικαιολογημένη — νὰ παρουσιάζεται σὰν ἡ τυπικὴ περίπτωσις;

Τὸ ἐρώτημα τοῦτο εἶναι ἰδιαίτερα κρίσιμο, ἀφοῦ ἐξαιρετικὰ πρόσφατες κοινωνιολογικὲς ἐρευνες στὸν πολιτιστικὰ ταλαιπωρημένο χῶρο τῆς Δύσεως διαπιστώνουν τάσεις ἀναβίωσης διαφόρων θεσμῶν, ὅπως ἐκεῖνος τῆς «*εὐρείας οἰκογένειας*», ποὺ εἶχεν ἤδη ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ τὴν «*οἰκογένεια-πυρῆνα*» στὶς τελευταῖες φάσεις τῶν βιομηχανικῶν κοινωνιῶν ἢ τὴν ἀνάπτυξιν στοιχείων κοινότητος ἢ *Gemeinschaft*, ποὺ κάνουν τὴν ζωὴ πιὸ ἀνθρώπινη, πιὸ οὐσιαστικὴ καὶ κατὰ τοῦτο περισσότερο αὐθεντικὴ.

Χωρὶς νὰ ἐπιχειρήσουμε καμμιὰ κοινωνιολογικὴν ἐρμηνεία γιὰ τοὺς λόγους ποὺ ὀδήγησαν σ' αὐτὴ τὴν στροφὴ τῆς λογοτεχνικῆς δημιουργίας ἢ τῶν μέσων ποὺ συνεργάζονται στὴν ἐξαιρετικὴ ἐμπορικότητά της, πιστεύουμε, ὅτι τόσο ἡ κριτικὴ τέχνη ὅσο καὶ τὰ μέσα δημοσιότητος θ' ἀνταποκριθοῦν στὸ χρέος τοὺς τιμώντας καὶ — γιὰ τὸ ὅχι — προβάλλοντας ὑγιεῖς καταστάσεις τέχνης, τὴν ὑγιὴ λογοτεχνίαν καὶ τὸν ὑγιὴ ψυχισμό.

Ἡ ἐξαρση ἀπὸ τὴν ἄλλῃ μεριὰ τῆς πολιτικῆς λογοτεχνίας, ἀκόμη κι ὅταν τὸ προσωπικὸ στοιχεῖο μὲ τὶς ἀρετὲς ἢ τὶς πλάνες τοῦ τείνει νὰ μυθοποιεῖται, ἀποτελεῖ μιὰ μονομέρεια ἐπικίνδυνη γιὰ τὴν συνοχὴ τῶν κοινωνικῶν δεσμῶν χάρις τῆς ἀποκατάστασις τῆς δῆθεν ἱστορικῆς ἀλήθειας. Δὲν ἔχω τὸ δικαίωμα νὰ στερήσω ἀπὸ τὸν ἄνθρωπο ποὺ ὑπόφερε, ποὺ ἀναλώθηκε, ποὺ εἶδε σωριασμένα τὰ ἐρεῖπια τῆς πολιτικῆς οὐτοπίας τοῦ τὴν δυνατότητα νὰ μιλήσῃ γι' αὐτό. Ἀμφισβητῶ ὅμως τὶς πολιτικὲς σκοπιμότητες, ποὺ ἐπιδιώκουν νὰ καταστήσουν τὸ εἶδος αὐτὸ τοῦ πεζογραφικοῦ λόγου ἐκφραστικὸ ρεῦμα τῆς σύγχρονης λογοτεχνίας μας, ἐνὸς χώρου αὐθεντικοῦ ἄλλωστε τῆς ἱστορικῆς τέχνης. Τὸ «*προσωπικὸ ἡμερολόγιο*» σὰν μιὰ ἐνδιάμεση μορφή, μὲ τὰ γεγονότα παρουσιασμένα χωρὶς ἐξάρσεις ἢ ἐρμηνεῖς, μπορεῖ περισσότερο νὰ συμβάλῃ στὴν ἀποκατάστασις τῆς ἱστορικῆς ἀλήθειας. Ὑπάρχει ἤδη διάθεσις γιὰ τὴν σύνθεσις «*προσωπικῶν ἡμερολογίων*», ποὺ πρέπει νὰ ἐνισχυθεῖ.

Ἡ σημερινὴ ἔμφασις τῆς πολιτικῆς λογοτεχνίας τείνει νὰ διχάζει τὰ πολιτικὰ πάθη καὶ νὰ ἐλαύνει σὲ μιὰ πώλωση τὸν πολιτικὸ ἄνθρωπο, ἰδιαίτερα σὲ μιὰ ἐποχὴ ποὺ οἱ διεθνεῖς συγκυρίες περισσότερο ἀπὸ ἄλλοτε ἀπαιτοῦν τὴν συσπείρωσι τῶν ἐθνικῶν δυνάμεων στὸν ἱστορικὸ τοὺς πυρῆνα. Ἡ πολιτικὴ λογοτεχνία μὲ τὴν σημερινὴ μορφή της, ἀντὶ νὰ ἐπιβεβαιώνει κοινὰ ἐλληνικὰ θέσμια, τείνει νὰ ἐξαντλεῖται σὲ ἱστορικὴ ἄρνησις.

Σάν "Έλληνας πού αναζήτησα τήν γνώση καί σέ ξένες πατρίδες, μέ τις συντηρητικές ἴσως πλάνες μου ἀλλά καί ἐνδεχομένως μέ τις ἀρετές τοῦ στοχαζόμενου ἀνθρώπου, ἀγάπησα τόν "Έλληνα ἄνθρωπο, ἀνεξάρτητα ἀπό τις πολιτικές θέσεις του —πού δέν μπορῶ νά τοῦ ἀρνηθῶ τὸ δικαίωμα νά τις ἔχει— ἀλλά πάνω ἀπ' ὅλα τήν 'Ελλάδα, πού τήν βλέπω σήμερα νά κλυδωνίζεται μέσα σ' ἓνα στρόβιλο ἰδεῶν, σχημάτων καί ἀντισχημάτων, διαιρεμένη, ἡθικά ἀδικαίωτη, μέ τήν μετριότητα καί τὸ ἀρρωστημένο νά ἐπιβάλλονται, ἐνῶ οἱ αὐθεντικές δυνάμεις της νά ἐλαύνονται στὸ περιθώριο. "Εχομε ὅλοι χρέος νά εὐαισθητοποιηθοῦμε στὰ μηνύματα τῶν καιρῶν, καί χρησιμοποιοῦντας κάθε πνευματική ἱκμάδα, ν' ἀναδεχθοῦμε τις εὐθύνες μας, τόσο στίς γενιές πού προηγήθηκαν ὅσο καί σ' ἐκεῖνες πού ἔρχονται.

ΛΕΥΤΕΡΗΣ ΜΑΡΜΑΤΣΟΥΡΗΣ

Στρατευμένη Τέχνη

*Στρατεύσανε τὸν ποιητή,
τὸ φουκαρά!
δὲν τὸν ἐντύσαν στὸ χακί,
ὄπλο δὲν πῆρε,
τὸν ἐξοπλίσαν... τρυφερά
μ' ὥραϊες πέννες μὲ φτερά
νὰ γράφει, ξεσκονίζοντας
τὸν ἰσχυρὸ πού ἡ μοῖρα
ὥρισε γιὰ σωτήρα.*

*Στρατεύσανε τὸν ποιητή,
τὸ φουκαρά,
μὰ τὸν ἐντύσαν μασκαῖ
—ποδίτσα τοῦ παλιοῦ καιροῦ
κι' ἓνα λευκὸ σκουφάκι—
τὸν κάνανε δουλάκι!
Τῶν ἰσχυρῶν τοὺς ἄθλους νὰ ὑμνῇ,
χολή νὰ στάζει γιὰ τοὺς ἐναντίους,
νὰ λιβανίζει τῆς «ιδέας» τοὺς ἀγίους.*

*Στρατεύσανε τὸν ποιητή,
τὸ φουκαρά,
κι' ἀφοῦ τσανάκια ἐγλυφε
γιὰ χρόνια στὰ γερά
φροντίσαν νὰ τοῦ δώσουνε
τίτλους, τιμές, βροβεῖα,
διπλώματα καὶ ντοκτορά.*

ΕΥΓΕΝΙΑ ΠΑΠΑΧΡΗΣΤΟΥ — ΠΑΝΟΥ

Ἴσως αὔριο

Τώρα ἡ μνήμη ἀναδύεται γαληνεμένη
ἀπ' τὴν στιλπνότητα τῶν αἰσθημάτων μας.
Δὲν ἐξαπάτησε ἡ φωνή μας τὰ πουλιά,
ὅπως χαμένα φτεροκόπαγαν μέσ στοὺς τυφῶνες.
Ὅταν ὁ ὑετός μᾶς τάραξε τὸν ὕπνο μας
κι ἡ χάλαζα μᾶς ἐδιωχνε τὸν οἶστρο τῶν ὀνείρων μας,
ἐμεῖς,
μετὰ κλαυθοῦ ἐρευνώντας τοὺς δρυμούς, ἀφήναμε
στὴ νοσταλγία τοῦ φωτός τὸ στεναγμό μας.
Μὲς τὰ χαλάσματα τὸ κλάμα μας ἀντήχησε,
γιατὶ ἐσεῖς μᾶς τὸ ζητήσατε: νὰ φύγουμε μακριὰ
ἀπὸ τοὺς χώρους σας,
ὅπου εὐδαίμονες τὰ βάραθρα μετρούσατε.
Σιωπήσαμε ὑποτασσόμενοι στὸ θέλημά σας.
Τὰ ἐλεύθερα τραγούδια σας τὰ σεβαστήκαμε,
στὴν κλίμακα τῆς συντριβῆς προσδένοντας
τὴν ἀγωνία τῆς ἀγάπης μας.
Ὅμως ἀλλάξαν τώρα οἱ καιροί.
Ἔστειλε ὁ ἄνεμος ἀκρίδες ποὺ κατέφαγαν
«πᾶσαν τῆς γῆς βοτάνην καὶ καρπὸν»,
τὴν ἀφθονία δηλαδὴ ποὺ σπαταλήσατε.
Κι ὁμως ἐμεῖς ἄλλη φωνὴ ἀκούγαμε,
γι' αὐτὸ ἐπιζήσαμε τῆς λαίλαπας.
Αὔριο, Ἴσως, ἓνας κεραυνός,
ριγμένος ἀπὸ τὰ ἐξωπλισμένα χέρια σας,
μᾶς πεῖ τὴν τελευταία καληνύχτα.

ΣΤΕΦΑΝΙΑ ΚΑΛΟΥ

Οἶκος Εὐγηρίας

Οἶκος εὐγηρίας,
μοναζιά τῶν γερόντων—
καλοσυνάτη γειτόνισσα,
ζέστανε στὸ μαγκάλι τὰ χέρια σου,
ποὺ δρόσισαν περιστέρια
καὶ στὰ κρίνα.
Γυμνὴ ψυχὴ,
σὲ καλεῖ ὁ Κύριος
κάτοικος τῆς καρδιάς σου.
Ἐνοράσου τὸν ἐρχομό του.

Δρ. Κ. ΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ

Προσωκρατικοί φιλόσοφοι και ιατρική

Οι φυσικοί φιλόσοφοι, με τις συχνές τους περιοδεΐες σ' όλόκληρο τὸν τότε κόσμον καὶ πρὸ παντὸς στὴν Αἴγυπτο, ποὺ παρούσαζε ἐξελιγμένη πολιτιστικὴ κίνηση, εἶχαν τὴν εὐκαιρίαν νὰ ἀποκτήσουν πολλὰς ἱατρικὰς γνώσεις, κι' ἔτσι ἐπιστρέφοντας στὴν Ἑλλάδα συντέλεσαν πολὺ στὴν κατάρτιση τῆς ἱατρικῆς θεωρίας, τόσο μετὰ τὰς γνώσεις τοὺς αὐτὰς, ὅσο καὶ τὰς γνώσεις «περὶ τοῦ κόσμου», γενικά. Οἱ σοφοὶ αὐτοὶ ἀσχολήθηκαν συστηματικὰ μετὰ τὴν φυσιολογία καὶ τὴν βιολογία τοῦ ἀνθρώπου καί, ὅπως ἀλλοῦ τονίστηκε, προέβαιναν σὲ συστηματικὰς ἀνατομικὰς μελέτες πάνω σὲ ἀνθρώπινα πτώματα καὶ πτώματα ζώων, ἀλλὰ καὶ σὲ ζωντανὰ ζῶα. Ἔτσι λ.χ. βλέπουμε τὸ Δημόκριτο, ὅταν τὸν ἐπισκέπτεται στ' Ἀβδηρα ὁ Ἴπποκράτης, νὰ εἶναι περιτριγυρισμένος μετὰ πείρα πτώματα ζώων, ἀπὸ τὰ ὁποῖα ἄλλα εἶχεν ἀνατάμει καὶ ἄλλα ἐπρόκειτο νὰ τάμει.

Ὁ Ἀναξίμανδρος ὁ Μιλήσιος (611—546 π.Χ.) εἶναι ὁ εἰσηγητὴς τῆς παραγωγικῆς θεωρίας: «*Κατ' ἀρχὰς ἐξ ἀλλοειδῶν ζῶων γενέσθαι τὸν ἀνθρώπον*» (Πρβλ. Ἀριστ., *Φυσ.*, III, 4· *Fragm.*, Diels, I, σελ. 14· *Dox.*, 135:277).

Ἡ θάλασσα ἔδωσε, δίδασκε, τὸν πρῶτο πυρῆνα τῆς ζωῆς, γιὰ τὸ θαλασσινὸ νερὸ περιέχει ὅλα τὰ χημικὰ στοιχεῖα, ἀπαραίτητα γιὰ τὴν ἀνάπτυξη καὶ συντήρηση τῆς ζωῆς, σχεδὸν κατὰ τὴν αὐτὴν ἀναλογία μετὰ τὰ ὑγρά στοιχεῖα τοῦ σώματος τοῦ ἀνθρώπου ἢ τῶν ζώων. Ὁ Ἀναξίμανδρος ἐξάλλου πρεσβεύει, ὅτι ὁ ἀνθρώπος προέρχεται ἀπὸ τὰς κατώτατες βαθμίδες τῶν ζώων μετὰ τὴν ἐξέλιξη, καὶ κυρίως ἀπὸ τοὺς ἰχθύς: «*Τὸν δὲ ἀνθρώπον ἐτέρω τρόπῳ γεγονέναι, τοῦτέστιν ἰχθύς, παραπλήσιον κατ' ἀρχάς.*» (Βλ. *Προσωκρατ.* Diels · Kranz, A⁶ 12,11, σελ. 84 — Πλούτ., V, 19—*Dox.*, 430—Γαλ., XIX, 335).

Ὁ Πυθαγόρας ὁ Σάμιος (580 π.Χ.) ὑπῆρξε πανεπιστήμων. Κατὰ τὸν Διογένη τὸν Λαέρτιο σπούδασε εἰδικὰ τὴν ἱατρικὴν καὶ μετὰ τὰς ἀνώτερες γνώσεις τοῦ τὴν ὠφέλησε

πολύ, ἀφοῦ, ὅπως ἀλλοῦ τονίστηκε, μέσα στὴ σχολή τοῦ ἡ ἱατρικῆ πῆρε ἐπιστημονικὴ χροιά, καὶ κυρίως μετὰ τὰς ἐρευνὰς τοῦ Ἀλκμέωνα, ὅπως θὰ δοῦμε πρὸ κάτω.

Ὡς ἀρχὴ τῶν ὄντων παραδεχόταν τοὺς ἀριθμοὺς καὶ τὴν ἀρμονικὴν μεταξὺ τοὺς σχέση. Οἱ πυθαγόρειοι αὐτοὶ ἀριθμοὶ παρίστανουν τὰς ἀπλὰς εἰκόνες τῶν φυσικῶν στοιχείων. Στὴ θεωρία τῶν ἀριθμῶν ὁ Ἴπποκράτης στήριξε τὴν θεωρίαν τῶν κριτικῶν ἡμερῶν τῶν νόσων.

Ἡ ἀρμονία, λοιπόν, τοῦ κόσμου καὶ γενικὰ τῆς ζωῆς, ἡ τάξις αὐτοῦ καὶ ἡ εὐταξία τοῦ σύμπαντος δύνανται νὰ παρασταθοῦν μετὰ τὴν ἀπλὴ ἀναλογία τῶν ἀριθμῶν. Αὐτὸ γίνεται σήμερα ἀντιληπτὸ στὴν παράστασι μετὰ ἀριθμοὺς τῶν διαφόρων χημικῶν στοιχείων, ὅπως ἀπεικονίζονται στὸν πίνακα τοῦ Μεντελγιέφ ἢ τοὺς ἀριθμοὺς τῶν χρωματοσωματίων (κληρονομικῆς ὕλης) σὲ κάθε εἶδος ζώου καὶ στὸν ἀνθρώπου, ποὺ εἶναι πάντοτε σταθεροί. Καὶ μπορούμε σήμερα νὰ ὑποστηρίξουμε, ὅτι ἀπὸ κάθε εἶδος ζώου θὰ γεννηθεῖ ἓνα ὀρισμένο ζῶον καὶ ἀπὸ τὸν ἀνθρώπου ἀνθρώπος, πρᾶγμα ποὺ εἶναι βιολογικῶς ἀδόνητο νὰ γίνῃ στὸν πῖθηκο, νὰ γεννηθεῖ δηλ. ἀνθρώπου, ὅπως θέλει νὰ πιστέψῃ ὁ Δαρβίνος.

Ἡ ὅλη δημιουργία στηρίζεται, ἐπαναλαμβάνουμε, πάνω τὴν ἀρμονικὴν σύνθεσιν τῶν ἀπλῶν στοιχείων, τὰ ὁποῖα δύνανται νὰ παρασταθοῦν μετὰ ἀριθμοὺς, τὰ πάντα λοιπόν εἶναι ἀριθμοὶ τὰ πάντα εἶναι ἀρμονία: «*Alles ist zahl, alles ist harmonie*» (Zeller, 16 σελ., 463).

Ἡ ὑγεία, ἔλεγεν ἐξ ἄλλου, εἶναι τὸ μεγαλύτερον ἀγαθὸν στὸν ἀνθρώπου, πρᾶγμα ποὺ παραδέχεται καὶ ὁ Ἴπποκράτης, καὶ καθῆκον ἔχει κάθε ἀνθρώπος νὰ φροντίζει γιὰ τὴν ὑγείαν τοῦ καὶ νὰ εἶναι ἐγκρατὴς στὴ κοιλίαν τοῦ, στὸν ὕπνον, στὰ ἀφροδίσια ἐργα: «*Κρατεῖν δ' ἐθλίου τῶνδε γαστρός μὲν πρόωιστα κι' ὕπνου, λαγνείης τε καὶ θυμοῦ.*» Καὶ ὡς ἀριστος διαιτολόγος συνίστα τὴν μετρία χρῆσιν τῆς βρώσεως καὶ πόσεως: «*Μέτρον ἐπὶ πᾶσιν ἀριστον*». Κανὼν

και αξίωμα τῆς πυθαγορείου σχολῆς και φιλοσοφίας ἦταν ἡλιτότης τῆς διατροφῆς και διαβιώσεως (διαίτης) ἐν γένει. Οἱ φανατικώτεροι μάλιστα τῶν Πυθαγορείων ἀπέφευγαν και τὴν κρεατοφαγία. «Υγείαν, ἐνόμιζε, τὴν τοῦ εἶδους διαμονήν, νόσον δὲ τὴν τοῦτου φθοράν». (Διογ. Λαέρτ., VIII 35 — *Vorsocrat.* 5, Diels, 58,3.)

Πίστευε στὴν ἀθανασία και ἀφθαρσία τῆς ψυχῆς: «Πυθαγόρας και Πλάτων ἀφθαρτον εἶναι τὴν ψυχὴν οἰοῦνται· ἐξιοῦσαν γὰρ εἰς τοῦ παντός ψυχὴν ἀναχωρεῖν τὸ ὁμογενές.» (Γαλ., XXI, 316). Ὅπως φαίνεται δὲ, ὑποψιάζεται τὴν ἀρμονικὴ δύναμη τοῦ σπέρματος: «Πυθαγόρας και Πλάτων και Ἀριστοτέλης ἀσώματον μὲν εἶναι τὴν δύναμιν τοῦ σπέρματος, ὥσπερ νοῦν τὸν κινουῦντα.» (Γαλ., XXI, 322, ἐκδ. Κ.). Τέλος τὰς νόσους ἀπέδιδε κυρίως, ὅπως ὁ Ἱπποκράτης, σὲ φυσικὰ αἰτία (Γαλ., XIX, 344. Κ.). Μὲ ἄλλους λόγους, νόσηση προκύπτει ἀπὸ τὴν παρέκκλιση τῶν λειτουργιῶν τοῦ ὁργανισμοῦ ἀπὸ τὸ φυσικὸ τους δρόμο, γιὰ τοῦτο ἡ πυθαγορείου σχολὴ ἀσχολεῖται μὲ τὴ μεταβολὴ τοῦ εἶδους, τοῦ ὁποῦ ἡ φυσικὴ συγκρότηση και ὑγεία εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἀρμονικῆς λειτουργικότητος τῶν φυσικῶν στοιχείων, και ἀπὸ τῆς διαταραχῆς τῆς ἀρμονικῆς συγκροτήσεως αὐτῶν ὁ ἄνθρωπος καταλήγει κακοδαίμων και ἄρρυστος.

Ὁ Ἀλκμέων ὁ Κροτωνιάτης (540 π.Χ.) «και οὗτος Πυθαγόρου διήκουσε· και τὰ πλεῖστα γε τὰ ἱατρικὰ λέγει, ὅμως δὲ και φυσιολογεῖ» (Διογ. Λαέρτ., VIII, *Fragm.* Diels — Kranz, A⁶, 24, σελ. 210,1).

Ὁ Ἀλκμέων ὑπῆρξε ἕνας ἀπὸ τοὺς πρώτους ἀνατομικοὺς, ἀνακαλύψας τὰ νεῦρα, ποὺ τὰ λέγει πόρους, ὅπως και ὁ Ἱπποκράτης, ὁ ὁποῖος στήριξε τὸ ἱατρικὸ του σύστημα πάνω στὶς μελέτες τοῦ Ἀλκμέων. Αὐτὸς πάλι μελέτησε τὴν εὐσταχίαν ἰσχυρὰ τῶν ὥτων και τὴν ὑπαρξὴ τῶν ὀπτικῶν νεύρων. Ἔχει μελετήσει και τὴν ἀκοή: «Ἀλκμέων ἀκούειν ἡμᾶς φησι τῷ κενῷ τῷ ἐντὸς τοῦ ὠτός· τοῦτο γὰρ εἶναι τὸ περιηοῦν κατὰ τὴν τοῦ πνεύματος εἰσβολήν· πάντα γὰρ τὰ κενὰ ἤχει» (Γαλ., XIX, 309).

Τὸν ἐγκέφαλο, τὴν καρδιά, τὸν ὀφθαλμὸν και τὰ αἰδοῖα θεωροῦσε ὡς πηγὴς τῆς ζωῆς, τὸ δὲ σπέρμα ὡς προερχόμενο «ἐκ τοῦ ἐγκεφάλου» (Γαλ., XIX, 325, Κ.). Ὅλες οἱ αἰσθήσεις, ὑποστήριζε, γίνονται πρώτα αἰσθητές ἀπὸ τὸν ἐγκέφαλο· κατόπιν διαβιβάζονται μὲ τὰ αἰσθητήρια νεῦρα πόρους και αἰσθητήρια ὄργανα. Τὰ ἴδια διδάσκει και ὁ Ἱπποκράτης.

Ὅθεν γενομένα, ἀκούομε, ὁσφραϊνόμεθα και βλέπομε μὲ τὸν ἐγκέφαλο: «Ἀλκμέων ἐν τῷ ἐγκεφάλῳ εἶναι τὸ ἡγεμονικόν· τοῦτω οὖν ὁσφραϊνόμεθα ἔλκοντες διὰ τῶν ἀναπνοῶν τὰς ὁσμάς» (Γαλ., XIX, 310 Κ.).

Ὁ ἄνθρωπος, ἔλεγε, εἶναι πνευματικὸς ὄν, και διαφέρει ἀπὸ τὰ λοιπὰ ζῶα κατὰ τὴ σύνεση και τὴ νόηση, και τὰ ζῶα αἰσθάνονται μὲν, ἀλλὰ δὲν ἀντιλαμβάνονται λογικά: «Ἀνθρωπον γὰρ φησι τῶν ἄλλων διαφέρειν ὅτι ξυνήσι, τὰ δ' ἄλλα αἰσθάνεται μὲν, οὐ ξυνήσι δέ» (βλ. Θεόφρ., Π. Αἰσθήσ., 25 — *Dox. Gr.* 506 — *Vors.* Diels — Kranz A⁶24., σελ. 211,5).

Ὁ ὕπνος, ἔλεγε, γίνεται μὲ τὴν ὑποχώρηση τοῦ αἵματος ἀπὸ τὸν ἐγκέφαλο πρὸς τὰ αἱμοφόρα ἄγγεῖα τοῦ σώματος, ὁ θάνατος δὲ μὲ τὴν πλήρη κένωση τοῦ ἐγκεφάλου ἀπὸ τὸ αἷμα (Γαλ., XIX, 339).

Ὑγεία τέλος εἶναι ἡ κανονικὴ σύνθεση τῶν φυσικῶν στοιχείων και ποιοτήτων αὐτῶν, νόσος δὲ ἡ ἀνώμαλη σύνθεση, ἡ ἀνώμαλη ἐπίδραση ἐξωτερικῶν και ἐσωτερικῶν παραγόντων, τῆς κοπώσεως και στερήσεως κ.λ.π. (*Dox. Gr.* 442 — Γαλ., XIX, 343, κ.λ.π.).

Θεραπευτικῶς ἐφήρμοζεν, ὅπως και ὁ Ἱπποκράτης, τὴν ἐναντιοθεραπεία, ἥτοι τὴν θεραπεία μὲ φάρμακα, ποὺ φανερῶνουν ἀντίθεση πρὸς τὰ πυθαγόρεια αἰτία.

Ἡ διδασκαλία τοῦ Ἀλκμέων, ἐπαναλαμβάνουμε, ἄσκησε ἀποφασιστικὴ ἐπίδραση στὴν ἱατρικὴ τοῦ Ἱπποκράτη και γενικά στὴ μετέπειτα ἱατρικὴ, και ἰδιαίτερη προσοχὴ ἔτυχαν οἱ γνώμες του γιὰ τὴν παθολογικὴ ἐπίδραση τῶν δυνάμεων τῶν φυσικῶν στοιχείων ἐπὶ τοῦ ὁργανισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου. (βλ. Κ. Μητροπούλου, *Ἱατρικὰ Προσωκρ. Φιλοσόφων*, Περιοδ. Πλάτων,

ΙΕ', τεύχη 29/30 καὶ *Εἰσαγ.* στὸ *Ἰππ. π.*, 'Αρχ. Ἱατρικῆς, σελ. 19 κ.λ.π.)

Φιλόλαος ὁ Κροτωνιάτης. Ἀρχαιότερος τοῦ Σωκράτους. Εἶναι τῆς πυθαγορείου σχολῆς. Καὶ αὐτὸς προσέφερε πολλὰ στὴ διαμόρφωση τῆς ἱατρικῆς. Πρέσβευε δέ, διότι ὁ ὁργανισμὸς τοῦ ἀνθρώπου προκύπτει μονάχα ἀπ' τὴν ἐνέργεια τοῦ θερμοῦ, ποὺ ἀναπτύσσεται μέσα στὴ μήτρα: «Φιλόλαος ὁ Κροτωνιάτης συνεστάναι φησι τὰ ἡμέτερα σώματα ἐκ θερμοῦ, ἀμέτοχα γὰρ αὐτὰ εἶναι ψυχροῦ, ὑπομνήσκων ἀπὸ τινων τοιούτων τὸ σπέρμα εἶναι θερμόν, κατασκευαστικὸν δὲν τοῦτο τοῦ ζῶου. Καὶ ὁ τόπος δέ, εἰς ὃν ἡ καταβολή(μήτρα) αὕτη ἐστὶ θερμότερα καὶ ἐοικυῖα ἐκείνῳ» (Πρβλ. Ἀωνύμου, *Λονδ. Πάπυρος* — *Ἱατρικὰ Μενώνεια*, Diels 1893, σελ. 31 καὶ *Hermes* XXVIII, σελ. 417).

Νόσος, ἔλεγε, προκύπτει ἀπὸ τὴ διαταραχὴ τῶν χυμῶν αἵματος, φλέγματος καὶ χολῶν. Καὶ οἱ ἀντιλήψεις του αὐτὲς συμπιπτουν μὲ τὶς ἀντιλήψεις τοῦ Ἱπποκράτους. Τέσσαρες, ἔλεγεν ἐξ ἄλλου στὸ π. *Φύσεως* ἔργο του, εἶναι οἱ βιολογικὲς ἀρχές, ποὺ διέπουν τὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου: «*Ἐγκέφαλος, καρδία, ὀμφαλός, αἰδοῖον*» κεφαλὴ μὲν νοός, καρδία δὲ ψυχῆς καὶ αἰσθήσιος, ὀμφαλός δὲ ριζώσιος καὶ ἀναφύσιος τοῦ πρώτου, αἰδοῖον δὲ σπέρματος καταβολῆς τε καὶ γεννήσιος» (αὐτόθι).

Ἡράκλειτος (504 π.Χ.), ὁ σκοτεινὸς φιλόσοφος, «ἀρχὴν τῶν πάντων τὸ πῦρ», ἔλεγε. Πᾶσα μεταβολή, ἐπρέσβευε, προκύπτει ἀπὸ τὴ διάψυξη τοῦ θερμοῦ στοιχείου, τοῦ πυρός, δηλ. ἀπὸ τὴν ἀπόσβεση αὐτοῦ κ.λ.π.

Κάθε γέννηση, ἔλεγεν, εἶναι τὸ ἀποτέλε-

1. «Ἡράκλειτος καὶ Ἰππασσος ὁ Μεταποντίνος ἀρχὴν τῶν πάντων τὸ πῦρ· ἐκ πυρός γὰρ τὰ πάντα γίνεσθαι καὶ εἰς πῦρ τὰ πάντα τελευτᾶν λέγουσι. Τοῦτου δὲ κατασβεννυμένου κοσμοποιεῖται τὰ πάντα· πρῶτον μὲν γὰρ τὸ παχυμερέστερον αὐτοῦ εἰς τὸ αὐτὸ συσπυκνόμενον γῆ γίνεται· ἔπειτα ἀναχαλόμενον τὴν γῆν ὑπὸ τοῦ πυρός φύσει ὕδωρ ἀποτελεῖσθαι, ἀναθυμιάμενον δὲ ἀέρα γίνεσθαι. Πάλιν δὲ τὸν κόσμον καὶ τὰ σώματα πάντα ὑπὸ τοῦ πυρός ἀναλῶσθαι, ἐν τῇ ἐκπύρωσιν» (Ἀέτ., I,3,11, *Dox. Gr.*, 283— Στοβ., *Ἐκκλ.*, I,10,14,12).

σμα τῆς δαπάνης τῶν ἀντιθέτων δυνάμεων, σύμφωνα μὲ τὴν πυθαγόρειο θεωρία, ποὺ εἶναι ἡ ἀρμονικὴ σύνθεσις τῶν ἀντιθέτων. Τὴν ἀρχὴ αὕτη τὴν καλεῖ «ἐναντιοδρομίαν ἢ ἐναντιοτροπίαν», καὶ ἡ ἀντίδρασις αὕτη τῶν ἀντιθέτων δυνάμεων ἀποτελεῖ βιολογικὸ γεγονός καὶ τὴ κυριαρχοῦσα δύναμη: «*Πόλεμος πάντων μὲν πατὴρ ἐστί.*» (*Fragm.*, Diels — Kranz, A⁶, 22,53, σελ. 162).

Οἱ ἀντιλήψεις αὐτὲς γίνονται δεκτὲς ἀπὸ τὸν Ἱπποκράτη στὸν περὶ φύσιος ἀνθρώπου λόγο του, ἀλλὰ καταπολεμεῖ σφοδρῶς τὶς μονομερεῖς δοξασίες τοῦ Ἡρακλείτου στὸ *Περὶ ἀρχαίης ἱατρικῆς* ἔργον του (βλ. τὸ ἐμὸν, *Ἰππ. π.* 'Αρχ. Ἱατρ., Δ,1, 1952).

Σὲ ἀντίθεση, ἐξ ἄλλου, μὲ τοὺς Ἑλεάτες, ποὺ παραδέχονταν τὸ ἀκίνητο τῶν ὄντων, δηλ. τὸ ἀμετάβλητο, αὐτὸς ἐθέσπισε τὸ ἀξίωμα «ἀεὶ γίνεσθαι καὶ μεταβάλλεσθαι καὶ μηδέποτε κατ' αὐτὸ μένειν.» Καὶ πάλιν: «*Πάντα γίνεσθαι τε καὶ δεῖν, εἶναι δὲ παγίως οὐδέν.*» Καὶ πάνω σ' αὐτὰ στήριξε τὸ φιλοσοφικὸ του σύστημα (Diels, αὐτόθι).

Ἡ ὑγεία κατὸπιν νοσήσεως παρέχει μιὰ αἴσθησι γλυκεῖα καὶ ἕνα πολὺ μεγάλον ἀγαθόν, ὅπως ἔπειτα ἀπὸ τὸ λιμὸς ὁ χορτασμός, καὶ ἡ ἀνάπαυση μετὰ τὸν πόνο. «*Νοῦσος ὑγιεινὴ ἐποίησεν ἡδὺ καὶ ἀγαθόν: λιμὸς κόρον, κόματος ἀνάπαισιν*» (*Fragm.*, Diels, I, 175,107). «*Τὸ φρονεῖν καὶ τὸ σκέπτεσθαι*», ἔλεγεν, «*ἀρετὴ μεγίστη καὶ σοφία, ἀληθὲς λέγειν καὶ ποιεῖν, κατὰ φύσιν ἐπαίοντας*» (Diels, I, 81,112).

Ὁ Ἀναξαγόρας ὁ Κλαζομένιος (500-428 π.Χ.), σύγχρονος σχεδὸν μὲ τὸν Ἱπποκράτη. Αὐτὸς ἔφερε τὴ φιλοσοφία στὴν Ἀθήνα καὶ ἦταν γνωστὸς μὲ τὴν ἐπωνυμία «*Νοῦς*», ἐπειδὴ «*ἔλκην καὶ νοῦν πάντων φρουρόν εἶπε*» (Σουΐδας).

Καὶ ὅλα τὰ ζῶα, ἐπρέσβευε, εἶναι αἰσθητά καὶ λογικά: «*Ἀναξαγόρας πάντα ζῶα λόγον ἔχειν ἐνεργητικόν*» (Γαλην., XIX, 336, K.).

Μὲ ἄλλα λόγια ὁ νοῦς εἶναι δύναμις ἀφθαρτὴ καὶ αἰώνια, ἐποπτεύει τὴ γένεση ὄντων τῶν ὄντων: «*Ὁ δὲ νοῦς ἀφθαρτος, ὃς ἀεὶ ἐστὶ κάρτα καὶ νῦν ἐστὶν καὶ τὰ ἄλλα πάντα*». (βλ. Diels — Kranz, B⁶, σελ. 39,14).

Ἦτοι ὅλα τὰ ὄντα κατευθύνονται ἀπὸ τὸν Νοῦ, ποῦ ἀποτελεῖ τὸ κέντρο τῆς δημιουργίας τοῦ ὅλου κόσμου, καὶ ὅλα περιδινούνται γύρω του ἀδιάκοπα καὶ μεταβάλλονται: «*Πάντα χρῆμα* (δηλ. πρᾶγμα τοῦ κόσμου) *ἦν ὁμοῦ, εἶτα νοῦς ἐλθὼν αὐτὰ διεκόσμησεν.*» (Diels, I. 304. 315. 316. 317.) Ἐνταῦθα ὑπανίσταται τῇ θεϊκῇ δημιουργίᾳ, ποῦ διεμόρφωσε τὰ πάντα: «*Νοῦν δὴ τις εἰπὼν ἐνεῖναι, καθάπερ ἐν τοῖς ζώοις καὶ ἐν τῇ φύσει τὸ αἶτιον τοῦ κόσμου καὶ τῆς τάξεως πάσης...* οὗτος *ἔφη τὴν παντὸς ἀρχὴν νοῦν καὶ ὕλην, τὸν μὲν νοῦν ποιοῦντα, τὴν δὲ ὕλην γινομένην*» (Diels, αὐτ.).

Ἡ ὕλη, ἔλεγε, ἀποτελεῖται ἀπὸ πλῆθος ἀπλῶν στοιχείων, καὶ τὰ ἅπτερα αὐτὰ στοιχεῖα τὰ καλοῦσε ὁμοιομερείας, τὰ ὁποῖα ὑπόκεινται σὲ διαίρεση καὶ μεταβολή, ἀλλὰ παραμένουν πάντοτε τὰ ἴδια, εἶναι δηλ. ὕλη ὑπαρκτή, διότι στὸν κόσμο αὐτὸ τίποτε δὲν χάνεται: «*Οὐδὲν γὰρ χρῆμα γίνεταί, οὐδ' ἀπόλλυται, ἀλλ' ἀπ' ἐόντων χρημάτων συμμείσγεται τε καὶ διακρίνεται*» (Diels, B. 302). «*Συγκρίσει καὶ διακρίσει: μόνον, ἀλλὰ δὲ οὕτε γίνεται οὕτε ἀπόλλυται, ἀλλὰ διαμένειν αἰδία*» (Diels, αὐτ.). Τοιοῦτοτρόπως πρῶτος αὐτὸς διετύπωσε τὴν ἀρχὴ «*τοῦ ἀνολέθρου τῆς ὕλης*», ποῦ ἐνστερνίστηκε κι ὁ Ἴπποκράτης ἢ μάλλον, ὅπως φαίνεται, ὁ Ἀναξαγόρας ἀκολούθησε τὴ γνώμη τοῦ σοφοῦ τῆς Κῶ.

Πρῶτος ὑπεστήριξε ἐξ ἄλλου, ὅτι τὸ ἔμβρυο τρέφεται ἀπὸ τὴν ὁμφαλίδα καὶ ὄχι διὰ τὴν θηλάζει ἀπὸ τὴς κοτυληδόνες τοῦ πλακοῦντα, ὅπως ὑπεστήριξαν ἄλλοι (Ἀριστ., π. Ζώ. Γεν., Δ, α 763. Diels, I, 314)

Ὁ φιλόσοφος αὐτὸς εἶχε ἀσχοληθεῖ μὲ εἰδικές φυσιολογικές μελέτες καὶ πολὺ συνέτεινε στὴ πρόοδο καὶ διαμόρφωση τῆς ἱατρικῆς, ὅπως κατόπιν ὁ Ἐμπεδοκλῆς καὶ πολλοὶ προηγούμενοι. Οἱ αἰσθήσεις, ὑπεστήριζε, εἶναι λειτουργίες, ποῦ ἀπολήγουν στὸν ἐγκέφαλο, ὅπως καὶ ἡ σύγχρονη ἐπιστήμη, τὸν δὲ ἐγκέφαλο ἐθεώρει ὡς ἐξάρτημα τοῦ νωτιαίου μυελοῦ (Ἀέτ. IV, 9,16).

Καὶ γιὰ τὴ φωνὴ ἔγραφε: «*Τὴν φωνὴν γίνεσθαι πνεύματος ἀντιπεσόντος μὲν στερεῖν ἄερί, (στερεῶ, συμπαιγῇ, πυκνῶ), τῇ δὲ*

ὑποστροφῇ τῆς πλήξεως μέχρι τῶν ἀκοῶν προσερχθέντος· καθ' ὃ καὶ τὴν λεγομένην ἡχώ γενέσθαι» (Dox. Gr., 488). Ὁ ὕπνος ἔλεγε, ὅτι εἶναι ἀνάπαυση τοῦ σώματος, καὶ κατὰ τὴ διάρκειά του ἡ ψυχὴ ἀγρυπνεῖ, ὅπως τοῦτο γίνεται φανερόν ἀπὸ τὰ ὄνειρα. Τὸ ἴδιο παραδέχεται κι ὁ Ἴπποκράτης (βλ. τὸ *περὶ Ἐνυπνίου* πονημάτων τοῦ Ἴππ., τόμ. VI, σελ. 40, ἔκδ. Littr.): «*Ὅκότεν δὲ τὸ σῶμα ἡσυχάσῃ, ἡ ψυχὴ κινεμένη καὶ ἐγρηγορεύσῃ... γινώσκει καθαρῇ τε τὰ ὁρατὰ καὶ διακοῦει τὰ ἀκουστά, βαδίζει, ψαύει, λυπέται, ἐνθυμέται, ἐν ὀλίγῳ ἐοῦσα, ὁκόσαι τοῦ σώματος ὑπηρεσίαι ἢ τῆς ψυχῆς, ταῦτα πάντα ἡ ψυχὴ ἐν τῷ ὕπνῳ διαπρήσσειται*».

Ὁ Ἀναξαγόρας, ἐξ ἄλλου, εἶχεν ἐπιδοθεῖ σὲ ἀνατομικές μελέτες ἐπὶ τῶν ζώων, καὶ πρῶτος αὐτὸς περιγράφει τὴς πλάγιες τοῦ ἐγκεφάλου κοιλίες.

Τὴς ἐξείες νόσους, τέλος, ἀπέδιδε στὴν παθολογικὴν ἐπίδραση τῆς κιτρίνης ἢ ξανθῆς χολῆς (βλ. Ἀριστ., π. Ζώ. Μορ., Δ, β,30).

Ὁ Ἐμπεδοκλῆς ὁ Ἀκραγαντίνος (490 — 430 π.Χ) ἐξῆσε κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Ἴπποκράτη καὶ στὴ διδασκαλία τοὺς πολλὰ βρίσκουμε κοινὰ σημεῖα, γιατί, ὅπως ὁ Ἴπποκράτης ἔτσι κι ὁ Ἐμπεδοκλῆς, διέπρεψαν στὴν ἱατρικὴ, καὶ ὁ Ἐμπεδοκλῆς περισσότερο στὴν ἱατρικὴ θεωρίαν.

Ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἦταν πανεπιστήμων, φιλόσοφος, ρήτωρ, ποιητής, μηχανικός καὶ θεωρητικὸς ἱατρός, καθὼς οἱ περισσότεροι σοφοὶ τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. Τὴν ἀρχὴ τῶν ὄντων ἀπέδιδε στὴν συμμετρικὴ μείξη τῶν τεσσάρων φυσικῶν στοιχείων ἥτοι τοῦ πυρός, τῆς γῆς, τοῦ ἀέρα, καὶ τοῦ ὕδατος, ποῦ καλεῖ ριζώματα καὶ ἀγέννητα, δηλ. αἰζῶα καὶ ἀφθάρτα. Τὰ ἐν λόγῳ ριζώματα (βασικά φυσικὰ στοιχεῖα - ἔκγονα) σὲ συνδυασμὸ καὶ μὲ τὴν ἐνέργεια τῶν δύο κυρίως ἀρχῶν, τῆς φιλίας (συγγενείας, ὁμογενείας) καὶ τοῦ νεῖκος (ἀντιδράσεως ἢ συγκρούσεως) παράγουν τὰ ὄντα. Οἱ δύο λοιπὸν ἀρχικὲς δυνάμεις φιλία καὶ νεῖκος συντείνουν στὴν παραγωγὴ τῆς ζωῆς: «*ὦν ἡ μὲν ἐστὶν ἐνωτικὴ, ἡ δὲ διαιρετικὴ*» (βλ. Πλούταρχ., Ἠθικά, II, 877,33).

«*Οὗτος δὲ τὰ μὲν σωματικὰ στοιχεῖα*

ποιεί τέτταρα, πῦρ καὶ ἀέρα καὶ ὕδωρ καὶ γῆν, αἷδια μὲν ὄντα, πλήθει καὶ ὁλότητι, μεταβάλλονται δὲ κατὰ τὴν σύγκρισιν (μεῖξιν) καὶ διάκρισιν (διαχωρισμόν), τὰς δὲ κυρίας ἀρχάς, ὑφ' ὧν κινεῖται ταῦτα, φιλίαν καὶ νεῖκος. Δεῖ γάρ διατελεῖν ἐναλλάξ κινούμενα τὰ στοιχεῖα, ποτὲ μὲν ὑπὸ τῆς φιλίας συγκρινόμενα, ποτὲ δὲ ὑπὸ τοῦ νείκους διακρινόμενα» (πρβλ. Diels, I, 616,28 καὶ Γαλ., XV, 32.49 καὶ IV, 762). Περὶ τῆς γενέσεως τῶν ζώων ὑποστήριζε τὴν ἐξελικτικὴ θεωρία. Πρῶτα παρουσιάστηκαν τὰ φυτά, καὶ ἀκολούθησαν τὰ ζῶα: «Ἐμπεδοκλῆς πρῶτα τὰ δένδρα τῶν ζώων ἐκ γῆς ἀναφῦναι φησι, πρὶν τὸν ἥλιον παριαπλωθῆναι καὶ πρὶν ἡμέραν καὶ νύκτα διακριθῆναι· διὰ δὲ συμμετρίας τῆς κράσεως τῶν τοῦ ἄρρενος καὶ τοῦ θήλεος περιέχειν λόγον» ('Αέτ., V, 26,42 καὶ Γαλ., XIX, 341).

Ἡ γένεσις τῶν ζώων, ὑπεστήριζε, προῆλθε κατὰ σειράς, τουτέστι διὰ τῆς ἐξελέξεως· καὶ στὴ γῇ δὲν ἐμφανίστηκαν ὅλα ἀπὸ τὴν ἀρχὴ αὐτούσια, μὰ γεννήθηκαν τέσσαρες σειρές: «Ἐμπεδοκλῆς τὰς πρῶτας γενέσεις τῶν ζώων καὶ φυτῶν μηδαμῶς ὁλοκλήρους γενέσθαι» κ.λ.π ('Αέτ., V, 19,5 — Γαλ. XIX, 335).

Ἀπὸ ὅλα αὐτὰ διδασκόμεθα, ὅτι ἡ περίφημος θεωρία τῆς ἐξελέξεως, ποῦ διετύπωσε ὁ Δαρβίνος, εἶναι ἀπόκτημα τοῦ ἀρχαίου ἐλληνικοῦ πνεύματος, ὅπως διαλαμβάνουμε μὲ κάθε λεπτομέρεια στὸ βιβλίον μας *Αἱ ἀρχαῖαι ἱατρικαὶ γνώσεις ὡς σύγχρονοι ἐπινοήσεις*» (1959).

Γιὰ τὸ σπέρμα ἔλεγεν, ὅτι βρίσκεται διασπαρμένο σὲ ὁλόκληρο τὸ σῶμα τοῦ ἄρρενος καὶ τοῦ θήλεος (βλ. 'Αριστ., π. Ζῷ. Γεν., A, ιη, 330-722 α, 764,40). Καὶ ἡ διαφοροποιήσις τοῦ γένους ἔχει σχέση μὲ τὶς ἐπιδράσεις τοῦ θερμοῦ καὶ τοῦ ψυχροῦ (βλ. Γαλ., XIX, 324, *Dox. Gr.* 433, 'Αριστ., π. Ζῷ. Γεν., Δ, α 394, 764α 1). Καὶ ἡ ἐν λόγω διαφοροποίησις συντελεῖται μέσα στὴ μήτρα μὲ τὴν ἐνέργεια τοῦ θερμοῦ καὶ τοῦ ψυχροῦ στοιχείου. Καὶ μὲ τὴν ἐνέργεια τοῦ θερμοῦ τὸ σπέρμα δημιουργεῖ τὸ ἀρσενικόν, καὶ μὲ τὴν ἐνέργεια τοῦ ψυχροῦ, τὸ θηλυκόν (Γαλ., XIX, 324, *Dox.*, 433).

Σχετικὰ μὲ τὴν διαμόρφωση τοῦ ἐμβρίου

μέσα στὴ μήτρα ἔλεγεν, ὅτι ἀρχίζει τὴν 36ῃ περίπου ἡμέρα καὶ παίρνει τέλος τὴν 51ῃ (Γαλ., XIX, 337, *Dox.* 419., 'Αριστ., π. Ζῷ. Γεν., Δ, α 394-764 α. 1). Πρῶτος ἐξ ἄλλου, ὁ σοφὸς αὐτὸς ὁμιλεῖ περὶ τοῦ ἀμνίου ὕμενος τοῦ ἐμβρύου (Ροῦφ. 'Εφέσιος) καὶ περὶ τοῦ ὁμφαλίου λώρου, ποῦ ἀποτελεῖται ἀπὸ τέσσαρα αἱμοφόρα ἀγγεῖα, δύο ἀρτηρίες καὶ δύο φλέβες, (βλ. Σωρανὸν 'Εφέσιον, π. *Γυναικ.*, ἔκδ. Rose, σελ. 42,12).

Γιὰ τὴν κληρονομικότητα καὶ τὴν ὁμοιότητα τῶν τέκνων πρὸς τοὺς γονεῖς ἔλεγεν, ὅτι ἔχει σχέση πρὸς τὴν ἐπικράτηση τῶν σπερματικῶν γόνων: «Ἐμπεδοκλῆς οἶεται τὴν ὁμοιότητα γίνεσθαι κατ' ἐπικράτειαν τῶν σπερμάτων» (Γαλ., XIX, 327. K.). Καὶ ἐξέφρασε τὴν περιέργη ἀντίληψη, ὅτι πολὺς φορὲς τὸ νεογέννητο μπορεῖ νὰ ὁμοιάζει μὲ εἰκόνες ἢ πρόσωπα, ποῦ ἔχει στὴν φαντασίᾳ τῆς ἡ γυναῖκα κατὰ τὴν ἐποχὴ τῆς συλλήψεως: «Ἐμπεδοκλῆς τῇ κατὰ τὴν σύλληψιν ὅψει τε καὶ φαντασίᾳ τῆς γυναικὸς μορφοῦσθαι τὰ βρέφη· πολλάκις οὖν ἀνδριάντων καὶ εἰκόνων ἠράσθησαν καὶ ὁμοια τούτοις τετόκασιν» (Γαλ., XIX, 328).

Εἶχεν ἐξ ἄλλου, σοβαρῶς ἀσχοληθεὶ μὲ τὴν ἀνατομικὴ ἔρευνα καὶ πρῶτος περιέγραψε τὸν λαβύρινθο τοῦ ὠτός (κοχλιώδη χόνδρο), ποῦ θεωρήθηκε ὡς τὸ κύριον ὄργανο τῆς ἀκοῆς. Ἡ δὲ ἀκοὴ συντελεῖται σὰν κινήθῃ ὁ ἀέρας ὑπὸ ψόφου, δηλαδὴ σὰν πάθει κραδασμόν καὶ ὁ ἥχος μεταδοθῇ διὰ τοῦ κοχλίου στὸν ἐγκέφαλο καὶ γίνῃ ἀπ' αὐτὸν ἀντιληπτός: «Ἐμπεδοκλῆς τὴν ἀκοὴν γίνεσθαι κατὰ ἔμπωσιν τοῦ πνεύματος τῷ κοχλιώδει χόνδρῳ, ὅπερ φησιν ἐξηρητῆσθαι ἐντὸς τοῦ ὠτός, κώδωνος τρόπον, αἰωρούμενον καὶ τυπτόμενον» (Γαλ., XIX, 309). Ὁ Ἐμπεδοκλῆς ἔγραψε περισπούδαστο ἔργο περὶ *Φύσεως* σὲ στίχους, σὲ τρία βιβλία: στὸ πρῶτο διελάμβανε «περὶ τοῦ Παντός», σὲ γενικοὺς κανόνες, στὸ δεῦτερο περὶ τῆς εἰδικῆς τῶν δυνάμεων παραγωγῆς καὶ στὸ τρίτο περὶ τῆς διαπλάσεως τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς ψυχῆς του.

Γιὰ τὴν ὄραση πίστευε, πῶς ἀπὸ τὰ προσπίπτοντα εἶδωλα ἐκπέμπονται ἀκτίνες καὶ ἐκχύσεις, ποῦ γίνονται ἀντιληπτές ἀπὸ τὸ νοῦ (*Dox. Gr.* 403): «Ἐμπεδοκλῆς τοῖς εἰδώ-

λοις τὰς ἀκτῖνας ἀνέμιξε προσαγορεύσας τὸ γιγνόμενον, ἀκτῖνας εἰδῶλου συνθέτου» (Γαλ., XIX, 307. Κ.).

Γιὰ τὸν ὕπνο καὶ τὸ θάνατο ὑποστήριξε, δι: «... τὸν ὕπνον καταψύζει τοῦ ἐν τῷ αἵματι θερμοῦ συμμετρῶ γίνεσθαι, τῇ δὲ παντελεῖ θάνατον» ('Αέτ., V, 26 καὶ Γαλ., XIX, 340).

Θρυλεῖται δι: ἐμπόδιζε τὴν ἐξάπλωση λοιμοῦ τινος, ἴσως εἰδους κακοήθους ἐλονοσίας, στὴν ἰδιαιτέρα του πατρίδα, ἀφοῦ ἀπόφραξε ἕνα χάσμα κάποιου ὁρους: «Ὁ δὲ φυσικὸς Ἐμπεδοκλῆς ὁρους τινὰ διασφάγα, βαρὺν καὶ νοσώδη κατὰ τῶν πεδίων τὸν νότον ἐμπνέουσιν ἐμφράξας, λοιμὸν ἐδοξεν ἐκκλεῖσαι τῆς χώρας» (Πλούτ., π. Πολυπραγμ., Α, Ε 515, ἔκδ. Didot, I, σελ. 623, 28). Ἐπίσης καταπολέμησε ἐλώδεις πυρετοὺς μετὰ τὴν ἀποκάθαρση τῶν ἐλογενῶν τόπων, ἀφοῦ συνένωσε δύο ποταμούς.

Ὑποστηρίζεται, ἐξ ἄλλου, δι: μαζί με τὸν Ἱπποκράτη, ἀγνωστο πῶς, καταπολέμησαν, τὸν μέγα λοιμὸ τῶν Ἀθηνῶν.

Ὁ Δημόκριτος ὁ Ἀβδηρίτης. Σύγχρονος τοῦ Ἱπποκράτη, μαθητὴς τοῦ φυσικοῦ φιλοσόφου Λευκίππου καὶ ὁ πιὸ δοξασμένος ἀτομικός. Σύμφωνα μετὰ τὸν Εὐσέβιο, γεννήθηκε τὴν 70ῇ Ὀλυμπιάδα (περίπου κατὰ τὰ ἔτη 500-497). Γιὰ τὴν ἀπόκτηση θετικῶν γνώσεων γιὰ ὅλα τὰ πράγματα τοῦ κόσμου περιηγήθηκε πολλὰς ξενικὰς χώρας, σύμφωνα μετὰ τὴν τακτικὴ τῶν περισσοτέρων φυσικῶν φιλοσόφων, καὶ γιὰ τὸ σκοπὸ αὐτὸ ἐπισκέφθηκε πολλοὺς σοφοὺς (Αἴλιαν., V, M, IV, 20-4A καὶ 40, · *Fragm.*, Diels-Kranz, B⁶, 86, 16).

Σπούδασε εἰδικῶς τὴν ἱατρικὴν, ὡς φυσικὴν ἐπιστήμην, ἀλλὰ οὐδέποτε τὴν ἐξάσκησε. Οἱ μελέτες του δὲ ἀναφέρονται σὲ ὅλους τοὺς κλάδους τῆς ἱατρικῆς, κυρίως δὲ τὴν ἀνατομικὴν ζῶων, ἀκόμα καὶ ἀνθρωπίνων πτωμάτων², καὶ γιὰ νᾶχει τὴν εὐκαιρίαν νὰ βρῖσκει πτώματα γιὰ τὸτε ἀπαγορευόταν αὐστηρῶς ἡ ἀνατομὴ ἀνθρωπίνων σωμάτων, σύμφωνα μετὰ τὴν θρησκευ-

2. Βλ. τὸ ἐμὸν: Ἡ Ἀνατομικὴ τῶν γεν. ὀργάνων τῆς γυναικὸς παρ' ἀρχαίους (αἰνέσιμος διατριβὴ) σελ. 5, 6, κλπ.

τικὰς ἀντιλήψεις, διεβίωνε ἐνίοτε μέσα στοὺς τάφους: «Ἐρμάζων ἐνίοτε καὶ ἐν τοῖς τάφοις ἐνδιατρίβων» ('Αντισθ., F.M.G., III, 173). Καὶ γιὰ τὴν τακτικὴν του αὐτὴ κατηγορήθηκε ἀπὸ τοὺς συμπατριῶτες του ὡς φρενοπαθὴς. Καὶ μάλιστα κλήθηκε ὁ Ἱπποκράτης γιὰ νὰ τὸν θεραπεύσει, καὶ κυρίως γιὰ πολὺ συχνὰ γελοῦσε, χωρὶς, γι' αὐτοὺς, λόγο, ἐξ οὗ καὶ «γελῶν φιλόσοφος»: «Οὗτος ἐγέλα πάντα, ὡς γέλωτος ἀναζῶων πάντων τῶν ἐν ἀνθρώποις» ('Ἰππ., Ἐπιστ., βλ. ἀνωτ.) «Ἐκλήθη δὲ σοφία ὁ Δημόκριτος καὶ γελασῖνος, διὰ τὸ γελᾶν πρὸς τὸ κενόσπουδον τῶν ἀνθρώπων». (Σουΐδας). Ὅταν λοιπὸν ὁ Ἱπποκράτης τὸν ἐπισκέφθηκε στὴν πατρίδα του Ἀβδηρα, τὸν βρῆκε νὰ κάθεται πάνω σὲ μιὰ πέτρα περιτριγυρισμένος ἀπὸ ἕνα σωρὸ πτώματα ζῶων, ποὺ εἶχεν ἀνατάμει. Καὶ στὴν παρατήρησιν τῶν συμπατριωτῶν του, «βλέπεις Ἱπποκράτη τὴν κατάστασιν τοῦ σοφοῦ μας;» Καὶ βέβαια, ἀπάντησε ὁ Ἱπποκράτης, «Δημόκριτον οἶδα ἀνθρώπον σοφώτατον, σωφρονίζων ἀνθρώπους μόνον δυνάτωτατον» (βλ. Ἐπιστ., Ἱπποκρ., ἔκδ. Littr. τόμ. IX, σελ. 350-352, 2 κ. ἐξ.).

«Ὅς δ' εἶχεν πολλὴ ἐπὶ τοῖν γονάτοιν βιβλίον, καὶ ἕτερα δὲ τινα ἐξ ἀμφοῖν τοῖν μεροῖν αὐτέῳ παρεβέβλητο, σεσῶρευτο δὲ ζῶα συχνὰ ἀνατετμημένα δι' ὅλων... εἶτα μετ' οὐ πολὺ ἐξαναστὰς περιεπάτει, καὶ τὰ σπλάγχνα τῶν ζῶων ἐπεσκόπει.» ('Ἰππ., αὐτ.).

Ἡ συγκρότησις τῶν ὄντων, σύμφωνα μετὰ τὴν ἀντιλήψιν τοῦ Λευκίππου καὶ τοῦ Δημόκριτου, συντελεῖται ἀπὸ ἀπειρα καὶ ἐλαχιστότατα στοιχεῖα, ὁμοιομερῆ τὴν οὐσίαν, τὰ ἄτομα. Μεταξὺ τῶν ἀτόμων μεσολαβεῖ ἕνα κενόν, ποὺ στὴν καθ' ὅλου ἐνέργειαν τῶν ἀτόμων διαδραματίζει ἕνα βασικὸ ρόλο, γιὰ τὴν, σύμφωνα μετὰ τὴν νῆες ἐρευνες, μέσα σὲ κενὸ αὐτὸ ἐνεργεῖται ἡ διάσπασις τῶν ἀτόμων καὶ παράγεται ἡ ἀτομικὴ ἐνέργεια.

Καὶ τὸ σῶμα καὶ ἡ ψυχὴ, κατὰ τὴν ἀντιλήψιν τοῦ Δημόκριτου, συνίσταται ἐξ ὑλικῶν ἀτόμων τοῦ πυρός, τὰ ὅποια διασκορπίζονται μετὰ θάνατον καὶ ἐπανέρχονται στὴ φύσιν.

Κατά τις αντιλήψεις λοιπόν του Δημοκρίτου, κάθε ύπαρκτό στο κόσμο έμψυχο ή άψυχο δν αποτελείται από μικρότατα άτομα, τὰ όποια περιλαμβάνουν τὸ κενόν ή μανόν, πού διαγράφει τή διάταξη, τὸ σχήμα καί τή μορφή κ.ο.κ. Τὰ άτομα αὐτά βρίσκονται σέ συνεχή κίνηση, δίκην στροβιλισμού, καί προκύπτει συνένωση καί ἀποτέλεση τῶν διαφόρων σωμάτων μέ τή μεταξύ τους πρόσκρουση. Τὰ άτομα, όμως, τῆς ὕλης, ἐπειδή εἶναι ἀόρατα στόν γυμνὸ ὀφθαλμό, παρουσιάζουν διαφορά κατὰ τή διάταξη, τή μορφή καί τήν τοποθέτηση καί μεταβάλλονται συνεχῶς, ὑποκινούμενα ἀπό τήν ἀνάγκη γιά μιὰ σκόπιμη ἐνέργεια καί λειτουργία: «Οὐδέν χρῆμα μάτην γίνεταί, ἀλλά πάντα ἐκ λόγου καί ὑπ' ἀνάγκης. Δοκεῖ δέ αὐτῷ τὰς ἀρχάς εἶναι τῶν ὄλων ἀτόμους καί κενόν, τὰ δ' ἄλλα πάντα νενόμισθαι ἀπείρους τε εἶναι καί κόσμους καί γεννητοὺς καί φαρτούς· μηδέν τι ἐκ τοῦ μὴ ὄντος γενέσθαι μηδὲ εἰς τὸ μὴ ὄν φθείρεσθαι. Καί τὰς ἀτόμους δέ ἀπείρους εἶναι κατὰ μέγεθος καί πλήθος, φέρεσθαι δ' ἐν τῷ ὄλῳ δινομένης, καί οὕτω πάντα τὰ συγκρίματα (σύγκριμα εἶναι τὸ σύνθετο σῶμα) γεννᾶν, πῦρ, ὕδωρ, ἀέρα, γῆν· εἶναι γάρ καί ταῦτα ἐξ ἀτόμων τινων συστήματα, ἀπερ εἶναι ἀπαθῆ καί ἀναλλοίωτα διὰ τήν στερότητα» (Διογ. Λαέρτ., IX 44. Πρὸβλ. *Fragm.*, Diels - Kranz, B⁶, 84, 10).

Καί κατὰ Γαληνόν: «Καθάπερ οἱ περὶ τὸν Ἐπίκουρόν τε καί Δημόκριτον τὰς ἀτόμους. Ἐτεῆ (τῷ ὄντι, τῇ ἀληθείᾳ) δ' ἄτομον καί κενόν ὁ Δημόκριτός φησι ἐκ τῆς συνόδου τῶν ἀτόμων γίνεσθαι νομίζων ἀπάσας τὰς αἰσθήσεις ποιότητας» (Γαλ., I, 416-417).

Καί πάλιν ὁ Γαληνός: «Αἱ μὲν οὖν άτομοι, σύμπασαι, σώματα οὖσαι σμικρά, χωρὶς ποιότητων εἰσὶ (δηλ. χωρὶς τὸ κενόν δέν ἔχουν καμμιὰ ἰδιότητα). Τὸ δέ κενὸν χώρα τις, ἐν ᾗ φερόμενα ταῦτά τὰ σώματα, ἄνω τε καί κάτω, σύμπαντα διὰ παντός τοῦ αἰῶνος (δηλ. καθ' ὅλην τήν ζωήν) ἢ περιπλέκεται πῶς ἀλλήλοις ἢ προσκρούει καί πάλλεται, καί διακρίνει δέ, καί συγκρίνει πάλιν εἰς ἀλληλα κατὰ τὰς τοιαύτας ὁμιλίας (ὁμιλία ἐδῶ

εἶναι ἡ συνάφεια, ἡ ἔνωσις, ἡ σχέσις), κάκ τούτου τὰ τε ἄλλα συγκρίματα (σύνθ. σώματα) πάντα ποιεῖ, καί τὰ ἡμέτερα σώματα καί τὰ παθήματα αὐτῶν καί τὰς αἰσθήσεις» (Γαλ., I, 438, K.).

Γιὰ τὸ σπέρμα πίστευεν, ὅτι πηγάζει ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη καί μόρια τοῦ σώματος: «Δημόκριτος ἀφ' ὄλων τῶν σωμάτων καί κυριωτέρων μερῶν ὄλων ὁστῶν, σαρκῶν, ἰνῶν τὸ σπέρμα εἶναι» (Ἀέτιος, V, 3, 6 καί *Dox. Gr.* 417). Ὁ σοφὸς αὐτὸς ἔλεγε χαρακτηριστικῶς: «Ἄνθρωπος εἰς ἔσται καί ἄνθρωπος πάντα» (Γαλ., XIX, 449). Καί ὑποστήριζε, καθὼς κι' ὁ Πυθαγόρας κι' ὁ Ἐπίκουρος, ἀντίθετα πρὸς τὸν Ἀριστοτέλη, ὅτι σπέρμα ἔχει καί τὸ θῆλυ: «Ἐπίκουρος, Δημόκριτος καί τὸ θῆλυ προῖεσθαι σπέρμα, ἔχει γάρ παραστάτας (ῥοθήκας) ἀπεστραμμένους διὰ τοῦτο ὁρεξίν ἔχει περὶ τὰς χρήσεις» (Ἀέτ., V, I Γαλ., XIX, 322 - *Dox. Gr.*, 418). Περὶ τοῦ φύλου πίστευε: «Δημόκριτος ὁ Ἀβδηρίτης ἐν μὲν τῇ μητρὶ γίνεσθαι φησι τὴν διαφορὰν τοῦ θήλεος καί τοῦ ἄρρενος, οὐ μέντοι διὰ τὴν θερμότητά γε καί ψυχρότητα τὸ μὲν γίνεσθαι θῆλυ, τὸ δέ ἄρρεν, ἀλλ' ὁπότερον ἂν κρατήσῃ τὸ σπέρμα τὸ ἀπὸ τοῦ μορίου ἐλθόν» (δηλ. τὸ ἀπὸ τοῦ ἀντιστοίχου γεννητικοῦ ἀδένος ἀποκριθέν), «ὥ διαφέρουσιν ἀλλήλων τὸ θῆλυ καί τὸ ἄρρεν» (Ἀριστ., π. Ζῷ. Γεν., Δ, I, 764 α 6, Δ).

Γιὰ τὶς αἰσθήσεις πίστευεν, ὅτι προκύπτουν ἐκ τῶν εἰδώλων, πού προσπίπτουν ἐκ τοῦ ἐκτὸς κόσμου στόν ἐγκέφαλο. Καί περὶ τῆς ὁράσεως συγκεκριμένα ἔλεγεν, ὅτι ἡ εἰκὼν τοῦ ἀντικειμένου σχηματίζεται στόν ἐγκέφαλο ἀπὸ τὶς διαδεχόμενες ἀκτίνες στόν ὀφθαλμόν (*Dox.*, 404).

Οἱ ἀντιλήψεις τοῦ Δημοκρίτου περὶ τῆς λειτουργίας τῶν αἰσθήσεων στὰ περισσότερα σημεῖα συμφωνοῦν μέ τὰ σημερινὰ ἐπιστημονικὰ δεδομένα.

Τέλος δίδασκεν, ὅτι ἡ μέν ἱατρικὴ ἐνδιαφέρεται γιά τὴν θεραπεία τῶν νόσων τοῦ σώματος, ἡ δέ σοφία γιά τὰ πάθη τῆς ψυχῆς (βλ. Κλημ., π. Παιδ. I, 6 καί *Fragm.*, Diels — Kranz, 6, σελ. 152, 131).

ΝΙΚΟΣ ΣΤΑΥΡΟΠΟΥΛΟΣ

Ὑπολογιστὲς

Ἡ τέλεια ὑποταγή μας εἶχε ὠριμάσει
στὴ δέκατη γενιά τῶν ὑπολογιστῶν
καὶ τὰ δοκοῦντα στὰ προγράμματα
δίνανε ἐξαγόμενα
ταυτότητες ἐξισωμένες,
παραγωγῆς, παραγωγῶν κ' ἀντικειμένων.
Στὸ ἀναμεταξύ ἐμεῖς
μέσ τīs νεότευκτες ρωμαϊκές γαλέρες
κωπηλατούσαμε,
χωρὶς ποτέ νὰ ξεκινήσουμε γιὰ πλόες.
Στīs θάλασσες εἶχαν βυθιστεῖ
ἐπίθετα, προσανατολισμοί, ἐξάντες.
Καρτέλλες διάτρητες οἱ μέρες μας,
τīs συντροφεύανε
σημάνσεις λεκτικές ἐπίπεδες,
προσωρινότητας λιβανωτοί,
δίνες
στοματοπρωκτικῆς ἀντανακλαστικῆς πληρότητας,
μὲ ἐπιδόρπια
εἰκόνες ἤχους καὶ ρυθμούς
ὑπναγωγούς
τραυλῶν κ' ἀλλοίθωρων αἰσθητηρίων.
Ἡ τέλεια ὑποταγή μας εἶχε ἀνδρωθεῖ
στὴ δέκατη γενιά τῶν ὑπολογιστῶν
καὶ προφητάνακτες ἀνακαλύπταμε
προκατασκευασμένους γιὰ τὸ 2283.

ΣΑΡΑΝΤΟΣ ΝΤΟΥΦΕΞΗΣ

Προσανατολισμοί

Τὸ σκουλήκι
ἀσφαλισμένο στὸ βουρκο του
κωφεύει
στὰ βαριὰ βήματα
τ' ἀπόβραδου.
Ἀπαράλλακτα ἄκρα
— ἀπὸ ποῦ ἀρχίζει κανεὶς;—
ἡ ζωὴ σίγουρα
κάνει κοιλιά
κάπου στὸ μέσο.

ΜΕΤΑΞΥ ΣΟΒΑΡΟΥ ΚΑΙ ΑΣΤΕΙΟΥ

Ο άγνωστος στιχοποιός του παλαιού δημοτικού άσματος που έπεθύμει «*νάταν τόν Μάρτη μπιστικός, τόν Αύγουστο δραγάτης*» —προφανώς, διὰ νὰ γεύεται τὴν μυζήθραν τὴν Ἐνοιξιν καὶ τὰ ποικίλα ὀπωρικά τὸ Θέρος—, ἐὰν ἐξη τὰς ἡμέρας μας εἰς τὴν σύγχρονον Ἑλλάδα, εἶναι βέβαιον ὅτι θὰ προετίμα νὰ εἶναι «κομμουνιστὴς καὶ πλούσιος», καὶ δὴ καθ' ὅλας τοῦ ἔτους τὰς ἐποχάς. Θὰ εἶχε οὕτω τὰς βίλλας του, τὰ κότερά του, τὰς «μερσεντές» του καὶ τὰ λοιπὰ τοῦ συγχρόνου πλουσίου χρειώδη, ἐνὼ ἡ ἑτέρα ιδιότης του, ἐκείνη τοῦ κομμουνιστοῦ, θὰ ἔδρα ὡς ἐφesuχαστικὸν εἰς τὰς τυχὸν συνειδησιακὰς τύψεις του, ἀφοῦ θὰ τοῦ ἐπέτρεπεν νὰ δηλώνῃ, ὅτι πρὸς τὸ συμφέρον τοῦ λαοῦ ἀγωνίζεται καὶ ὅτι ἡ ἰσότης εἶναι τὸ ἀπώτερον τῆς ζωῆς του ὄνειρον. Παραλλήλως θὰ τοῦ ἐξησφάλιζε καὶ τὸν τοῦ «προοδευτικοῦ» τίτλον, ἀπαράιτητον, ὡς γνωστὸν, εἰσιτήριον διὰ τὰ «καθὼς πρέπει» σαλόνια, καθὼς καὶ τὴν ἀνέξοδον καὶ διὰ παντὸς μέσου προβολὴν τυχὸν μεγάλου, μικροῦ ἢ ἀνυπάρκτου ταλάντου του ἢ ἔστω «ψώνιου» εἰς τὴν νεοελληνικὴν κουλουροαγοράν.

Ἀντιθέτως, ὁπόσον θλιβερά ἡ ιδιότης τοῦ πτωχοῦ κομμουνιστοῦ! Ἀναλαμβάνει ὅλην τὴν κομματικὴν «λάντζαν» —πορείας, διαδηλώσεις, κατηχήσεις, κραυγὰς, ἀφισοκολλήσεις, χειροδικίας ἐνίοτε— μὲ μόνην ἀνταμοιβὴν τὴν ἐλπίδα ὅτι κάποτε θὰ... ἐξισωθῇ.

Ἀνέκαθεν, οἱ ἐμπορευόμενοι τὸ μαζικὸν κατάλοιπον τοῦ πανδωρικοῦ κυτίου, τὰς ἰδίας μεθόδους χρησιμοποιοῦν. Πωλοῦν τοῖς μετρητοῖς τὸν ἐπουράνιον ἢ ἐπίγειον παράδεισον —ἀναλόγως τῆς ἐποχῆς— εἰς ἀφελεῖς

ἀγοραστὰς, οἱ ὁποῖοι ἀπλῶς ἐλπίζουν ὅτι, κάποια ἡμέραν, θὰ τὸν ἀπολαύσουν..

Αἱ φοβεραὶ, ἀλλεπάλληλοι τῶν Ἀσλαύων ἐπιδρομαὶ κατὰ τὸν 9ον αἰῶνα εἰς τὸ ἐλληνικὸν χῶρον εἶχον τοσοῦτον συγκλονίσει τὴν ἐλληνικὴν συνείδησιν καὶ τοιοῦτους φόβους ἐγείρει ὅτι θὰ ἀφελληνίζετο τελικῶς ἡ χώρα, ὥστε ὁ τότε Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Φώτιος διεκτραγῶδων τὴν κατάστασιν εἰς μίαν τοῦ ἐπιστολῆν ἀναφωνεῖ: «*Ἐξεσλαυίσθη ἅπαν τὸ Ἰλλυρικόν!*» (Ἰλλυρικὸν θέμα ὠνόμαζον οἱ Βυζαντινοὶ τὸν Ἑλλαδικὸν χῶρον).

Τόσον καὶ ἐγὼ ἔχω συγκλονισθῇ μὲ τὰ κατὰ τὸ μόλις παρελθὸν θέρος συμβάντα εἰς τὴν ἐλληνικὴν Ἐπικράτειαν, ὥστε μοῦ ἔρχεται, παραφράζων τὸν Φώτιον, νὰ ἀναφωνήσω: «Ἐξεπολιτίσθη ἅπαν τὸ Ἰλλυρικόν!» Ὡς θὰ ἔχετε καὶ σεῖς παρατηρήσει, θεώμενοι τὴν τηλοψίαν ἢ ἀναγινώσκοντες τὰς ἐφημερίδας, ὀρδαὶ δασυτρίχων ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἐκπολιτιστῶν, σμήνην θεραπόντων πάσης ἀτεχνίας, ἐπέδραμον τὸ καλοκαίρι πού πέρασε καθ' ἅπασαν τὴν Ἐπικράτειαν, μεταφέροντες εἰς τὰ παντὸς τύπου «φεστιβάλ», «γιορτές» καὶ «πολιτιστικὰς ἐκδηλώσεις» τὰ ἀηδέστατα ὑποπροϊόντα τῆς νεφοκουλουριάρικης πρωτεύουσας καὶ εἰς τὰ πλέον ἀπομεμακρυσμένα σημεῖα τῆς πατρίδος μας. Ἦρκεσαν ὠρισμένα ὁικονομικὰ ἐπιχορηγήσεις τοῦ ἀρμοδίου ὑπουργείου, διὰ νὰ ἀνακαλύψουν οἱ ζηλωταὶ οὗτοι τῆς «πλέριας διανόησης» τὴν «ἀπολίτιστον» ὑπαιθρον, ὡς αἱ μυῖαι τὴν ζάχαριν καὶ νὰ ἐπιδράμουν «ἐκπολιτίζοντες» τοὺς

διαπορούντας ἐπαρχιώτας, εἰς τὸ δνομα τῆς «ἀνύψωσης τῆς πολιτισμικῆς στάθμης τοῦ λαοῦ» καὶ τῶν θυλακίων τῶν.

Βάστα, καημένη Ἑλλάς! Πολὺ βαρβαρωτέρας ἐπιδρομὰς ἔχεις ἀνθέξει! Οὐννοὶ καὶ Βησιγότθοι καὶ Σλαῦοι καὶ Ρωμαῖοι καὶ Τοῦρκοι δὲν κατῴρθωσαν νὰ σὲ ἀλλοιώσουν. Ἐσύ, πού ἔναν Ἀλάρικον ἤνθεξες, τοὺς σύγχρονους Μамелούκους θὰ φοβηθῇς;

Πολὺ γοῦστον ἔχουν αἱ πρόσφατοι τῶν ποιμένων μας διεθνεῖς πρωτοβουλίαι, προκειμένου, λέει, νὰ ἐπιλύσουν τὰ ἀνὰ τὸν κόσμον ὑφιστάμενα προβλήματα, εἴτε εἰς τὴν ἀπωτάτην Κεντρικὴν Ἀμερικὴν ταῦτα ἀναφύονται εἴτε εἰς τὴν Ἀφρικὴν ἢ τὴν Ἀσίαν ἐνδῆμοῦν... Ἐνῶ δὲν δύνανται νὰ πείσουν τοὺς φουρναρέους νὰ φτιάξουν ξινὰ καρβέλι ψωμί τῆς προκοπῆς, ὑποδεικνύουν εἰς τοὺς δυνατοὺς τῆς γῆς πῶς νὰ πολιτευθοῦν! Εἶναι, ἄραγε τὸ σύνδρομον τῆς Ζαφειρίτσας εἰς ὅλην τοὺς τὴν μεγαλοπρεπῆ γελοιότητα; Ἡ τοῦ πονηροτέρου Ναστραντίν Χότζα, ὅστις τὰς οἰμωγὰς τῆς συζύγου του, τὴν ὁποίαν εἶχε δέρι, ἀπέδιδεν, ἀπευθυνόμενος εἰς τοὺς προστρέξαντας γείτονας, εἰς τὸ ὅτι ὁ κούμπάρος τοῦ ἐκτύπα τὸν γάϊδαρόν του. — «Αὐτὸς ὁ μασκαρᾶς πταίει πὺ κακομεταχειρίζεται τὸ ζωντανὸ καὶ κλαίει ἢ χανόμμου, πονόψυχη καθὼς εἶναι», διετείνετο ὁ Ναστραντίν, στρέφων οὕτω τὴν μῆνιν τῶν γειτόνων κατὰ τοῦ κουμπάρου του.

Πάντως καὶ ἡ Ζαφειρίτσα μὲ τοὺς φερετζέδες τῆς καὶ ὁ Ναστραντίν εἶναι γνήσια τῆς Ἀνατολῆς προϊόντα, τὰ ὁποῖα κυκλοφοροῦν εἰς τὸ αἷμα μας καὶ τὰ ὁποῖα οὐδεμία Ἑορτικὴ Προεδρία θὰ δυνηθῇ ποτὲ νὰ μᾶς στέρησιν...

Εἶναι γνωστὸν βεβαίως, ὅτι οἱ συντάκται τῶν ραδιοτηλεοπτικῶν προγραμμάτων καὶ τῶν πλείστων ἐφημερίδων καὶ περιοδικῶν εὐρίσκονται ἀπὸ ἐτῶν εἰς ἐμπόλεμον κατάστασιν μὲ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν. Ἐκεῖνο πού ὁσημέραι καθίσταται ἐμφανέστατον εἶναι ἡ σταδιακὴ πτώχευσις καὶ αὐτῆς ταύτης τῆς, ὅπως τὴν «γουστάρει» κάθε ἀγράμματος, δημοτικῆς καὶ ὁ πλήρης ἐκβαρβαρισμὸς τῆς διὰ τῆς υἱοθετήσεως σωρείας ἀνοήτων νεολογισμῶν - σολοικισμῶν ἐκ τῆς Ἀγγλικῆς πιστῶς μεταφρασθέντων. Τὸ χεῖριστον δὲν πάντων εἶναι, ὅτι τὸ τοιοῦτον λεξιλόγιον τῶν 500-1000 λέξεων τῆς μιζοβαρβάρου ταύτης διαλέκτου υἱοθετεῖται πλέον καὶ διδάσκεται καὶ εἰς τὰ σχολεῖα. Κραυγάζουν, κατόπιν, οἱ ἐκφυλισταί, διότι ἄριστοι μαθηταὶ μηδενίζονται εἰς τὴν ἔκθεσιν, κατὰ τὰς ἐξετάσεις. Μά, πῶς νὰ διατυπώσῃ τις νοήματα, ἐφ' ὅσον ἀγνοεῖ τὴν γλῶσσαν; Ταλαίπωρος Ἑλλάς! Εἰς ὀλίγα, πολὺ ὀλίγα ἔτη, διὰ νὰ διαβάσουν οἱ νέοι μας Ροῖδην, Παπαρηγόπουλον, Βιζυηνόν ἢ καὶ Παπαδιαμάντην, θὰ καταφεύγουν εἰς τὰ βοηθήματα γερμανῶν — ὅπως συμβαίνει μὲ τοὺς ἀρχαίους κλασσικούς, — νὰ τὸ θυμᾶσθε.

Ἀριστοφάνης Καρφιάς

ΓΕΩΡΓΙΟΣ Δ. ΔΕΠΟΣ

Ίμπεριαλισμός και πόλεμος

Ἀπέναντι τὸνα στ' ἄλλο στέκουνε σήμε-
ρα δύο - τρία παγκόσμια μεγαθήρια ἑκα-
τοντάδες χιλιάδες φορὲς πιὸ μεγαλόσωμα
ἀπ' τὰ φοβερώτερα τοῦ εἴδους, ποῦχε ποτὲ
νὰ ἐπιδείξει ὁ γῆινος φλοιός. Ἡ ἀναμέτρη-
ση τῶν κολοσσῶν αὐτῶν γίνεται στὴν ἀρχὴ
μὲ ἀπειλητικὰ μουγκρίσματα. Ὁ φόβος
τῶν δοντιῶν καὶ τῶν νυχιῶν τους —τοῦ ἀ-
τομικοῦ πολέμου— σταματᾷ τις ἀναπνο-
ές. Σὰν ἀντίδραση τῶν τρομαγμένων πλη-
θυσμῶν ἐκδηλώνονται τὰ «εἰρηνιστικὰ κι-
νήματα», τὰ «σπίτια τῆς εἰρήνης», οἱ Γερ-
μανοὶ «πράσινοι», οἱ Γιαπωνέζοι ἀντιπυρη-
νιστές κ.λ.π., κ.λ.π. Κι ὅμως ἡ ἀνθρωπό-
τητα δὲν εἶναι σήμερα σὲ καλύτερη μοῖρα,
ἀπὸ ἀποψη πολεμικῆς ψυχολογίας, ἀπ' ὅ-
σο ἦτανε δέκα, εἴκοσι, ἢ τριάντα χρόνια
πρίν. Μποροῦμε μάλιστα νὰ ποῦμε, ὅτι εἶ-
ναι πιὸ κοντὰ στὸν πόλεμο παρά ποτὲ ἄλ-
λοτε ἀπ' τὸ 1945 καὶ μετὰ. Ἄν δὲ θεωρή-
σουμε καὶ τοὺς τοπικοὺς πολέμους, ποὺ
αὐτὴ τὴ στιγμή διεξάγονται σ' ὅλο τὸν πλα-
νήτη, σὰν προανάκρουσμα τοῦ μεγάλου
καὶ γενικοῦ πολέμου, ποὺ βρίσκεται κάπου
κρυμμένος στὸ μέλλον καὶ μᾶς ἀπειλεῖ, τό-
τε θὰ δικαιώσουμε ἴσως τὸν στρατιωτικὸ ἐ-
κείνο ποὺ εἶπε τελευταῖα, πὼς ὁ ψυχρὸς
πόλεμος ἔχει πιά ξεπεραστεῖ κι εἴμαστε κι
ὅλας μέσα στὸ θερμὸ.

Ἀλλὰ μιὰ ἀκόμα προκαταρκτικὴ μορφὴ
αὐτοῦ τοῦ πολέμου, τοῦ θερμοῦ καὶ τοῦ
«μελλοντικοῦ», εἶναι κι ἡ προσπάθεια ποὺ
καταβάλλεται ἀπ' τοὺς ἀντίπαλους γιὰ ἐ-
σωτερικὴ φθορὰ ὁ ἓνας τοῦ ἄλλου. Ὁ «ξέ-
νος δάχτυλος» εἶναι στὴν ἡμερήσια διάτα-
ξη σ' ὅλες τις χώρες, ὅσο κι ἂν οἱ λαοὶ δὲν
ἔχουνε πλήρη συνείδηση τοῦ γεγονότος αὐ-
τοῦ. Ἡ στρατηγικὴ τῆς προκαταβολικῆς
φθορᾶς τοῦ ἀντίπαλου εἶναι τόσο σπου-
δαία, ὥστε μπορεῖ νά ναι κανένας βέβαιος,
ὅτι ὁ πόλεμος θὰ κριθεῖ πρίν ἀκόμα ἀρχί-
σει. Καὶ τί δὲν στρατολογεῖται ἀπ' τὰ κρυ-
φὰ ἐπιτελεῖα τῶν Μεγάλων Δυνάμεων γιὰ
τὸ ἔργο αὐτό: Τὰ πάντα παρακολουθοῦν-
ται, τὰ πάντα ἐλέγχονται, τὰ πάντα ἐπιχει-
ροῦνται. Ἔτσι, συμβαίνει πολλὰς φορὲς ἡ

ἴδια ἡ εἰρήνη νὰ γίνεται τὸ πολεμικώτερο
σύνθημα. Γιατί, ὅταν ἐξεγείρεται κανένας
μαχητικὰ ἐναντίον ὀρισμένου μόνο «πολε-
μοκάπηλου» ἀντίπαλου, ποὺ εἶναι ἡ ἄλλη
Δύναμη, δὲν κάνει ἄλλο παρά συμμαχικὸ
πόλεμο ἐναντίον της, μαζί μὲ τὴν πρώτη:
Ἡ «εἰρήνη» ἔτσι μετατρέπεται λαθραῖα σὲ
πόλεμο.

Ἀλλὰ ὅταν λέμε ἱμπεριαλισμός, τί ἐν-
νοοῦμε: Παλιὰ ἡ λέξη σήμαινε τὴν προ-
σπάθεια δημιουργίας *imperium*, δηλαδὴ αὐ-
τοκρατορίας. Τὴν στρατιωτικὴ κατάληψη
ἐδαφῶν καὶ τὴν ἐπέκταση σ' αὐτὰ τῆς κρα-
τικῆς κυριαρχίας τοῦ κατακτητῆ. Τότε οἱ
κατακτημένοι μετατρέπονταν σὲ δούλους
(ἐνῶ ἀργότερα σὲ ἐκμεταλλεῦμένους πλη-
θυσμούς). Στὴ νεώτερη φιλολογία ὅμως κι
ἰδίως τὴ μαρξιστικὴ (βλέπε Λένιν, *Ἱμπερια-
λισμός*) ἡ λέξη ἱμπεριαλισμός ἔχει εἰδικὴν
ἐννοια. Σημαίνει τὴν ἴδια τὴν τελευταία φά-
ση τῆς καπιταλιστικῆς ἀνάπτυξης. Τὴν ἐ-
ποχὴ τῶν μονοπωλίων. Τὴν ἐποχὴ ποὺ τὸ
τραπεζιτικὸ κεφάλαιο ἐνοποιεῖ καὶ ὑποτά-
ζει τὸ βιομηχανικὸ, σὲ ἐθνικὴ κλίμακα.
Καὶ ποὺ τότε ὁλόκληρο τὸ ἐνοποιημένο πιά
ἐθνικὸ κεφάλαιο σὰν ἓνα σῶμα ἀναζητᾷ
πυρετωδῶς (μέσω τῆς κυβέρνησής του)
πρῶτες ὕλες σὲ παγκόσμια κλίμακα καὶ ἀ-
γορὲς διάθεσης τῆς παραγωγῆς του πάλι σὲ
παγκόσμια κλίμακα. Αὐτὴ ἡ πυρετώδης ἀ-
ναζήτησις (καὶ τὸ σκόνημα τῆς ἀπάνω σὲ
ἀνταγωνιστὲς) εἶναι ἐκείνη ποὺ κλείνει μέ-
σα της τὸν πόλεμο, ὅπως τὸ σύννεφο κλεί-
νει μέσα του τὴ βροχὴ. Ἀλλὰ καλύτερα νὰ
μὴν τὸ λέγανε ποτὲ ἔτσι καθαρά οἱ μαρξί-
στες αὐτό. (Καλύτερα νὰ εἶχανε *«φάει τὴ
γλώσσα τους»*).

Γιατί ὁ τύπος αὐτὸς κοινωνίας εἶναι ἡ
καλύτερη φωτογραφία τῆς σοβιετικῆς.
(Μιὰ φωτογραφία, ποὺ εἰκονίζει τὸ φωτο-
γράφο, ἀπὸ λάθος τῆς μηχανῆς). Ὁ τύπος
δηλαδὴ μιᾶς κοινωνίας, ὅπου ἡ οἰκονομία
ἡ ἐθνικὴ εἶναι μονολιθικώτερη ἀπ' ὅπουδὴ-
ποτε ἄλλου. Γιατί ἀλίμονο, μόνο οἱ ρομαν-
τικοὶ πιστεύουνε πιά (μόνο δηλαδὴ οἱ ἄν-
θρωποι ποῦχουνε μείνει στὸ 1917, στὸ

χρόνο της κήρυξης της Ρωσικής 'Επανάστασης και πού δεν είδαν και δεν άκουσαν από τότε τίποτα), πώς ή Ρωσσία είναι ή άοπλη κι ειρηνόφιλη χώρα της «δημοκρατίας» και του «σοσιαλισμού». "Όπου ό λαός πιασμένος χέρι-χέρι τραγουδάει κάθε μέρα και χαιρείται τις φυσικές καλλονές. "Όπου έρωτεύεται και χορεύει άνυποψίαστος και τρισευτυχισμένος όλο τώ εικόσισ-τετράωρο, ένώ τά ήμπεριαλιστικά κοράκια κάνουνε μαύρους γύρους από πάνω του, στών ουρανών. "Η πραγματικότητα είναι όμως κάπως διαφορετική. "Όπως έγραψε κι ό διεθνούς φήμης συμπατριώτης μας, ό Κορνήλιος Καστοριάδης (στό περισπούδαστο έργο του «Μπροστά στών Πόλεμο»), δεν υπάρχει σήμερα άστακός μεγαλύτερος άπ' τή «σοβιετική πατρίδα», πού μάλιστα άκόμα και στών τομέα τών υπερόπλων έχει, αυτή τή στιγμή, σαφή υπεροχή. Αυτός ό άστακός, γιά νάναί τέτοιος, έχει άσφαλώς ένα έλαφρυντικό. "Η καχυποψία του κι' ή ανάγκη πού νιώθει γιά έξοπλισμούς είναι κληρονομιά από τις δηλώσεις και τις καταστροφές πούπαθε στό έσωτερικό, άπ' τήν πολεμική μηχανή του γερμανικού ένθικοσοσιαλισμού. "Έγινε αυτό τώ γεγονός ένα ψυχικό τραύμα γιά κάθε σοβιετικό πολίτη, γιati όποιος καεί μέ τώ χυλώ φυσάει και τώ γιαούρτι.

Τώ γεγονός όμως παραμένει: "Αστακός! (Κι έτσι ό Χίλτερ γελάει άπ' τόν τάφο του). Νά γιati όρισμένα «σπίτια τής ειρήνης», πού είναι σπαρμένα στό έξωτερικό, δεν είναι παρά έντευκτήρια αγαθών μέν κι' ευγενικών ανθρώπων τής Δύσης, πού όμως έχουνε παγιδευτεί άγαρμπα εκεί, φυλακισμένοι πίσω από άόρατα κάγκελα. Σπίτια άνοχής, όπου μέσα τους ή κακομοίρα ή ειρήνη ύποχρεώνεται νά προσφέρει τήν παρηγοριά της σέ πολυάριθμους πελάτες, εισπράττοντας μιάν άμοιβή, πού τής τήν παίρνει, όλόκληρη, ή «μαμά». Μέσα σ' αυτά τά έντευκτήρια οί λαοί διδάσκονται τήν υπεραπλοποιημένη θεωρία, ότι υπάρχουν οί «καλοί» κι' οί «κακοί». Δηλαδή τά «περιστέρια» και τά «γεράκια». Κι ότι όλο τώ πρόβλημα γιά τή διατήρηση τής ειρήνης, είναι νά σκοτώσουνε τά πρώτα τά δεύτερα.

"Αλλά δεν είναι μόνο ή «ειρήνη». Γιά νά τρίξη και νά κλονιστεί γιά τά καλά τώ οίκοδόμημα τού άντιπάλου, πρέπει νά ένταθούνε στό έπακρο οί έσωτερικές διαφορές. Νά τεντώσουν όλες οί ραφές μέχρι ξηλώματος. Νά παραλύσουν όλοι οί μηχανισμοί. Τώ παιδι νά όρθωθεί έναντίον τών γονιών του (κίνημα νέων). "Η γυναίκα έναντίον τού άντρα της (κίνημα γυναικών). Οί εργάτες έναντίον τών εργοδοτών (μαχητικός συνδικαλισμός). Οί μαύροι έναντίον τών λευκών. Οί Μωαμεθανοί έναντίον τών Χριστιανών. Οί συμμαχίες νά διαλυθούν («Έξω άπ' τώ ΝΑΤΟ»). Κι οί ένθνικές διαφορές νά ένταθούν ('Ιρλανδοί έναντίον "Αγγλων). Νά γίνει πανζουρλισμός στό άντίπαλο στρατόπεδο. Αυτή θά ήταν ή καλύτερη στρατηγική. Κι ή Μεγάλη Δύναμη πού θά τά προκαλούσε αυτά στό έσωτερικό τής άλλης ή πού θά τά διευκόλυνε ν' αναπτυχτούν, δεν θάχε παρά ν' άπλώσει τήν ποδιά της και νά περιμένει νά πέσει μέσα τώ ώριμο σύκο. Μέ μιά μικρή τελευταία κρούση κι ό άντίπαλος θά κατέρρεε έντελώς. Τά ίδια έπιχειρούνται κι' άπ' τήν άλλη πλευρά, μέ τις χωριστικές τάσεις τής πολωνικής «'Αλληλεγγύης», τώ άντάρτικο τού "Αφγανιστάν, τή διάσταση Κίνας - Ρωσσίας κλπ. κλπ.

"Αλίμονο. "Η ειρήνη, τώ ωραίο όνειρο τού ανθρώπου, πόσο άπιαστη και φευγάλέα είναι! Τί γρήγορα πόδια χρειάζονται γιά νά κυνηγηθεί! Πόδια, πού δεν τά διαθέτει ό μέσης άντίληψης άνθρωπος. Κι' έτσι οί λαοί πάντα «ξυπνάνε», γιά νά ξανακοιμηθούν όμως πάλι τήν ίδια στιγμή...

Δυστυχώς στή σημερινή κατάσταση τής ειρήνης τού Κόσμου μόνο ένας έξωγήινος κίνδυνος θά μπορούσε νά μās ένώσει. "Αν τουλάχιστον έμφανίζονταν οί "Αρειανοί! Τότε άσφαλώς θά ύπήρχε ή βεβαιότητα νά σωθεί ή ειρήνη. "Αλλά ποιές είναι οί σοβαρότερες προσπάθειες πού έκδηλωθήκανε μέχρι σήμερα, γιά νά σωθεί ή ειρήνη; Είναι τρεις. Μερικοί διαλαλήσανε τήν έξαιρετική καταστροφικότητα τών σημερινών όπλων (βόμβες ύδρογόνου, νετρονίου κ.λ.π.) νομίζοντας, ότι έτσι καταργούνε τόν πόλεμο.

Με εικόνες απ' την «Αποκάλυψη» του Ίωάννου νομίζουν, ότι κατοχυρώνουμε την ειρήνη του Κόσμου. Άλίμονο, μονάχος ο φόβος του πολέμου δεν είχε ποτέ στην ιστορία, σά συνέπεια, την κατάργησή του.

Άπ' την άλλη πλευρά διεθνούς κύρους φιλόσοφοι, όπως ο Μπέρτραντ Ράσελ, προσπαθήσανε νά δείξουν τον κίνδυνο, πού κρύβει ή μονομέρεια στην ανάπτυξη του τεχνικού μέρους του πολιτισμού μας, δίχως παράλληλη εξυγίανση κι ήμέρωμα του έσωτερικού και βαθύτερου ανθρώπου. Κήρυξαν, ότι ή αντίφαση αυτή, πού κλείνει μέσα του ο πολιτισμός μας (με την γεωμετρική απ' τή μιὰ μεριά πρόοδο τής τεχνικής κι απ' την άλλη μ' αυτό τὸ βήμα σημειωτὸν στην ήθική πρόοδο) δὲν προμηνάει τίποτα τὸ καλὸ γιὰ τὴν ἀνθρωπότητα. Μάλιστα μερικοὶ φτάσανε πολὺ μακρύτερα, στὸ δρόμο τοῦ σκεπτικισμοῦ καὶ τῆς ἀνησυχίας καὶ ζήτησαν τὴν κατάπαυση κάθε ἔρευνας καὶ κάθε πειράματος στὸν τομέα τῆς θεωρητικῆς φυσικῆς καὶ τῆς τεχνικῆς καὶ τὴν ἀμεση ἐγκατάλειψη τῆς ἀνοικοδόμησης αὐτοῦ τοῦ μοντέρνου πύργου τῆς Βαβέλ.

Ἀντίθετα, πάνω σ' ὅλη τὴ γῆ οἱ «πρακτικοὶ ἄνθρωποι» συσπειρωθῆκαν γύρω απ' τὸ δόγμα τῆς ἰσορροπίας τῶν δυνάμεων, πού ἀκριβῶς συνεπάγεται ἀγωνιώδη ἀμίλλα σ' ἐξοπλισμούς. Μαζευτήκανε κάτω απ' τὸ σαρκαστικὸ χαμόγελο τῆς ρωμαϊκῆς νεκροκεφαλῆς: *Si vis pacem, para bellum* (ἂν θές εἰρήνην, ἐτοίμαζε πόλεμο). Οἱ συνεπέστεροι μπράβοι τῆς σχολῆς αὐτῆς, ὀδηγώντας τις σκέψεις τους στὶς ἀκριανές τῆς συνέπειας, βάλανε κάτω καθαρὰ τὴν ἰδέα τοῦ «προληπτικοῦ» πολέμου. Ἀντίληψη ὅπως στὸ βάθος τῆς ἀφελῆς, γιατί, ὅπως λένε, *«πρέπει νάναί ξερό τὸ μαρούτι, γιὰ νά πιάσει φωτιά»*.

Ἀλλὰ απ' τὴ στιγμή πού προχωρήσαμε τὰ κράτη στὸ δρόμο τοῦ πολέμου εἶναι πάρα πολὺ δύσκολο νά γυρίσουμε πίσω. Γιατί οἱ κατοπινές ἐνέργειές μας κανονίζονται απ' τις προηγούμενες, ἐπειδὴ ὁ νόμος τῆς ἀδράνειας δὲν ἔχει ἐφαρμογὴ μόνο στὰ φαινόμενα τὰ ὕλικά. Ὅσο γιὰ τὸν πολὺ κόσμο, τὴν «κοινὴ γνώμη» δηλαδή, αὐτὸς εἶ-

ναι ἰσορροπὸς ἀνάμεσα στοὺς εὐσεβεῖς τοῦ πόθους γιὰ μιὰ εἰρήνην αἰώνια καὶ στὶς κάθε φορὰ δημιουργούμενες πολιτικές κι' οικονομικές συνθήκες, πού γιὰ τὴ συντέλεσή τους δὲν εἶναι βέβαια ἐντελῶς ἀνεύθυνος. Γιατί ἔρχεται σιγὰ - σιγὰ μέρα, πού οἱ λαοὶ λυγίζοντας κάτω απ' τὸ θεόρατο βάρος τῶν ἐξοπλισμῶν (πού οἱ ἴδιοι ἐπέτρεψαν) ζητᾶνε στὸν πόλεμο τὴ μοναδικὴ μπροστά τους σωτήρια διέξοδο. Οἱ «ζητωπόλεμοι» τοῦ Α' Εὐρωπαϊκοῦ κι' οἱ προπαγανδιστές τοῦ «κεραυνοβόλου» πολέμου, στὶς παραμονές τοῦ Β' Παγκοσμίου, αὐτὴ ἔχουνε τὴν ἐξήγηση.

«Καὶ τί μπορεῖ νά κάνει ἡ διδασκαλία τῶν ἀληθινὰ κοινωνικῶν ἀνθρώπων ἀπέναντι στὸ σύνολο τῶν ἀντιλήψεων πού προέρχονται ἀπὸ ἀντικοινωνικὲς συνθήκες;» ρωτοῦσε μὲ θλίψη κάποτε ὁ ἀναρχικὸς πρίγκη-πας Κροπότκιν. Ἀλήθεια, τί μπορεῖ νά κάνει;...

Ἀλλὰ τὸ πρόβλημα τοῦ πολέμου εἶναι κοινωνικὸ, ἱστορικὸ καὶ βιολογικὸ καὶ σὰν τέτοιο ἔχει ἐπιστημονικὴ βάση καὶ δέχεται αὐτοτελὴ διερεύνηση. Καὶ πρῶτα - πρῶτα, εἶναι πλάνη νά λέγεται καὶ νά νομίζεται, πῶς ὁ πόλεμος θάχει μόνο νικημένους ἢ πῶς θὰ δώσει τὸ σύνθημα γιὰ τὴν ὀλοκληρωτικὴ καταστροφὴ τῆς ἀνθρωπότητας. Γιατί ὁ πόλεμος δὲ γίνεται γιὰ νά ἐξοντωθεῖ ἐντελῶς ὁ ἀντίπαλος, σὰ χώρα πλουτοπαραγωγικὴ καὶ σὰ λαὸς μὲ δυναμικὸ ἔργασίας. Γίνεται μόνο γιὰ νά ὑποταχθεῖ (καὶ νά γίνῃ ἀντικείμενο οἰκονομικῆς ἐκμετάλλευσης). Αὐτὸς λοιπὸν ὁ σκοπὸς εἶναι κι' ἐκεῖνος πού θὰ κανονίσει τοὺς τρόπους καὶ τὰ μέσα τῆς διεξαγωγῆς του. Μ' ἄλλα λόγια ὁ πόλεμος, κάθε πόλεμος, γίνεται γιὰ νά συντριβῇ ὁ κρατικὸς μηχανισμὸς τῆς ἀντίπαλης χώρας. Κι' ἐνῶ απ' τὰ κυριώτερα μέσα γιὰ τοῦτο εἶναι ν' ἀναγκαστεῖ ὁ λαὸς μὲ τοὺς βομβαρδισμοὺς ἀμάχων καὶ τις καταστροφές σὲ οἰκονομικὰ ἀγαθὰ (πού θὰ φέρουνε τὴ στέρηση) νά γυρίσει ἐναντίον τῆς κυβέρνησής του καὶ ν' ἀξιώσει τὴ χωρὶς δόρους ἀμεση ἀνακωχὴ κι' εἰρήνευση μὲ τὸν ἀντίπαλο, πού δείχνει μεγαλύτερη απ' αὐτὸν ἀντοχή. Τότε ἡ ἐθνικὴ κυβέρνησις θὰ

πέσει κι ἡ νέα θά : ἵναι πρακτορεῖο τοῦ κατακτητῆ.

Πρέπει λοιπὸν νὰ περιμένει κανένας σὲ κάθε πόλεμο, πὼς οἱ ἀντίπαλοι θὰ κανονίσουν ἔτσι τὸν ἀριθμὸ καὶ τὴν καταστρεπτικότητα τῶν ὀπλων τους, ὥστε νὰ πετύχουν τὴν παράδοση ὁ ἕνας τοῦ ἄλλου καὶ τίποτα περισσότερο. Οἱ πύραυλοι κι οἱ βόμβες δὲν θὰ ἐκραγοῦν ὅλες μαζί. Γιατὶ σ' ἀντίθετη περίπτωσις ὁ κατακτητικὸς πόλεμος θὰ γίνῃ μιὰ πάρα πολὺ ἐπιζήμια ἐπιχείρησις, πού, ἀφοῦ δὲ θὰ πρόκειται ν' ἀφήσῃ κέρδη, θ' ἀξίζει νὰ ἐγκαταλειφτεῖ... Ἡ Ἱστορία ἔδωκε κιόλας (ἀκόμα καὶ στὸν τελευταῖο ἀγριώτατο πόλεμο) πολλὰ παραδείγματα αὐτῆς τῆς αὐτόματης ρύθμισης, τοῦ τόπου, τοῦ χρόνου καὶ τοῦ ρυθμοῦ λειτουργίας τῶν μέσων προσβολῆς. Γιὰ παράδειγμα ἀξίζει ν' ἀναφερθοῦμε στὰ χημικὰ ὀπλα, πού ἀκόμα κι ὁ Χίτλερ ἀπόφυγε νὰ χρησιμοποιήσει.

Ἐπιπρόσθετα ἡ ἀνάπτυξη τῶν ὀπλων ἐπίθεσης συνοδεύεται παράλληλα κι ἀπ' τὴν ἀνάπτυξη τῶν ὀπλων ἀμυνας. Αὐτὸ δὲ σημαίνει βέβαια αὐξηση τῶν καταστροφῶν. Ὅμοια, μετὰ τὴν λήξη ἑνὸς πολέμου σημεριοῦ, ἡ τεχνικὴ, πού προοδεύει κάθε μέρα καὶ γίνεται ἀποτελεσματικώτερη, ἀνορθώ-

νει γρήγορα τὰ κάθε φύσης ἐρείπια, ὥστε νὰ πετυχαίνει μέσα σὲ λιγώτερο χρόνο τὴν ἐξαφάνισις τῶν ὀλικῶν συνεπειῶν ἑνὸς πολέμου. Ἀκόμα καὶ τὰ κενὰ σὲ ἔμψυχο ὀλικὸ συμπληρῶνται πιδ γρήγορα μὲ τὸ σημερινὸ ὑπερπληθυσμὸ, καί, γιὰ τὸν τελευταῖο λόγο, ὁ σχετικὸς ἀριθμὸς τῶν ὑποψήφιων θυμάτων (μ' ἐκεῖνα τῶν προηγούμενων πολέμων) θάναί πάνω - κάτω ὁ ἴδιος. Μ' ἕνα λόγο ὁ πόλεμος, ὅπως ἄλλωστε κι οἱ ἐξεγέρσεις, ἀνεξάρτητα ἀπ' τὴν κατοπινὴ τους τύχη εἶναι (νὰ τολμήσουμε τὴ λέξη;) φυσιολογικὰ φαινόμενα, ὅσο ἡ ἐνοποίηση κι' ἡ ὀρθολογιστικὴ ὀργάνωσις (τί πλατεῖα ἐκφρασις!) τοῦ Κόσμου στέκει μακρὰ.

Σήμερα ἡ ἀνάπτυξη τῆς οἰκονομικῆς ὀργάνωσις (σ' ὀλόκληρο τὸν Κόσμο) κι ἡ ἀνάπτυξη τῆς τεχνικῆς φέρανε πιδ κοντὰ τὴ δυνατότητα γιὰ τὴ δημιουργία καὶ λειτουργία ἑνὸς Παγκόσμιου Κράτους. Σήμερα ἡ δύναμις αὐτῆς τεχνικῆς ἀνάπτυξης εἶναι μιὰ κολοσσιαία ὥθησις γιὰ τὴν παγκοσμιοποίηση καὶ τὸ γκρέμισμα τῶν συνόρων. Αὐτὸ τὸ γκρέμισμα ὅμως δὲ γίνεται δίχως πάταγο... Συνακόλουθα μὲ τὴν τεχνικὴ προχωράει τὸ ὀρίμασμα (κι' ἡ συνέπειά του, τὸ σάπισμα) τῶν διαφορῶν «ἰδεολογιῶν».

ΣΑΡΑΝΤΟΣ ΝΤΟΥΦΕΞΗΣ

Έναντία ταῦτά

Παρακολουθοῦσε σιωπηλά

μιὰ ἐκδήλωσις εἰρήνης.

Στὸ βῆμα ὁ ὀμιλητῆς

ἔρριχνε τὶς πρῶτες σφαῖρες στὸ ἀκροατήριον.

ΔΗΜ. Κ. ΠΑΠΑΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ

Ρένος: *ΚΑΙΓΕ*

Ὁ Ρένος Ἀποστολίδης τύπωσε τελευταῖα ἓνα βιβλίο, πού περιλαμβάνει δείγματα ἀπὸ ὅλες τὶς συγγραφικὲς ιδιότητες καὶ ἐπιτεύξεις του. Αὐτὰ τὰ κείμενα, τελειωμένα ἢ κομμένα ἐκεῖ πού τὰ ἔφερε ἡ πρώτη ὁρμή του, ἐκφράζουν ἕναν ἰδιότυπο ἄνθρωπο, μὲ δύναμη, μὲ πάθος, μὲ πειστικότητα, πού στήνει τὸ ἐγὼ του ἀντίκρου στὸν ἑαυτὸ του, τοὺς δικούς του, ὁλόκληρο τὸν κόσμο, ἔτοιμο νὰ συγκρουστεῖ μὲ τὴν πολυπλόκαμη γραφειοκρατία, νὰ εἰρωνευτεῖ τοὺς τύπους, νὰ σαρκάσει τὴ σύμβαση, νὰ χλευάσει τοὺς δῆθεν ἰσχυροὺς, ν' ἀποκαλύψει τὸ τεράστιο ψεῦδος τῆς ἐξωστρεφοῦς ζωῆς καὶ τῶν ὀργάνων της.

Ὅταν διατυπώνει αὐτὴ τὴν πλευρά του ὁ συγγραφέας, τὴν κριτικὴ, στὸ βάθος, γιὰ τοὺς ἀνθρώπους, τὶς πράξεις τους, τὴ διακίνησή τους μέσα στὸν πνευματικὸ χῶρο καὶ στοὺς ποικίλους φορεῖς τῆς ζωῆς, παρουσιάζεται, συνήθως, ἐγωιστῆς, σκληρός, ἡρωϊκὰ καὶ τραγικὰ μοναχικός, ἀσυμβίβαστος.

Μέσα του, ὅμως, ἐγκατοικεῖ κι ἓνας ἄλλος κόσμος, ὁ ἔντονα λυρικός τοῦ ἀληθινοῦ ἔρωτα καὶ τῆς σπάνιας φιλίας, ὁ θαυμαστικός, χωρὶς ὑποτέλεια, πρὸς τὸν πατέρα του καὶ τὴ μητέρα του, πού μαρτυρεῖ καὶ εὐθραστὴ τρυφερότητα καὶ βαθύτατη ἀνθρωπιά καὶ πίστη ἢ, χωρὶς δημοκοπικὲς γλυκερότητες σπάταλη ἀγάπη πρὸς τοὺς ὑπόλοιπους οἰκείους του καὶ ὀρισμένους ἄλλους, πού τοὺς σκεπάζει μὲ τὴν ἀπαλότητα τῶν παιδικῶν ἢ ἐφηβικῶν του χρόνων. Ἐδῶ, πρέπει νὰ προσθέσω καὶ τὴν ἀταλάντευτὴ ἐκτίμησή του πρὸς τοὺς λίγους αὐτούς, πού ἀγωνίστηκαν «τὸν ἀγῶνα τὸν καλόν», χωρὶς, κατὰ τὴ δύσκολη γνώμη του καὶ τὰ αὐστηρά του κριτήρια, νὰ παρασυρθοῦν ἀπὸ παντοῖα δολώματα ὑλικῶν κερδῶν καὶ ἀξιομάτων. Αὐτὴ ἡ γυμνὴ εὐαισθησία, οἱ νοσταλγικὲς μνήμες, οἱ σιγαλόφωνοι τόνοι, οἱ πνιγμένες κραυγὲς χαρακτηρίζουν, κυρίως, ἀρκετὰ ἀπὸ τὰ προσωπικῆς ὕψους καὶ ἐκφραστικῆς ποιήματά του, χωρὶς αὐτὸ νὰ σημαίνει ὅτι οἱ καθαρά

λυρικὲς ἐκτινάξεις λείπουν ἀπὸ πολλὰ πεζὰ κείμενά του. Φτάνει νὰ ἔχουμε ὑπ' ὄψει μας π.χ. τὸ ἀντρεωμένο, τὸ θαυμάσιο ἐκείνο «*Χρονικὸ τῆς μάνας*», πού ἀναφέρεται στοὺς συνεχεῖς ἀγῶνες τῆς μητέρας του καὶ στὶς θυσίες της γιὰ τὸ γένος, τὴν ἐλευθερία καὶ τὴν ἐλληνικὴ γλῶσσα.

Τὸ ὕλικο τοῦ βιβλίου εἶναι ἐτερόκλητο, μολονότι διαπιστώνεις μιὰ μυστικὴ πηγὴ, ἕναν πυρῆνα ἐσωτερικό, πού ἐξαπλώνεται πρὸς ὅλες τὶς κατευθύνσεις, τὶς συγκαλύπτει καὶ τὶς ἐνώνει. Ἕνας ὁλόκληρος κόσμος εἶναι ἐγκατεσπαρμένος στὶς σελίδες τοῦ «*Καίγε*». Ὁ παλμός, ἡ ὀργή, ὁ μυκτηρισμός, τὸ ὄνειρο, ἡ πραγματικότητα, ἡ κοινωνία, ὁ ἐμφύλιος πόλεμος, ὁ ἔρωτας, ἡ φύση, ἡ πολιτικὴ, ἡ ἱστορία, οἱ ἀναδρομές, ἡ ὑποκρυπτόμενη συναισθηματικότητα, ἡ πικρὴ γεύση ἀπὸ τὶς προδοσίες καὶ τὶς διαψεύσεις, τὰ ἀνηλεῆ μαστιγώματα ἐνδὸς συνεχῶς ἐπαναστατημένου πνεύματος. Αὐτά, καὶ πολλὰ ἄλλα, δύσκολα θὰ μπορούσαν νὰ δικαιοθοῦν ἀπὸ ἕναν ἄλλο συγγραφέα. Τὸ βιβλίο τοῦ Ρένου ἐπιβάλλεται, κυρίως γιὰ τὴν εἰλικρίνεια τῶν βιωμάτων, γιὰ τὴν ἰδιόρρυθμη, νευρώδη γραφὴ του, γιὰ τὸ ἐντελὸς ἀτομικὸ ὄφος του, μολονότι, προσωπικά, στὴ γλωσσικὴ του πλευρά, θὰ προτιμοῦσα μεγαλύτερη ὁμοιογένεια. Δὲν ἀποκλείεται, ὅμως, στὴν περίπτωσή αὐτή, κάτι σημαντικὸ νάλειπε ἀπὸ τὰ γενικὰ χαρακτηριστικά τοῦ «ἐπελαύνοντος» αὐτοῦ ὄφους, πού λεηλατεῖ, κυριολεκτικά, καὶ ἀρπάζει στοιχεῖα ἀπὸ ὅλες τὶς περιόδους τῆς μακραίωνης ἐλληνικῆς γραμματείας, ἀπὸ τὶς πρὶν λαϊκὲς ὥς τὶς καθαρά λογικὲς καὶ λόγιες.

Τὰ πεζὰ κείμενα τοῦ Ρένου Ἀποστολίδη βρίθουν ἀπὸ παρατηρήσεις δεξύτερες, ἀπὸ γνώσεις καὶ γνώση, ἀπὸ ψυχολογικὲς διεισδύσεις, πού ἔχουν σχέση μὲ τοὺς παραληρηματικούς ἐνθουσιασμούς τῆς νεότητος, μὲ τὶς ἀντιφάσεις καὶ τὶς ἀντινομίες τῆς ζωῆς, μὲ τὸν ἔλεγχον τῶν σκέψεων, τῶν ἐνεργειῶν, τῶν ἐκδηλώσεων καὶ τῶν ἀναστολῶν στὶς πράξεις καὶ στὰ λόγια τῶν ἀν-

θρώπων. Οί άφορισμοί του είναι αίχμηροί, όταν διερευνά, διασκεπτικά και τολμηρά, αυτό που όνομάζουμε πραγματικότητα. Σχετικά με τὸ νόημα και τὸ ἀληθινὸ περιεχόμενό της ἡ ἐκτίμησή του εἶναι μετὸ μέρος ἐκείνων, πού συνεχῶς ξεκινοῦν, φεύγουν, δραπετεύουν, ἐσωτερικά πλούσιοι, ζωντανοί, ἐλεύθεροι καὶ με προσωπικὸ μόχθο κατακτοῦν ὅ,τιδήποτε. Σιχαίνεται τοὺς γραφειοκράτες, τοὺς ἀργόμισθοις, τοὺς προσκυνημένους, αὐτοὺς πού κάνουν κατάχρηση τῆς θέσης, τῶν ἀξιωμάτων τους, μετὴν ἐκμετάλλευση πολλῶν ἀδύνατων, ἀσήμαντων, τυχαίων. Γι' αὐτὴ τὴν πραγματικότητα τοῦ με κάθε τρόπο «βόλεματος», ὑποκριτικά, κυνικά, θρησκοληπτικά, ἀπάνθρωπα, ἐκφράζει τὴν πλήρη ἀντίθεση καὶ τὴν περιφρόνησή του ὁ συγγραφέας. Οἱ χωρὶς ἀξιολογικὰ κριτήρια, συνηθέστατα, ταγοὶ τοῦ κατεστημένου, μαζί με ὅλων τῶν εἰδῶν τὰ κυκλώματα, πού ἀπομυζοῦν τὴ ζωὴ καὶ τὴν ἱκμάδα τῶν ἀξίων, γιὰ νὰ προβληθεῖ τὸ κούφιο ἐγὼ τῶν φορέων τους, εἶναι γιὰ κάψιμο.

Πολὺ συγκινητικὸ κείμενο ἀλλὰ καὶ βαθιὰ παιδευτικὸ εἶναι τὸ «Χρονικὸ τῆς μάνας». Αὐτὴ ἡ ἀντρεωμένη μητέρα, ἡ ὁρθία, ἡ ὑποδειγματικὴ ἐλληνίδα ἐκπαιδευτικός, ἀνάμεσα σὲ ποικίλους, ἄλλοθενεῖς ἐχθρούς, εἶναι καὶ μιὰ σοφὴ, πού συμβουλεύει τὸ γιό της: «Νὰ εἶσαι εὐλαβικὸς μπρὸς στὴ μέρα πού χαράζει... Ἄφησε τίς θεωρίες. Ὅλες οἱ θεωρίες, ἀκόμα καὶ οἱ θεωρίες τῆς ἀρετῆς, εἶναι κακὲς καὶ κάνουν κακό... Μὴ βιάζης τὴ ζωὴ... Ζῆσε σήμερα». Καὶ ἀλλοῦ: «Ἀπόδειξε τὰ ὄνειρά σου παρὰ τίς κουβέντες τῶν ἄλλων. Οἱ ἄλλοι μᾶς βρωμίζουν. Μεῖνε ὅσο μπορεῖς πιὸ καθαρός».

Ἡ καρτεροψυχία τῆς μητέρας, τὸ πείσμα της, ὁ ἀγῶνας της ἐναντίον τῶν τύπων, οἱ σκεωρίες γιὰ ὅσους φλέγονται νὰ ἐργαστοῦν γιὰ τὰ γνήσια πάτρια, τὴ γλῶσσα καὶ τὴν ὀρθοδοξία καί, ὕστερα, ἡ ἀγάπη γιὰ τὴν οἰκογένειά της καὶ ἄλλα στοιχεῖα, ὑποκειμενικά κι' ἀντικειμενικά, ἀναπλάθονται σὲ δυνατὲς σελίδες, κατάφορες ἀπὸ παραστατικότητα περιγραφῆς, ὡραῖες παρομοιώσεις, λυρικές καὶ ρεαλιστι-

κὲς εἰκόνες, ἀπὸ νιτσεικὴ ἥρωολατρεία καὶ ἐκρηκτικούς διονυσιασμούς, ἀλλὰ πού μαρτυροῦν κι' ἐναγῶνια, ἐσωτερικὴ ἀγρύπνια, ἀμφισημία γιὰ ὅλα, ποιητικὴ καὶ φανταστικὴ αἴσθηση τῆς ζωῆς, κάτι τὸ ἐλαφροῖσκιωτο. Αὐτὸ τὸ πυριφλεγὲς «χρονικὸ» σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν Ἑλλάδα καὶ τὰ παιδιά της εἶναι ἀπὸ τὰ πιὸ ζεστά, ὑπερήφανα καὶ διδασκτικὰ τοῦ βιβλίου.

Τὸ «παιδαγωγικὸ» αὐτὸ «χρονικὸ» τὸ ἐνστερνίζεται περισσότερο ἕνας ἐκπαιδευτικός, πού φρουροῦσε στίς ἐπάλξεις τοῦ ἱστορικώτατου Βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ —χαμερπεῖς ὑποτέλειες, ἡλίθιες μεγαλαυχίες πολλῶν «ταγῶν», τεράστια κι' ἐγκληματικά λάθη ποικίλων «ἡγεσιῶν» τὸν κατάντησαν νὰ πνέει τὰ λoίσθια, σήμερα, (νὰ μὴν ἀποδίδουμε ὅλες τίς συμφορές μας μόνο στὸ ἀσβεστο μίσος καὶ τὸν πυροδοτούμενο ἔθνικισμὸ τῶν Τούρκων)—, καὶ ἔχει προγόνους δασκάλους ἢ κληρικούς, πού ἀλώνισαν σκληρούς, ἐλληνικούς ὁμους, χώρους τῆς Ἀνατολικῆς Θράκης, μέσα σὲ ἄθλιες συνθήκες διαβίωσης, συνήθως.

Ἡ ὑποδειγματικὴ αὐτὴ μητέρα —δὲν τὴ βλέπω ἐξωραϊσμένη, γιὰτὶ ὁ συγγραφέας στηρίζεται στὰ γεγονότα τῆς ζωῆς της καὶ στίς γραπτὲς ἀπὸ τὴν ἴδια τεκμηριώσεις της πού ἀφοροῦν καὶ στὴ γενικότερη στάση τῆς τραγικῆς βελτιοδοξίας της— ἦταν ἕνα ἀπὸ τὰ κυριότερα στηρίγματά του, μέσα στὸν ὀρυμαγδὸ καὶ τίς ἀφάνταστες ψυχικές, ἠθικές καὶ σωματικές ἐμπειρίες τοῦ Ἑμφυλίου. Γιὰ ν' ἀντιμετωπίσει τὴν πραγματικότητά του, ὁ συγγραφέας ζοῦσε ἐξαρχῆς τὸν κόσμο, κάθε μέρα, μ' ἕνα νιτσεικὸ τέντωμα, μιὰν αἰχμηρὴ ἔνταση τοῦ ζῆν, ὅπως τὸν συμβούλεψε ἡ μητέρα του: «Πραγματικότητα εἶναι ὅ,τι ἐμεῖς βλέπουμε γιὰ πραγματικότητα καὶ τίποτ' ἄλλο. Ἄκουσέ με. Ὁ κόσμος ὅλος κάθε μέρα ξαναρχίζει, ἀκουσέ με καὶ μὴ τὸν νυχτῶνης τὸν κόσμο, μὴ νυχτῶνης κάθε αὐγὴ σου, παιδί μου, μετὴ χθεσινὴ σου νύχτα! Σήμερα εἶναι ἄλλος κόσμος - νέος! ἀναγεννέσαι σήμερα!...».

Ὅλα τὰ κείμενα τοῦ βιβλίου, ἀκόμη κι' ἐκεῖνα πού εἶναι ἀπλὲς ἢ δοκιμιακὲς σκέψεις τῆς στιγμῆς, τρέφονται ἀπὸ τὴ ζωὴ καὶ τὸ θάνατο, τὴ ζωὴ καὶ τ' ὄνειρό της, ἀ-

πὸ τὴ μνήμη, ἀπὸ τὸ δημιουργικὸ παλμὸ τῆς ὑπαρξῆς καὶ τὸ τίποτά της — τις περισσότερες φορές, μὲ ἀναφορὰ στὰ κοινωνικά, πολιτικά, στρατιωτικά, πνευματικά καὶ κάθε εἶδους θέματα τῆς «περιρρεούσης» ἀτμοσφαίρας — περιέχουν τὴν εἰδική, ἀξιόλογη βαρύτητά τους, τόσο γιὰ νὰ μελετήσουμε οἰκογενειακά, προσωπικά καὶ σὲ διαστάσεις, πέρα ἀπὸ τὸ πληθωρικὸ ἐγώ, τὴς ἀκραῖες ἐκδηλώσεις μιᾶς καὶ παιδευτικῆς πλούσιας, ἀνοικονόμητης, ἀνεξάρτητης, κριτικῆς καὶ λυρικῆς ψυχροσύνης, ὅσο καὶ νὰ χαροῦμε τὰ διαφορετικά, κάθε τόσο, ἐπιτεύγματα μιᾶς γραφῆς πολὺ οὐσιαστικῆς στὸ βάθος, ἀφοῦ ξεπεράσεις τὶς πρῶτες ἀντιδράσεις καὶ τὶς δαμάσεις. Παρὰ τὴν ἐπίμονη, διασκεπτικὴ διαλεκτικότητά της, τὴν ἀταξία της, κάποτε, τὰ τολμηρὰ πηδῆματά της μέσα στὸ χῶρο, τὸ χρόνο, τὰ αἰσθήματα, τὶς ιδέες, τὶς σκέψεις, τὶς καταστάσεις, τὰ γεγονότα.

Τὰ πεζὰ κείμενα τοῦ Ρένου σπάνια εἶναι μονοσήμαντα. Ἐπιθυμοῦν, καὶ πάντοτε σχεδὸν τὸ ἐπιτυγχάνουν, νὰ παρουσιάζονται πολὺπλευρα, δίνοντας διέξοδο στὰ ὀρμητικὰ συναισθήματα καὶ τὶς συγκρούσεις ἑνὸς διεισδυτικοῦ, διαβρωτικοῦ τῶν σκληρῶν ἐπιφανειῶν πνεύματος. Ἐτσι, π.χ. στὸν «Ἀπουλῖνο», δὲν χαιρόμαστε μόνον τὴ στοργὴ καὶ τὸ καμάρι τοῦ πατέρα γιὰ τὶς προόδους τῶν παιδιῶν του ἀλλὰ καὶ τὸν δικαιολογημένο θαυμασμό γιὰ τοὺς ξένους σχολιαστὲς καὶ εἰδικούς τῶν κλασσικῶν κειμένων, καθὼς καὶ τὴ λεπτοδουλεμένη περιγραφή τοῦ σκλαβωμένου φλώρου «Ἀπουλίνου», τὴ λυρικὴ αὐτὴ ἔκστασις γιὰ «τὴν ἀσέλγεια τοῦ ὕψους», ποὺ συνθέτει ἔνα ὕμνολόγημα τῆς ἐπώδυνα κερδισμένης ἐλευθερίας, τῆς ἀνέσεως καὶ τῆς ἀρχοντίας, μετὰ ἀπὸ τὸ συμβολικὰ σατιρικὸ πῖνακα τοῦ βασανισμοῦ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸν συνάνθρωπό του.

Πρωτότυπα στὴ δομῇ, μὲ τὶς πλούσιες διακλαδώσεις τους, εἶναι τὰ ἀντιγραφειοκρατικά κείμενα τοῦ «Καίγε», μὴ γενικὴ σύνδεση τῆς στυγνῆς πραγματικότητος καὶ τῆς δημιουργικῆς φαντασίας, ἐναντίον μιᾶς κτηνώδους τεχνοκρατίας, ποὺ ἐξαπα-

τᾶ τὸ ἄτομο, τὸ θεωρεῖ τετράποδο ἢ τὸ συνθλίβει καὶ τὸ ἐξαφανίζει.

Στὸ «Καίγε» ἐξιστορεῖ ὁ σαρकाστής συγγραφέας τὴ γραφειοκρατικὴ ὑπερπραγματικότητα, ποὺ ἀπορροφᾷ, στὴν ἀποτρόπαιη χοάνη της, προσωπικὲς περιπτώσεις, φαντασιώσεις, ὄνειρα, συναισθήματα προσφέροντας συγχρόνως μιὰν ὀξύτατη περιγραφή τοῦ παγεροῦ ἐξοπλισμοῦ τοῦ σίδερου, μέσα στὸν ὁποῖο τὰ ἄτομα ἐξουθενῶνται μηχανικά κι' ἀλλοιώνονται σ' ἓνα ἀσήμαντο μόριο τοῦ μεγάλου τίποτε τοῦ «μπετόν».

«Τὰ νούμερα» τῆς ἴδιας σειρᾶς ἀποδεικνύουν, ὅτι ὅλοι εἴμαστε ὄργανα ἄλλων, σὲ κάθε ἡλικία. Εὐρωστες οἱ φυσικὲς εἰκόνες καὶ ἰσορροπημένα ἀποδοσμένη ἡ ἐσωτερικὴ βαρυθυμία καὶ τὸ βούλιαγμα τοῦ ἀνθρώπου, ποὺ ἐπαιξε τὸ ρόλο του, τὸν ἀποτελείωσε, μὲ τὴ σειρά του, καὶ γέρνει, πιά, κουρασμένος, στὸν ἑαυτὸ του.

Καὶ στὰ μεγάλα καὶ τὰ μικρὰ πεζὰ κείμενά του ὁ συγγραφέας εἶναι εὐρηματικός — τὰ σπουργίτια, ποὺ κυνηγοῦνται στὸ «Ἠλεκτρικὴ Ἀγάπη», τὸ παιχνίδι μὲ τὰ λυκόσκυλα στὸ χιόνι, στὸ «Μίνα στὸ Διοικητή» —, χοϊκός, ἀνιχνευτὴς τῆς λεπτομέρειας, πληθωρικός σὲ κάθε εἶδους ἀναμνήσεις ἀπὸ τὸ Ἐμφύλιο, ὅπου ἐπισημαίνει τὸ ἀμέτοχο τῆς ἀντάρτισσας ψυχῆς του, τὴν παρουσία ἀλλὰ καὶ τὴν ἀπουσία του, σκώπτης ἀνθρώπων καὶ καταστάσεων, λάτρης τῆς ἐλευθερίας, τῆς πέρα ἀπ' ἐδῶ κι' ἀπὸ κεῖ τῶν ἀντιμαχομένων, εἰρηνόφιλος, ἐραστής τοῦ ἔρωτα, ποὺ τὸν σφενδονίζει πολὺ ψηλὰ καὶ τὸν ρίχνει στὸ πρόσωπο τοῦ πολέμου καὶ τοῦ θανάτου — «Κωδικὸ γιὰ σένα» π.χ., ἀπὸ τὰ ὠραιότερα τοῦ βιβλίου — λυρικός, συνθετέρας, στὰ μικρὰ κομμάτια του, ἀγκιστρωμένος στὴ ζωὴ, ὅπως ἔνας μόλις ξυπνημένος ἄντρας, ποὺ νιώθει τὸ δυνατὸ αἷμα νὰ μαστιγώνει τὸ κορμὶ του, ἐπικριτὴς τῆς οἴησης, τῆς ἀκίνησιος, τῆς ὑποκρισίας, τῆς δειλίας, τῆς «ἠθικῆς» τοῦ συμφέροντος καὶ τοῦ κέρδους, μοναχικός, νοσταλγός, ὁραματιστὴς μιᾶς ἀνώτερης μορφῆς ζωῆς. Πάνω ἀπ' ὅλα, ὅμως, ἔνας ἄγριος σαρκαστής πολλῶν φορέων τῆς

πολιτικής, στρατιωτικής καλλιτεχνικής, παιδευτικής, κοινωνικής και ήλιθως «ελευθεριάζουσας» έξωστρεφούς ελληνικής ζωής.

Ἡ σατιρά του, ἀκόμη, σκίζει τοὺς ὁποιοσδήποτε «κρατοῦντες» πού, κι' ἂν ἀναγκάζονται νὰ τιμῆσουν κάποιον, στὸ βάθος τὸν μισοῦν, γιὰτὶ δὲν τοὺς μοιάζει. Οἱ «ἀπρόσωποι» λακτίζουν τοὺς λίγους, κυρίως, πού ἐπίμοχθα κατακοτῶν τὴν περιοχὴ τοῦ προσώπου. Στὴν ἀξία τοῦ προσώπου δίνει ἐξαιρετικὴ σημασία ὁ συγγραφέας, αὐτοῦ πού καμινεῦεται ἀπὸ τὶς πολυπλόκαμες πεῖρες του. Μόνο ἂν δεθεῖς σωστά, τίμια, θανατερὰ, ἐσωτερικά, μὲ τὸν κόσμο, μπορεῖς νὰ σκεφτεῖς γι' αὐτὸν κάτι, πού θάχει τὴ σφραγίδα τοῦ «προσωπικοῦ βάρους».

Γι' αὐτὸ καὶ ὁ ἴδιος ἀντιτάσσεται σὲ κάθε «αὐθεντία», πού ὀχυρώνεται πίσω ἀπὸ σκοπούς, νοήματα καὶ ἰδέες, ἀποφασίζοντας νὰ τὰ φωνάξει ὅλα, ξεκάθαρα, νὰ τὰ μαρτυρήσει, γιὰ νὰ καταλήξει στὴν ἀτομικὴ πραγματικότητα τοῦ καθενὸς πού οὐσιαστικὰ καίγεται. «Ὁ κόσμος καίγεται, ἀλλὰ δὲν εἶναι, καίγεται ὅλο τὸ εἶναι».

Σημαντικὲς μαρτυρίες γιὰ νὰ κατανοήσουμε τὴ σφαιρικὴ προσωπικότητα τοῦ Ἡρακλῆ Ἀποστολίδη, ὅσο καὶ γιὰ ν' ἀνιχνεύσουμε τὴν πορεία τοῦ ἴδιου τοῦ συγγραφέα, μέσα ἀπὸ ἰδέες, γεγονότα, ἀπάτες, πολέμους, θανάτους ἰδανικῶν, μέσα ἀπὸ προσωπεῖα καὶ πρόσωπα, σ' ὅλους τοὺς τομεῖς τῆς ἐλλαδικῆς ζωῆς, περιέχει τὸ δοκίμιο «*Στοιχεῖα ἱστορίας καὶ κριτικῆς πραγμάτων καὶ πνεύματος* (Εἰσαγωγή στὸ προσωπικὸ ἀρχεῖο Ρ.Η.Α)».

Προσωπικά, τουλάχιστον, πρώτη φορὰ μαθαίνω γιὰ τὴν ἐπιρροή πού ἐξάσκησαν οἱ ἰδέες, τὰ ποικίλα ρεύματα, καὶ οἱ τρόποι ἀντιμετώπισης τῆς πολυπρόσωπης ἐλλαδικῆς καὶ ξένης πραγματικότητας τοῦ Ἡρ. Ἀποστολίδη στὸν προδικτατορικὸ Ι. Μεταξᾶ, πού πῆρε ὅλες τὶς ἐμπειρίες, τὶς γνώσεις, τὶς διδασκαλίες τοῦ πρώτου, γιὰ νὰ πλάσει, τελικά, κάτι, πού πρόδωσε τὸν διδάσκαλο, ἀνάδειξε ὅμως τὸν δικτάτορα.

Ἐνα σημεῖο πού φανερώνει τὴν ἀντικειμενικότητα τοῦ συγγραφέα, εἶναι ἡ ἀνα-

γνώρισή του, ὅτι τὸ «Ὅχι» ἀνήκει στὸν Ι. Μεταξᾶ (ἀνεξάρτητα ἀπὸ τοὺς κρυφοὺς ἢ φανεροὺς λόγους, πού τὸν ὤθησαν νὰ τὸ ἐκστομίσει). Πραγματικά, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ τὸ εἶπε ὁ λαός; Αὐτὸς τὸ ἔκανε καταπληκτικὴ πράξη. Μήπως ἔγινε δημοψήφισμα ἠλεκτρονικό, καὶ ὅλοι οἱ Ἕλληνες ρωτήθηκαν κι' ἀπάντησαν, μέσα σὲ λίγα λεπτά, γιὰ τὴ θετικὴ ἢ ἀρνητικὴ ἀπάντηση στὸ ἴταμὸ τελεσίγραφο τοῦ Ἰταλοῦ πρεσβευτῆ;

Ἐπειδὴ τὸ καίριο αὐτὸ θέμα τὸ ἐκμεταλλεύονται ἄγρια καὶ φαιδρὰ βέβαια πολλοὶ καὶ διάφοροι δημαγωγοί, ἄριστα ἔπραξε ὁ Ρένος ἐκφράζοντας τὴ γνώμη του καὶ προσθέτοντας τὸ κύρος τῆς φωνῆς του, καὶ σ' αὐτὸ καὶ σὲ ἀμύλλα ἄλλα, ἀτομικά, συνολικά, τώρα, «ἐν ζωῇ», γιὰτὶ, ὅπως σημειώνει, «*σιχαίνεται τὰ μετὰ θάνατον*», πού ὄχι ἄδικα γιὰ ὀρισμένους τομεῖς, τουλάχιστον, τὰ θεωρεῖ ἐνδειχτὴ δειλίας. Τὸ κείμενο εἶναι ἀξιόλογο, καὶ γιὰτὶ περιέχει διεισδυτικότερες ψυχολογικὲς παρατηρήσεις γιὰ τὴ γενικὴ ἐσωτερικὴ συγκρότηση τοῦ Μεταξᾶ, πού, φυσικά, τὸν περιποιεῖται, καὶ πάλι, καταλήλλως ὁ συγγραφέας.

Στὸ κείμενο αὐτὸ θίγονται καὶ ἄλλα θέματα καὶ προβλήματα τῆς ἐλληνικῆς κοινωνίας, πού δὲν κατάλαβε, ὅτι ὅλα ἄλλαξαν μετὰ τὸν δεῦτερο παγκόσμιο πόλεμο κι' ὅτι, ἂν ἤθελε νὰ ἐπιβιώσει, ἔπρεπε νὰ διμορφώσει καὶ ἄλλη στάση, μέσα καὶ ἀντίκρουσθι τῇ ζωῇ.

Τὸν δικαιολογεῖς, ὅταν μιλεῖ γιὰ κρίση ἡγεσίας, τὸν δικαιώνει, ὅταν ραβδίζει τοὺς καιροσκόπους καὶ τοὺς ἀνεμόμυλους, πού δοκιμάζουν ὅλους «τοὺς σκούφους, τοῦ Σπύρου Μετᾶ» γιὰ νὰ ἐπιτύχουν τὸν τελικὸ, ὕλικὸ στόχο τους. Τὸν παρακολουθεῖς, καταφατικά, ὅταν διαπιστώνει, ὅτι οἱ πολλοὶ ἔμειναν μέσα στὸ τέλμα «*τοῦ ἀμετακίνητου ἀδιορθωμοῦ μας, μὲ τὶς κατηγορίες τοῦ παλίου νοῦ*», ἐνῶ λίγοι ἔγιναν ἄλλοι, «*ἐξῶ ἀπὸ λόγια, αὐτοπαρηγορίες, πλάσματα καὶ κατασκευάσματα Ρωμιοσύνης, ἀνίατη στενότητα καὶ κακομοιριά*».

Στὸ σημεῖο, πάντως, πού ἐπικρίνει τὸν «*πιδ κουφιολόγο ἀπ' ὅλους μας*» Παλαμᾶ, «*πού βλογοῦσε τὰ ἴδια του τὰ γένεια σὰν*

«ποιητής», τάχα, «ἐθνικός», «βάρδος» κι αὐτὸς «τῆς ἀθάνατης Ρωμιοσύνης» καὶ «τὰ ἴδια κι ὅλο χειρότερα παραμυθιζόμενα ἀπὸ ἰδίου καὶ ἀνάλογους, Ἐλύτηδες, Ρίτσους, Θεοδωράκηδες», θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ παρατηρήσει, ὅτι ὁ ἀνθολόγος Ἀποστολίδης συγκροτεῖται μὲ τὴν δοκιμογράφο καὶ κριτικό, γιὰτὶ στὴν «Ἀνθολογία» του παρὰθετε ἀμέτρητες σελίδες τους.

Ὅμως, παρὰ τὶς λίγες ἀντιρρήσεις του, ὁ ἀναγνώστης, πραγματικά, ἀναγκάζεται νὰ προβληματιστεῖ μὲ τὴν ἀγχώδη σοβαρότητα καὶ τὴν πυκνότητα διατύπωσης, ποὺ χαρακτηρίζουν τὶς σκέψεις, τὶς κρίσεις, τὶς διαπορίες τοῦ συγγραφέα γιὰ τὶς πολυπρισματικές π.χ. οὐσίες τοῦ Σαράντα, τοῦ Πολέμου, τοῦ Κακοῦ, γενικότερα, τῆς Ἱστορίας, τῆς ἐλλαδικῆς πραγματικότητας. Μιὰ διαπίστωση, ἀμετάθετη γιὰ τὸ συγγραφέα, εἶναι, ὅτι ὁ ἀνήσυχος αὐτὸς καὶ δημιουργικὸς ἄνθρωπος, μπορεῖ νὰ μὴν πιστεύει, τελικά, μήτε στὸ Λόγο, μπορεῖ νὰ μὴ συμπλέει μὲ τοὺς φιλοσόφους —καὶ τοὺς κατέχει καλά— «καὶ μὲ τὶς ἀπόλυτες ἀξίες τῶν θεωρητικῶν κατασκευῶν τους», μπορεῖ ν' ἀναθεματίζει τὸν ἀνάλητο καινούργιο μεσαίωνα, διαθέτει τὴν ἐσωτερικὴ δύναμη, ὅμως, νὰ πιστεύει στὸς «χρέος», στὸ «πρέπει», στὴ μοναχικὴ πάντα πορεία τῶν λίγων, γιὰ τὴ διάσωση γενικά, τοῦ ἀνθρώπινου προσώπου.

Καὶ στὰ πεζὰ κείμενα τοῦ τόμου διαφαίνεται, ἐδῶ κι' ἐκεῖ τὸ λυρικό ὑπόστρωμα τοῦ ἐσωτερικοῦ κόσμου τοῦ Ρένου Ἀποστολίδη, πού, ἄλλες φορές, ἐσκεμμένα τὸ ἀποκρύπτει καὶ τὸ συνθλίβει, κι' ἄλλοτε, τὸ ἀφήνει νὰ ὑψώνεται —κατακόρυφη φλόγα πάθους.

Ἐκεῖ, ὅμως, ποὺ παρουσιάζεται καθαρὰ τὸ ἄλλο πρόσωπο τοῦ συγγραφέα, τὸ συναισθηματικὰ ὀξύ, τὸ νοσταλγικό, τὸ τρυφερό, εἶναι στὰ ποιήματά του, ποὺ τὰ παρενέρι ἀνάμεσα στὰ πεζὰ του, τῶν ὁποίων ἀποτελοῦν κάποια συγκεφαλαίωση ἢ ἐπέκταση.

Τὸ πρῶτο, ποὺ πρέπει νὰ ἐπισημανθεῖ καὶ γιὰ τὰ ποιήματά του, εἶναι ὁ ἀτομικὸς τρόπος γραφῆς τους.

Σπάνια δίνουν τὴν ἐντύπωση μιᾶς ἐγκε-

φαλικότητας ἐπινοητικῆς, γιὰτὶ, στὴν οὐσία, πρόκειται γιὰ ἓνα κράμα, πάντοτε σχεδὸν ἐπιτυχημένο, ποικίλων ἐμπειριῶν τῆς ζωῆς, ποὺ μεταστοιχειώνονται καὶ ἀπὸ τὸ αἶσθημα καὶ ἀπὸ τὴν προβληματιζόμενη σκέψη, ἐκφράζοντας τὸ ἀνεπιτήδευτο ἀνάβρυσμα τοῦ ψυχικοῦ πλούτου καὶ τῆς θαλερῆς ἀγάπης τοῦ πρὸς τὴ μητέρα καὶ τὸν πατέρα του, καθὼς καὶ τὴν ἀγραυλοῦσα ἐποπτεία τοῦ φιλοσοφημένου νοῦ.

Τὸν προτιμῶ στὰ ποιήματα ἐκεῖνα, ποὺ ἀποκαλύπτουν τὰ ὄνειρικά καὶ παιδικὰ μυστικά τῆς καρδιάς του, τὴν ἐπίμονη ἀναδρομὴ τῆς μνήμης του, τὸν ἐρωτισμὸ του, τὰ πολλὰ προσωπικά του βιώματα.

Ὅπως εἶναι οἱ ἐμπειρίες τοῦ πολέμου, ποὺ ἐκφράζονται μὲ αὐτοσάτιρα καὶ μὲ δυνατὴ μελαγχολία, τεντωμένη, μὲ τὴ ζωὴ ἐνωμένη καὶ μὲ τὸ θάνατο. «Σ' ἓνα ραφεῖο/, γιὰ νὰ μοῦ ράψουν δώδεκα κουμπιά—/ τόνα στὸ λαιμό, σφιχτά/, γιὰ δρολόπι καὶ χιονιά/, νὰ μὲ πνίξη/ τ' ἄλλο στὴν καρδιά ἀποκάτω/, σὰν πινέζα/, νὰ βαστάῃ ἔτσι κόντρα/ διπλοεπισχυμένο ζόρικ' ἀπομέσα/(ποιὸς πρὶν ἀπ' τὸν ἥλιο νὰ σὲ γδύση τ' ἄφαντον καλοκαιριοῦ;)/ κι' ἀπὸ τέσσερα δεξιά κι' ἀριστερά/, σὰ στρατάρχη (ἢ καὶ σὰν καρφιά/ σὲ μιὰ νεκρόκασσα/, ποὺ δὲ σὲ παίρνει)/ κι' ἄλλα δυὸ στίς «ἐπωμίδες»/, σὰν ἀφτιά, στοὺς ὤμους!...—/ κι' ὅξ' ὅλο νὰ βρέξη/ ὅλο νὰ βρέξη.../». Ἀξιόλογη εἶναι ἡ ποιήσῃ του, ὅταν ὁ «τρελλὸς» ποιητὴς ἐπικρίνει τὴ γενικὴ ὑποταγὴ στὸν κοινωνικὸ καταναγκασμὸ, ὅπου δὲν ὑπάρχουν πιά οἱ μονάδες, οἱ ἀντάρτες, οἱ μὴ συμβιβασμένοι, οἱ ἱκανοὶ γιὰ ὅλα τ' ἀνεβάσματα καὶ τὰ ταξίδια.

«Δὲν ὑπάρχουν ἄνθρωποι τρελλοὶ πιά!/
— δὲν ὑπάρχουν διαθέσιμοι/ πέθαναν ὅλοι!/
Δὲν ὑπάρχουν, σοῦ λέω, διαθέσιμοι/, ἐλευθεροί/, εὐκαιροὶ νάν' οἱ ἑαυτοὶ τους/ —
νὰ μὴν εἶν' ἐπιτέλους,/ ἔστω μιὰ φορά,/ οἱ νεκροὶ ἑαυτοὶ τους!/
Ἄ, βοριά μου, βοριά μου/ τσουχτερὲ στὰ μάγουλα,/ τσουχτερὲ στὸ κρυνίο/ — σύννεφά μου κάτασπρα/
τοῦ χιονιστοῦ/ μπλὲ βαθιὰ τῆς μπόρας—/ δὲν ὑπάρχουν ἄνθρωποι τρελλοὶ πιά,/ δὲν ὑπάρχουν διαθέσιμοι/ νὰ τρέχετε μαζί τους/ στὸν ἀγριο οὐρανό!.../».

Γενικά, ή ποίηση του Ρένου, ρεαλιστικά, όνειρικά, λυρικά, δέν έχει καμιά σχέση με ώραιολογικά σχήματα, με τὰ λεκτικά παιχνίδια, με κούφιας επιδείξεις συγκολλητικής δεξιοτεχνίας. Είναι ποίηση ουσίας και βάρους, μ' έπεκτάσεις καθολικές κι έκει ακόμα που αναφέρεται σέ δικά του πρόσωπα ό ποιητής, σέ καταστάσεις και διαθέσεις οικογενειακές, σέ γεγονότα οικεία, όπως π.χ. στό ποίημα «Τέλος».

Άτομικά έκφρασμένη, κυριαρχεί στή ψυχή του ποιητή μιá δξύτατη πίκρα· δέ μπορεί νά τó πάρει απόφαση πώς οι δυό αγαπημένοι του έφυγαν. Τους θέλει και τούς βλέπει παρόντες, στόν ξύπνο και στ' όνειρο, κυρίως ένωμένους μ' όλους και μ' όλα, από τότε που ένωσε τή ζωή, ως τις άκροτελεύτιες στιγμές τής συνέχειας, ένωμένος μ' αυτούς και με όλους άλλα και τεμαχισμένος και μοναχισμένος και με πλήρη τή συνείδηση του άδύνατου πιά τής άπλης έπικοινωνίας: «Είδα ένα όνειρο όπου ήμασταν όλοι μαζί/ κι' ό καθένας μας ήμασταν όλοι/ ό καθένας μας σ' όλους τούς ρόλους./ .. "Όλ' ήμασταν όλοι ό καθένας/ και σ' όλους μας τούς χρόνους σ' όλους μας τούς ρόλους/ και σ' όλα μας τά σπίτια/ και σ' όλα μας τά χρόνια και τις έποχές/ κι όλα είχαν γίνει και θά γινόντουσαν/ και μαζί 'χαν περάσει και δέ θά ξαναρχόντουσαν/ είχαν περάσει όλες οι έποχές,/ τó καλοκαίρι είχε περάσει, είχε φθινοπωριάσει/ κ' έρχονταν χειμώνας/ κ' ήταν μιá μέρα σκοτεινή - πρωί και θεοσκοτεινά-/ κι άφήναμε τó σπίτι μας- τó κοινό σπίτι όλων-/ τ' άφήναμε για πάντα - όλοι μας, γιατί τέλειωσε τó καλοκαίρι.../... Κι άξαφνα θυμήθηκα!/ Θυμήθηκα πώς ήμασταν έδω,/ είχα βρεθεί, έδω -κι' είχα ξεχάσει,/ δέν πήρα ούτε μιá φορά/ ούτ' ένα τηλέφωνο/ τόν πατέρα και τή μάνα μου/ νά τούς πω πώς είμ' έδω,/ πώς γύρισα.../... Πού μέναν τώρα, από τότε που φυγαν/ από τότε που φύγα;/ Πού νά βρώ τó νούμερο;/ πού νά βρώ τηλέφωνο;/ με πόσα νούμερα;/... Νά φύγουμε πιά, νά φύγουμε!/ "Όλα είν' έτοιμα, πέρασε τó καλοκαίρι!/ πέρασαν όλα -έμεις περάσαμε!/... Κι όλα τέλειωναν εκεί στ' όνειρο/ είχαν τελειώσει/ τελειώσαν κι είχαμε τελειώσει,

φεύγαμε/ όλα είχαν τελειώσει/ κι όλα φερωμένα - φεύγαμε/ και δέν σ' είχα βρει/ δέ μ' είχα βρει/ "Α, τί όνειρο — κι έκλαιγα!/ Τί άνόνειρο — κι έκλαιγα!.../».

Ποίηση ύπαρξιακή, ρητή, άστόλιστη, που έκφράζει τούς μυστικούς, πολυπλόκους δεσμούς ζωτανών και νεκρών, παλτών πατριαρχικών οικογενειών, τή διακίνηση τής άσφυκτικής άγωνίας του. Ή μετάγγιση τής αγάπης του ποιητή για τή ζωή, ή βαρεία γνώση του για τó αναπόφευκτο τής φυγής —καθημερινής και τελικής—, ή μεταφυσική ανατριχίλα του.

Μέσα σέ μιάν έντελώς «συμβατική» πόλη, όπου «ξεχωρίζουν πράσινοι, έρημικοι ό σταθμοί τής βενζίνης, και ό άκοίμητες φλόγες τών Διυλιστηρίων», κάτω από τήν κατάθλιψη τών «φίλων που πέθαναν και ξανάρχονται κάθε νύχτα», χρειάζεται —δσο δυνατός κι' άν είναι —ό ποιητής έν' άντέρεισμα, μιάν άγκίστρωση, για τήν έξισορρόπηση του. Και αυτά τά ζει και τά ύμνει στήν αγάπη. Οι έρωτικοί στίχοι του Ρένου γενικά, τó λυρικό στοιχείο— κατέχουν σημαντική θέση στα ποιήματά του. Είναι ανεπιτήδευτοι, ζεστοί, συμβολικοί, πρωτότυποι. Θά παραθέσω τó ποίημα «Κορίτσι κίτρινο», που τó θεωρώ αντιπροσωπευτικό του: «/ Σωπαίνεις πάντα/ έχοντας φτάσει μόνο με μάτια/ διάπλατα/ μες άπ' τήν κίτρινη σου μπλουζα/ κι ό καιρός που σ' αγαπάω/ χάνετ' έξω άπ' τόν καιρό,/ έξω άπ' τó χώρο/, έέρ' από τούς τρόπους/ στο χρώμα τής φωτιάς/ που δέν άφήνει στάχτη.../. Έχοντας φτάσει μόνο με βλέμμα/ δίχως έκπληξη/ δίχως άπορία,/ δίχως ρώτημα,/ ήρεμη,/ βέβαιη,/ αναφαίρετη,/, μες άπ' τούς καπνούς τών αναμμένων μου χειρών/ που άτμίζεις.../.

Μιλās με τά δάχτυλα/ στα δάχτυλά μου/ μιλās στα ρούχα μου, στα χείλια μου,/ με τά μάτια σου/ μιλās σέ όλα/ δοσμένη άπόκριση από αιώνες.../. Κορίτσι κίτρινο,/ που τó ξέρεις λοιπόν/ πώς σ' αγαπάω/ έτσι παράφωρα;/».

Είναι, έπίσης, διαποτισμένη με άνθρωπιά, με πυρακτωμένη λατρεία (για τόν πατέρα και τή μητέρα του), ή ποίηση του Ρένου Άποστολίδη. Με τήν ίδια συγκινητική

είλικρίνεια και τὸ ἴδιο πάθος ἀπογύμνω-
σης, κατεβαίνει ἀπὸ τὴν κορύφωση τοῦ ὀ-
νειρίου καὶ τῆς ἀγάπης στὴ φοβερὴ ὀλίσθη-
ση τῆς πραγματικότητας, κοφτὰ κι' ἀ-
σθηματικά, καθὼς βλέπει πιά νὰ «κτίζεται»
μὲ τὶς ἐμπαικτικὲς διαψεύσεις ποὺ τοῦ δώ-
ρισε ἡ δύσκολη μοίρα τῆς ζωῆς του ἢ μεγάλ-
η καὶ περὶ φανη μοναξιά τοῦ ἑαυτοῦ του.
Στίχοι ἀποκαλυπτικοὶ τοῦ ἄλλου προσώ-
που τοῦ Ρένου, καί, μαζί, μιὰ γνήσια ἐπισή-
μανση, γιὰ ὄλους, τοῦ ψυχικοῦ θανάτου,
ποὺ ἀρχίζει, βέβαια, πολὺ πρὶν ἀπὸ τὸν σω-
ματικό, τῆς ἀκαταμάχητης ροῆς προσώ-
πων, πραγμάτων, τοπίων. «Ἄ, κόσμε, ποὺ
μὲ γέλασες τ' ἀνύποπτο παιδί/ πότε ἀνα-
ψες; πότ' ἐσβυσες;/ Δὲν ὠφελεῖ νὰ τὰ
σπρώχνῃς πίσω τὰ πρόσωπα,/ τὶς στιγμές,
ποὺ ὀρμᾶνε.../. Εἶναι λαὸς ἀπὸ μνήμες,
ζωές σου ὄλες ποὺ φριχτὰ προδόθηκαν,
ποὺ γιὰ ὄλες κλαῖς σπαραχτικά.../ Κλαῖς
χωρὶς δάκρυα./ Δὲν ὑπάρχει πιά κανεὶς νὰ
σὲ παρηγορήσῃ/ στὸν κόσμο τώρα εἶσαι
μόνος—/ ποτὲ δὲν ἦσαν ἔτσι ἀλήθεια μό-
νος!/ Καὶ στρατιώτης σὰν ἦσαν,/ καὶ στὰ
βουνά, στοὺς ἀνήμερους χειμῶνες,/ κι ὁ θά-
νατος πυκνὸς ποὺ φτερούγιζε,/ καὶ θέριζε,
θέριζε, μὲ τὸ δρεπάνι βιαστικός,/ καὶ κου-
βάλαγες πτώματα, πτώματα,/ καὶ δὲν ἤξε-
ρες αὐριο, μεθαῦριο, «ποῖος ἐσένα;»/ οὔτε
τότε δὲν ἦσαν τόσο μόνος!..... Θανάτου
αὐγὴ.../ τοῦ δικοῦ σου/. Τοῦ ἀληθινοῦ/.
Ποὺ τὸν ζῆς πρὶν σοῦ φτάσῃ καὶ στὸ
σῶμα.../».

Τὴ μοναξιά τοῦ καθενὸς τὴ διαλαλεῖ, ἄλ-
λωστε, καὶ στὸ «Μοναχικὸ τραγούδι (γιὰ
παλιὰ κιθάρα)», ἀφοῦ τὸ τραγούδι του θά-
ταν μόνον γιὰ τὸν ἴδιο καὶ γιὰ τὸ τί θάθελε ν'
ἀκούει ἀπὸ τοὺς ἄλλους, πεθαμένους τώ-
ρα, σὲ ὥρες μέθης. «/... Ἀρχισε, καρδιά
μου, πές/ τὸ μοναχικὸ τραγούδι σου/ ποὺ
κανένας δὲ θὰ σοῦ τὸ πῇ,/ δὲ θὰ στὸ τρα-
γουδήσῃ.../....Κι' ἓνα χλωμὸ μὲ τὴ μορφὴ
σου παλληκάρι/ σὲ μιὰ κιθάρα θάπαιζε τὰ
πάθη,/ σὲ μιὰ κιθάρα ὅλα τὰ πάθη/ κάρι καὶ
σπαθὶ τὰ πάθη!.../... Τραγουδῆσε, καρδιά

μου, πές/ τί λάθη καὶ τί πάθη/ μοναχικὸ
τραγούδι ἔτσι ἀπὸ σέ,/ στὰ βάθη ἔτσι γιὰ
σέ—/ νά, πές, θαμμένο!.../». Βλέπουμε,
λοιπόν, ὅτι τὰ ποιήματα τοῦ Ρένου ποὺ πε-
ριλαμβάνονται στὸν τόμο αὐτὸ τοῦ «Καί-
γε», κινοῦνται ἀπὸ τοὺς πιὸ παθητικοὺς ὑ-
ποκειμενικοὺς τόνους ὡς τοὺς πιὸ καυτοὺς
προβληματισμούς, ποὺ δὲν ἔχουν σχέση
μόνο μὲ τὸν ἑαυτὸ του. Προβληματισμοὶ
χρόνου, «ἐαυτότητας», μεταιχμίων ζωῆς,
ὄνειρου, θανάτου, ροϊκότητας καὶ ἄλλοι.
Οἱ τελευταῖοι στηρίζονται, ἐκτὸς ἀπὸ τὴ
φαντασία καὶ τὴν εἰκονοπλασία, καὶ στὴ
γνώση, σὲ βάθος καὶ σὲ πλάτος πολύμορ-
φη παιδεία καὶ γνώση τοῦ συγγραφέα. Ἔ-
τσι, μὲ βάση τὴ δημοσθένεια ρήση 5 «ὁ μὲν
οὖν παρὼν καιρὸς λέγει μόνον οὐχὶ φωνὴν
ἀφιεῖς», ὡς βάση, μᾶς δίνει ἓνα ποίημα πο-
λὺ καλὸ, περιχαρὰ κώνοντας τὸ δράμα τοῦ
ἀτελεύτητου γίνεσθαι, μὲ τὴν τελεσίδικη
πτώση κάθε σταγόνας τῆς ἀπειροελάχι-
στης στιγμῆς, μέσα στὸν ὠκεανὸ τῶν πε-
ρασμένων ἢ τοῦ τίποτε. Πυκνὸ, εὐρωστο,
ἀντιπροσωπευτικὸ:

Οὐ

Ὁ μὲν οὖν παρὼν καιρὸς,
λέγει—

κι ἀντηχεῖ πιεστικὸς
ἐκεῖνος ὁ παρὼν
καιρὸς...

Καὶ ὁ μὲν εἰπὼν
ἀπὸ μακροῦ ἀπὼν—
καθὼς κ' οἱ δικοὶ του
κι ὅλα τὰ πιεστικά
τὰ δικά τους·

ὁ παρὼν δμῶς καιρὸς
παραμένει ἀφόρητα παρὼν,
πιεστικώτατα—
κι ἄς εἶναι «ἄλλος» καιρὸς·
παρὼν ἐπίσης καὶ τοῦτος
καὶ πιεστικὰ τόσο παρὼν,
π' ἀκούγεται, σαφέστατα,
μόνον οὐχὶ φωνὴν ἀφιεῖς:

— Οὐ παρόν!

— Οὐ καιρὸς!

A.H. ARMSTRONG

Ἑλληνικὴ φιλοσοφία καὶ χριστιανισμὸς

[Τρίτη συνέχεια]

Στὴ συνέχεια θὰ παρουσιάσουμε ὀρισμένες «ποικιλίες» καὶ τάσεις τοῦ Πλατωνισμοῦ. Ἀλλὰ θὰ ἦταν ἴσως χρήσιμο ἐδῶ νὰ προσπαθήσουμε νὰ ποῦμε κάτι (ἀναπόφευκτα μᾶλλον προσωπικὸ παρὰ ἀντικειμενικὸ) γιὰ τὴν ἐνότητα ποὺ ὑποκρύπτεται πίσω ἀπ' αὐτὲς τὶς ποικιλίες. Ἴσως ἡ πιὸ σίγουρη περιγραφή τοῦ «Πλατωνισμοῦ» εἶναι, ὅτι πρόκειται γιὰ κάθε φιλοσοφία ἐμπνεόμενη ἀπὸ τὸ διάβασμα, γενικὰ μᾶλλον ἐκλεκτικὸ, τῶν *Διαλόγων* τοῦ Πλάτωνος ἢ, τουλάχιστον, ἀπὸ τὶς ἰδέες ποὺ προκύπτουν, μέσω ὅπωςδήποτε πολλῶν διαμέσων, ἀπὸ ἓνα τέτοιο διάβασμα. "Ὅποιος ἔχει διαβάσει τοὺς *Διαλόγους* γνωρίζει τὴν ἐκπληκτικὴ ποικιλομορφία τους καὶ τὶς συχνὲς ἀντιφάσεις τους. Ἀλλ' ἴσως θὰ ἄξιζε νὰ προσπαθήσουμε νὰ δώσουμε τὴν προσωπικὴ μας ἀποψη γιὰ τὴν ὑποκρυπτόμενη ἐνότητα σκέψεως καὶ σκοποῦ, ποὺ μπορεῖ ν' ἀνακαλυφθῇ στὰ συγγράμματα τοῦ Πλάτωνος καὶ πλείστων Πλατωνικῶν, συμπεριλαμβανομένων καὶ ἐκείνων τῆς περιόδου ποὺ ἐξετάζουμε.

Τὰ ἀκόλουθα δὲν ἀποτελοῦν ἄρθρα καμμιᾶς πλατωνικῆς πίστεως· ἀλλὰ εἶναι δύσκολο νὰ χαρακτηρίσουμε κάποιον ὡς πλατωνικὸ, ἂν δὲν πιστεύῃ σ' ὀρισμένα πράγματα σὰν κι αὐτά: (α) Ὑπάρχει μιὰ ὑπερβατικὴ αὐτὴ πραγματικότητα, κατὰ κάποια ἔννοια διαφορετικὴ καὶ ἀνεξάρτητη ἀπὸ (ἂν καὶ ὄχι κατ' ἀνάγκην ξεχωριστὴ ἀπὸ) τὸν ἐμπειρικὸ κόσμον ποὺ γνωρίζουμε μέσω τῶν αἰσθήσεων, πραγματικότητα ποὺ προσδίδει στὸν ἐμπειρικὸ αὐτὸν κόσμον τὴν ὑπόστασιν καὶ τὴν ἀξίαν ποὺ ἔχει· καὶ εἶναι γενικὰ ἡ πραγματικότητα αὐτὴ σκέψη, ποὺ ἀποκορυφώνεται μέσα ἢ ἀπορρέει ἀπὸ τὴν ἑσχατὴ πηγὴ τῆς πραγματικότητος καὶ τῆς ἀξίας, τὸν Θεό. (β) Ἡ γνώση τούτου εἶναι ἄμεση διαίσθηση, καὶ εἶναι δύσκολο νὰ ἐπιτευχθῇ καὶ νὰ ἐπιδιωχθῇ μὲ τὴ φιλοσοφικὴ ἀναζήτησιν καὶ μὲ τὴν ἰσόβια πνευματικὴ καὶ ἠθικὴ πειθαρχία. Δὲν εἶναι ταυτόσημὴ μὲ τὴν ἐμπειρικὴ,

τὴν ἐπαγωγικὴ ἢ τὴν ἀναλυτικὴ μέθοδον, τὶς ὁποῖες γενικὰ ἀποκαλοῦμε «λογικὴ», μολονότι αὐτὲς οἱ μέθοδοι μποροῦν νὰ συμβάλουν στὴν ἐπίτευξιν τῆς γνώσεως. (γ) Ἡ ἱκανότητα τοῦ ἀνθρώπου νὰ κατακτᾷ τὴν γνώσιν αὐτὴ ἐξελήφθη γενικὰ ἀπὸ τοὺς Πλατωνικοὺς ὡς ἀπόδειξις, ὅτι ὁ ἄνθρωπος μπορεῖ νὰ ζῇ ζωὴ ὑπερβατικὴ, πέραν τῆς ζωῆς τοῦ σώματος, ποὺ συνεχίζεται μετὰ τὸν σωματικὸν (βιολογικὸν) θάνατον (καί, γιὰ τοὺς παγανιστὲς καὶ πολὺ συχνὰ γιὰ τοὺς χριστιανοὺς Πλατωνικοὺς: ποὺ δὲν ἀρχίζει μὲ τὴ σωματικὴ γέννησιν). Ἀλλὰ ἀπὸ δῶ καὶ πέρα κάθε πληρέστερῃ ζωῇ ἐξαρτᾶται, σύμφωνα μὲ τοὺς Πλατωνικοὺς, ἀπὸ τὸ πῶς ζοῦμε ἐδῶ καὶ τώρα, ὁ δὲ πρωταρχικὸς λόγος τῆς ἀναζητήσεως τῆς γνώσεως τοῦ ὑπερβατικοῦ εἶναι ἡ ἀνακάλυψιν τύπων καὶ προτύπων καὶ ἡ ἐπίτευξιν ἐνορατικῆς διεισδύσεως στὴν πραγματικότητα, ποὺ θὰ μᾶς καταστήσουν ἱκανοὺς νὰ ζήσουμε τὴν παρούσα ζωὴ μας ὅσο τὸ δυνατόν καλύτερα. Ὁ Πλατωνισμὸς ἀποτελεῖ κατ' ἐξοχὴν πρακτικὴ φιλοσοφία: καὶ τοῦτο ἰσχύει γιὰ τοὺς τελευταίους ἐκείνους Πλατωνικοὺς, ποὺ γιὰ ἱστορικοὺς λόγους δὲν συμμερίζονταν τὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Πλάτωνος γιὰ κοινωνικὴ καὶ πολιτικὴ ἀναμόρφωσιν, ὅπως καὶ γιὰ τοὺς ἄλλους ποὺ τὸ ἐπρατταν.

Ὁ Πλατωνισμὸς τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορικῆς περιόδου, ποὺ ἐπηρέασε τὴν πρώιμην χριστιανικὴν σκέψιν, ἀνταποκρίνεται στὴν πολὺ γενικὴ αὐτὴ περιγραφή τοῦ Πλατωνισμοῦ. Εἶχε χάσει πάντως μέγα μέρος τῆς οὐσίας ποὺ μπορεῖ νὰ βρεθῇ στὰ συγγράμματα τοῦ ἰδίου τοῦ Πλάτωνος· καὶ οἱ πτυχὲς ἐκεῖνες τῆς σκέψεώς του, ποὺ δὲν ἀπέτελεσαν μέρος τῆς πνευματικῆς κατασκευῆς τῶν μεταγενεστέρων αὐτῶν Πλατωνικῶν, δὲν προωθήθηκαν στοὺς Χριστιανοὺς τῆς περιόδου ποὺ ἐξετάζουμε καὶ δὲν ἐπηρέασαν τὰ πνεύματά τους, ἀκόμη κι ἂν αὐτοὶ διάβαζαν τὰ ἔργα τοῦ ἰδίου τοῦ Πλάτωνος. Στὸν Πλατωνισμὸν τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας καὶ στοὺς χριστιανι-

κούς Πλατωνισμούς που προήλθαν από την άλληλεπίδραση με τη χριστιανική πίστη έχει αξιοποιηθή μόνον ένα μέρος από τις δυνατότητες που ένυπάρχουν στην σκέψη του ίδιου του Πλάτωνος. Πρώτα-πρώτα ο δψιμος αυτός Πλατωνισμός αυτοπεριορίστηκε με τὸ νὰ γίνη δογματικός καὶ συστηματικός. Ὄταν ἡ σκέψη τοῦ Πλάτωνος παρουσιάσθηκε σὰν δογματικὸ σύστημα, ὁ χαρακτήρας της ἄλλαξε ριζικά: ἡ «ἀπορηματική», σωκρατικὴ πτυχὴ της, ὁ τρόπος θεωρήσεως τῆς φιλοσοφίας ὡς αἰώνια ἀτέρμονης ἀσχολίας, ἡ ζωντὴ αἴσθηση τῆς ἀνεπάρκειας τῆς γλώσσας, τὸ στοιχεῖο ποὺ θὰ μπορούσε νόμιμα νὰ δώσῃ ὠθηση στὸ σκεπτικισμό τῆς Μέσης καὶ Ὑστερας Ἀκαδημείας, ὑποβιάσθηκαν, ἂν καὶ οὐδέποτε ἴσως ἐξαφανίσθηκαν ἐντελῶς: φαίνεται, ὅτι ὅλ' αὐτὰ ἐπαιξαν κάποιο ρόλο στὴν ἀποκρυστάλλωση τῆς νεοπλατωνικῆς πίστεως περὶ τοῦ ἀδυνάτου τῆς γνώσεως τοῦ θεοῦ. Ὁ αὖξων αὐτὸς δογματισμός, βέβαια, καθιστοῦσε τὸν Πλατωνισμό, στὸ σύνολό του, ὁλοένα καὶ πιὸ παραδεκτὸ στοὺς χριστιανοὺς θεολόγους τῆς περιόδου ποὺ ἐρευνοῦμε. Ἀφ' ἐτέρου, ὁλόκληρο τὸ πολιτικὸ καὶ κοινωνικὸ μέρος τῆς πλατωνικῆς φιλοσοφίας παραμερίσθηκε. Ἀπὸ τοὺς Πλατωνικοὺς τῆς Ρωμαϊκῆς Αὐτοκρατορίας, σὲ ἀντίθεση πρὸς τὸν Πλάτωνα, δὲν ἐθεωρεῖτο πιά ὡς κύρια ὑποχρέωση κάθε φιλοσόφου νὰ προσπαθῇ νὰ μεταρρυθμίσῃ τὴν κοινωνία, μολονότι ὠρισμένοι μεταγενέστεροι Πλατωνικοὶ θεωροῦσαν, ὅτι, ἂν παρουσιαζόταν εὐκαιρία, ἡ μεταρρύθμιση θὰ ἔπρεπε νὰ ἀποτελῇ μέρος τῶν ἐπιδιώξεών του.

Οἱ Πλατωνικοὶ τῆς περιόδου ποὺ ἐρευνοῦμε αὐτοαποκαλοῦνταν ἀπλῶς «Πλατωνικοί». Ἀλλὰ νεώτεροί σχολαστικοὶ βρῆκαν βολικὸ νὰ κάνουν ἓνα διαχωρισμὸ καὶ νὰ χαρακτηρίσουν τὴν πλατωνικὴ φιλοσοφία ἀπὸ τὸν α' αἰ. π.Χ. μέχρι τὸν γ' μ.Χ. «Μέσο Πλατωνισμό»· ὁ ὅρος αὐτὸς καλύπτει τὰ πάντα, ἀπὸ τὴν ἐπανάληψη τῆς δογματικῆς διδασκαλίας τοῦ Ἀντιόχου τοῦ ἔξ' Ἀσκάλωνος κατὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ Κικέρωνος μέχρι τὴν νέα ὥθηση ποὺ δόθηκε στὴν πλατωνικὴ φιλοσοφία ἀπὸ τὸ μεγάλο

φιλοσοφικὸ καὶ θρησκευτικὸ διανοητὴ Πλωτῖνο (205-70). Ὁρισμένοι διανοοῦμενοι με ἰδέες συγγενεῖς πρὸς ἐκεῖνες τῶν Μέσων Πλατωνικῶν προτιμοῦσαν νὰ αὐτοαποκαλοῦνται Πυθαγόρειοι (ἢ πυθαγόρεια - πλατωνικὴ παράδοση ἀπέκτησε κατὰ τὴν ὕστερη ἀρχαιότητα μόνον κάποια δικαίωση σὰν παράδοση). Οἱ ἴδιοι ἀναφέρονται ἀπὸ νεώτερους ἐρευνητὲς ὡς «Νεοπυθαγόρειοι», ὅρος ποὺ καλύπτει ἐπίσης ὠρισμένους ὄχι πολὺ φιλοσοφούντες ἀποκρυφιστές, θαυματοποιούς καὶ χορτοφάγους, ὅπως Ἀπολλώνιος ὁ Τυανεύς. Ἀπὸ τῆ δικῆς μας σκοπιᾶ θεωρήσεως τῆς ἑλληνικῆς φιλοσοφικῆς ἐπιδράσεως ἐπὶ τῆς χριστιανικῆς σκέψεως δὲν εἶναι ἀναγκαῖο νὰ ὑπάρξῃ ἐδῶ διάκριση. Ἡ φιλοσοφία τοῦ Πλωτίνου καὶ τῶν διαδόχων του, ποὺ κριτικὰ ἀνέπτυξαν τὴ σκέψη του με μιὰ καλὴ ἀναδρομικὴ ἀναφορὰ στοὺς πρώιμους τύπους τοῦ Πλατωνισμοῦ μέχρι τοῦ τέλους τῆς διδασκαλίας τῆς φιλοσοφίας ἀπὸ μὴ Χριστιανούς, τὸν στ' αἰ. μ.Χ., ἀναφέρεται γενικὰ ὡς Νεοπλατωνισμός.

Ὁ Μέσος Πλατωνισμὸς ὑπῆρξε τὸ πρῶτο εἶδος Πλατωνισμοῦ ποὺ ἐπέδρασε στὴ χριστιανικὴ σκέψη (μιὰ πρώιμη μορφή του εἶχεν ἤδη ἐπηρεάσει Φίλωνά τὸν Ἰουδαῖο). Ἡ ἐπίδραση αὐτὴ ὑπῆρξε ὁλοφάνερη ἀπὸ τὸν β' αἰ. καὶ ἐφεξῆς. Οἱ Μεσοπλατωνικοὶ φιλόσοφοι χαρακτηρίζονταν ἀπὸ μεγάλη ποικιλία γνώμων καὶ πνευματικῶν ἐπιτεύξεων. Παράλληλα πρὸς τὴ σοβαρὴ φιλοσοφία ποὺ δίδασκαν καθιερωμένοι φιλόσοφοι, ὑπῆρχε κι ἓνας εὐρείας ἀποδοχῆς λαϊκὸς ἢ «χυδαῖος» Πλατωνισμὸς βασιζόμενος σὲ ἐγχειρίδια κατάλληλα γιὰ κοινούς ἀναγνώστες καὶ κηρυττόμενος ἀπὸ ρήτορες με φιλοσοφικὲς ροπές, ὅπως Μάξιμος ὁ Τύριος (τέλος β' αἰ.), ἡ ἐπιρροή τῶν ὁποίων ἦταν εὐρύτατη καὶ μπορεῖ νὰ ἀνιχνευθῇ στὸ μὴ χριστιανικὸ καὶ τὸ χριστιανικὸ Γνωστικισμό, ὅπως καὶ στὸν ὀρθόδοξο χριστιανισμό. Ἀλλὰ οἱ ποικιλίες τοῦ Μεσοπλατωνισμοῦ (καὶ τοῦ σοβαροῦ Νεοπυθαγορισμοῦ) ἐκτείνονται μέσα σὲ στενὰ ὅρια· καὶ μπορεῖ νὰ γίνη ἐδῶ ἓνας πρόχειρος γενικὸς ἀπολογισμὸς τους, ὄχι καὶ πολὺ ἐγκυρὸς ἀπὸ τὴ σκοπιᾶ (τῆς θρησκευτι-

κῆς καὶ ἠθικῆς διδασκαλίας) ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει. Ἡ μορφὴ αὐτῆ τοῦ Πλατωνισμοῦ εἶναι πολὺ μᾶλλον σαφῶς θεϊστική, σὲ σύγκριση πρὸς τὴ σκέψη τοῦ ἴδιου τοῦ Πλάτωνος, τουλάχιστον σύμφωνα μὲ τοὺς πλείστους νεώτερους ἐρμηνευτές: μέσω τοῦ Μέσου Πλατωνισμοῦ μπορεῖ μόνο νὰ γίνῃ ἀντιληπτό σαφέστερα ὅτιδὴποτε ὑπάρχει πράγματι στὸν Πλάτωνα⁽⁶⁾.

Στὴν κορυφῇ τοῦ συστήματος ὑπάρχει μιὰ ἀνώτατη αἰώνια πραγματικότητα, ἀρχὴ τῆς ὁποίας εἶναι ὅ,τι ἀποδίδεται κατὰ ἀλήθειαν μὲ τὴν ἐλληνικὴ λέξη *θεός* - ποὺ στὴν ἀγγλικὴ μπορεῖ νόμιμα νὰ μεταφράζεται «God», μὲ κεφαλαῖο *G*: βέβαια ἡ λέξη *θεός* χρησιμοποιεῖται ἀκόμη προκειμένου περὶ κατωτέρων θεοτήτων. Ἡ ὑπερβατικότητα τοῦ θεοῦ αὐτοῦ ὑπογραμμίζεται ἐντονα (εἰδικὰ ἀπὸ διανοούμενους πυθαγόρειας ἀποκλίσεως). Ἡ γλῶσσα τῆς ἀρνητικῆς ἢ «ἀποφατικῆς» θεολογίας, ποὺ ὑπογραμμίζει ὅτι ἡ πραγματικότητα τοῦ θεοῦ ὑπερβαίνει τὴ σκέψη καὶ τὴ φαντασία μας διαψεύδοντας κάθε «κατηγορία» ποὺ μπορεῖ ν' ἀποδοθῇ σ' αὐτόν, εἶχε ἤδη χρησιμοποιηθῇ κατὰ τρόπο ποὺ τείνει πρὸς τὸ Νεοπλατωνισμό. Ἀλλὰ δὲν εἶναι ἀκόμη ἐντελῶς σαφές (ὅπως εἶναι στὸ Νεοπλατωνισμό), ὅτι ὁ θεός εἶναι μᾶλλον ἓνα εἶδος ἀνώτερης Διάνοιας ἢ ὄντος: καὶ ἓνας μᾶλλον ἀπλοϊκὸς εὐσεβεὶς θεῖσμός, στὸν ὁποῖο ὑπογραμμίζεται ἡ ἀγαθὴ βούληση τοῦ θεοῦ καὶ ἡ φιλόστοργη μέριμνά του γιὰ τὸν κόσμον, ἀνευρίσκεται συχνὰ στοὺς Μέσους Πλατωνικούς, συγκεκριμένα στὸν Πλούταρχο (ποὺ τὸν συνδυάζει μὲ τὴν εὐρεία χρησιμοποίησιν μιᾶς πολὺ «μεταφυσικῆς» γλώσσας) κατὰ τὸν α' αἰ. καὶ στὸν Ἀττικὸ κατὰ τὸν β'. Τὰ πλατωνικὰ πρότυπα ἢ Ἰδέες ἀντιπροσωπεύονται γενικὰ στοὺς Μέσους Πλατωνικούς ὡς «σκέψεις τοῦ θεοῦ», ἀποψη ποὺ δὲν μπορεῖ νὰ ἐπισημανθῇ μὲ βεβαιότητα πρὶν ἀπὸ τὸν α' αἰ. π.Χ., ἀλλὰ εἶναι μεγίστης σημασίας γιὰ τὴν ὁψιμη πλατωνικὴ σκέψη, τὴ μὴ χριστιανικὴ καὶ τὴ χριστιανικὴ. Ὁ θεὸς θεωρεῖται συνήθως

ὡς δημιουργῶν καὶ διευθύνων τὸν κόσμον μέσω διαμέσων, κατωτέρων θεῶν καὶ πνευμάτων (δαιμόνων), σύμφωνα μὲ τὶς λαϊκώτερες μορφές τῆς φιλοσοφίας, καὶ μέσω ἐνὸς Δευτέρου Πνεύματος ἢ Θεοῦ, σύμφωνα μὲ τὶς φιλοσοφικώτερες μορφές (ὅπως στὸν Ἀλκίνοο καὶ τὸ Νουμήνιο, τὸν β' αἰ.).

Οἱ Μέσοι Πλατωνικοὶ διατήρησαν τὴν πεποίθησιν τοῦ Πλάτωνος, ὅτι τὸ φυσικὸ σύμπαν εἶναι ἀγαθὸ ὡς σύνολο, ἀλλὰ τοὺς στεναχωρεῖ τὸ πρόβλημα τοῦ κακοῦ καὶ τείνουν νὰ ἀποδώσουν τὴν ἀρχὴν του σὲ κάποιο εἶδος κακῆς, ἄλογης ψυχῆς ποὺ ἐργάζεται στὸν κόσμον ἀνεξάρτητα πρὸς τὸ θεό, γιὰ τὴν ιδέα τῆς ὁποίας ἀνεύρισκαν τὴν πλατωνικὴ κάλυψη στὸν *Τίμαιο* καὶ τὸ δεκάτο βιβλίον τῶν *Νόμων*. Ἡ ἀντίληψί τους περὶ ἀνθρώπου χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἓνα ἐντονο σωματο-ψυχικὸ δυῖσμός κατὰ τὸ πρότυπο τοῦ *Φαίδωνος*, μολονότι ὁ ἀσκητισμὸς ποὺ κήρυτταν εἶναι εὐκρινῶς ἀνθρώπινος καὶ μετριοπαθὴς κατὰ τὴν περίοδο τῆς ἀκμῆς τους. Ἡ ἠθικὴ διδασκαλία τους συχνὰ χαρακτηρίζεται ἀπὸ ἰσχυρὴ στωικὴ ἐπίδραση. Γενικὰ κράτησαν προσεκτικὰ τὸ ἀσθηρὸ στωικὸ δόγμα ὅτι μόνη ἡ ἀρετὴ εἶναι ἐπαρκὴς γιὰ τὸ εὖ ζῆν καὶ ὅτι τὰ ἐξωτερικὰ ἀγαθὰ εἶναι ἄσχετα. (Πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι οἱ Στωικοὶ καθιέρωσαν ἓνα σωματοψυχικὸ δυῖσμός, τουλάχιστον πρὸς τὸν ἀπὸ οἰοδῆποτε Πλατωνικὸ: ἡ πίστις τους στὴ σωματικὴ πραγματικότητα τῆς ψυχῆς καθιστᾷ εὐκολώτερο σ' αὐτοὺς νὰ τὴ θεωρήσουν σὰν κάτι ἀπόλυτα διαχωρισμένο ἀπὸ τὸ σῶμα, σὰν μιὰ καθαρὴ πύρινη λογικότητα, ποὺ θὰ μπορούσε μόνο νὰ μολυνθῇ ἀπὸ τὸ δεσμό της μὲ κατώτερες ὑπάρξεις καὶ τῆς ὁποίας τὸ ἀγαθόν, ἡ ἀρετὴ, εἶναι ἐντελῶς διαχωρισμένο ἀπὸ τὰ ἀγαθὰ τοῦ σώματος).

Ὁ σχετικὰ ἀπλὸς αὐτὸς θεῖσμός, μὲ τὸν ὕψηλόν καὶ αὐστηρὸν ἠθικὸ τόνον του, ποὺ ἦταν εὐκόλο στοὺς χριστιανούς νὰ τὸν μιμηθοῦν, ἄφησε προφανῶς τὰ πρὸς βαθιὰ ἴχνη στὴ χριστιανικὴ σκέψη ἀπὸ οἰοδῆποτε ἄλλο Πλατωνισμό. Οἱ λόγοι μὲ τοὺς ὁποίους οἱ πεπαιδευμένοι χριστιανοὶ δικαιολογοῦσαν τὴν ἐκ μέρους τους χρησιμοποίησιν τῆς

(6) Βλ. J.-B. Skemp, "Plato's Concept of Deity", εἰς *Zetesis* (Antwerp - Utrecht, 1973), σ.σ. 115-21.

παγανιστικῆς αὐτῆς φιλοσοφίας ἦταν δύο εἰδῶν. Ἰσχυρίζονταν, ὅτι οἱ Ἕλληνες φιλόσοφοι εἶχαν κλέψει τὶς καλύτερες ἰδέες τους ἀπὸ τὴν ἰουδαϊκὴ Γραφή, πού τὴ θεωροῦσαν ἀνυπολόγιστα παλιότερη ἀπὸ οἱ-δήποτε ἑλληνικὰ συγγράμματα καὶ τὴν ἐπανεξέδιδαν μὲ ποικίλες παγανικὲς διαστρεβλώσεις καὶ προσθήκες. Τοῦτο ἀποτελεῖ διαφοροποίηση τῆς ἐμπιστοσύνης τῶν Ἑλλήνων στὴν ἀνατολικὴ σοφία, πού ἔχουμε ἤδη σημειώσει (βλ. τεύχος 19 τοῦ *Δαυλοῦ*, σ. 885) καὶ μπορεῖ ἀσφαλῶς νὰ χρησιμοποιηθῇ γιὰ νὰ δυσφημισθῇ ἡ ἑλληνικὴ φιλοσοφία ἀλλὰ καὶ γιὰ νὰ δικαιολογηθῇ ἡ χρησιμοποίησή της. Ἀλλὰ οἱ χριστιανοὶ ἐκεῖνοι πού συμπαθοῦσαν περισσότερο τὴν ἑλληνικὴ σκέψη, συγκεκριμένα ὁ Ἰουστίνος καὶ ὁ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς τὸν β' αἰ., ἀνέπτυξαν ἐπίσης μιὰ ἄλλη ἰδέα πού κράτησε περισσότερο καὶ πού συχνὰ βοήθησε τοὺς χριστιανούς νὰ θεωρήσουν ὅτι καὶ ἄλλοι τρόποι σκέπτεσθαι, ξένοι πρὸς τὸ δικό τους, εἶχαν ἐπίσης κάποιαν ἀξία. Ἡ ἰδέα αὕτη ἦταν, ὅτι ὁ Χριστός, ὁ αἰώνιος *Λόγος* πού εἶχε ἐνσαρκωθῇ στὸν Ἰησοῦ τὸ *Ναζωραῖο*, ἦταν ἐξ ἀρχῆς ἐνεργὸς στὴν ἀνθρώπινη ἱστορία ὡς ζωντανὴ ὀνομασία τοῦ θεοῦ, διδάσκουσα καὶ ἐμπνέουσα τοὺς σοφοὺς καὶ ἀγαθοὺς ἄνδρες ὅπου-δήποτε, ἔθνικοὺς ὅπως καὶ Ἰουδαίους, συμπεριλαμβανομένων καὶ τῶν μεγάλων Ἑλλήνων φιλοσόφων, οὕτως ὥστε ἡ φιλοσοφία νὰ μπορῇ νὰ θεωρηθῇ, ὅπως συνέβη μὲ τὸν Κλήμεντα καὶ πολλοὺς νεώτερους διανοητές, ὡς ἀπὸ θεοῦ διαταχθεῖσα προπαρασκευὴ τοῦ *Εὐαγγελίου* ἀπὸ τοὺς ἔθνικοὺς.

Ἐπὶ ὠρισμένο χρόνο, προφανῶς προτοῦ κάποιοι χριστιανοὶ ἀρχίσουν νὰ σκέπτωνται σοβαρὰ γύρω ἀπὸ τὴν ἑλληνικὴ φιλοσοφία, ἡ χριστιανικὴ ἐνότητα εἶχε διασπασθῇ καὶ διαιερεθῇ βαθιὰ συνεπεία ποικίλων ἐρμηνειῶν τοῦ Χριστιανισμοῦ, πού προέρχονταν ἀπὸ τὸ ἰσχυρὸ ἐκεῖνο καὶ ξεχωριστὸ σύγχρονο θρησκευτικὸ κίνημα πού ὀνομάζουμε ἀπαισιόδοξο Γνωστικισμὸ. Τὸ κίνημα αὐτὸ ὑπῆρξε ἡ θρησκεία τῆς βαθείας ἀποξενώσεως ἀπὸ τὸν κόσμον τοῦτον. Γιὰ τὸν Γνωστικὸ πιστὸ ὁλόκληρος ὁ ὕλι-

κὸς κόσμος ἦταν μιὰ κακὴ θέση, μιὰ φυλακὴ καὶ μιὰ παγίδα, πού δημιουργήθηκε ὡς ἀποτέλεσμα κάποιας ἐπιδρομῆς τῶν δυνάμεων τοῦ σκότους στὸν κόσμον τοῦ φωτός ἢ κατασκευάσθηκε ἀπὸ κάποιο ἀπελπιστικὰ δευτέρας τάξεως καὶ κατώτερο ὄν (ταυτιζόμενο μὲ τὸ θεὸ τῶν Ἰουδαίων), πού ἦταν προῖον κάποιας προ-κοσμικῆς πτώσεως καὶ ἐντελῶς διαχωρισμένο ἀπὸ τὸν ἀληθινὸ θεὸ τοῦ ὑπερβατικοῦ κόσμου τοῦ φωτός. Ὁ Γνωστικὸς *Λυτρωτής*, ταυτιζόμενος ἀπὸ τοὺς χριστιανούς Γνωστικούς μὲ τὸ Χριστό, ἦρθε στὸν κακὸ αὐτὸ καὶ ἀλλοτριωμένο κόσμον, γιὰ νὰ δώσῃ στοὺς Γνωστικούς τὴ σωτήρια αὕτη *Γνώση*, πού μπορεῖ νὰ τοὺς ὀδηγήσῃ ἀπὸ τὸν ἀληθινὸ θεὸ καὶ στὴν ἀληθινὴ κατοικία τους στὸν κόσμον τοῦ φωτός. Ἡ πλειονότητα τῶν χριστιανῶν καὶ οἱ Πλατωνικοὶ φιλόσοφοι τοῦ β' αἰ., μολονότι μπορεῖ σ' ὠρισμένες περιπτώσεις νὰ εἶχαν ἐπηρεασθῇ ἀπὸ τὸν τρόπον αὐτὸν τοῦ σκέπτεσθαι τῶν Γνωστικῶν βαθύτερα ἀπ' ὅσο οἱ ἴδιοι νόμιζαν, σὲ τελευταῖα ἀνάλυση συμφώνησαν νὰ τὸν ἀπορρίψουν. Καὶ γιὰ τὶς δύο πλευρὲς ὁ κόσμος, μολονότι ὑπῆρχε πολὺ κακὸ σ' αὐτόν, ἦταν ἕνας καλὸς κόσμος πού φτιάχτηκε ἀπὸ ἕναν καλὸ δημιουργό.

Ἡ κοινὴ αὕτη ἀντίθεση κατὰ τοῦ Γνωστικισμοῦ ἴσως βοήθησε τοὺς χριστιανούς νὰ δοῦν εὐνοϊκώτερα τὸν Μέσον Πλατωνισμό (μολονότι ὠρισμένοι ἐξ αὐτῶν, συγκεκριμένα ὁ Ἰππόλυτος τὸν γ' αἰ., ἔτειναν νὰ θεωρήσουν ὅλες τὶς αἱρέσεις ὡς ἀποτέλεσμα τῶν ἐπιδράσεων διαφόρων Ἑλλήνων φιλοσόφων), καὶ ἡ ἀναπτυχθεῖσα θεολογία τοῦ καλοῦ θεοῦ, τοῦ δημιουργοῦ καὶ τῆς καλῆς τοῦ δημιουργίας, πού λανσάρησαν γιὰ νὰ ἀντιταχθοῦν στὸ Γνωστικισμό, ἀνήκει κατὰ μέγα μέρος στοὺς Μέσους Πλατωνικούς. Ἀλλὰ ὑπῆρχαν μερικὲς σημαντικὲς διαφορὲς. Οἱ χριστιανοὶ ὑπογράμμιζαν περισσότερο ἀπὸ πλείστοις μὴ χριστιανούς τὴ διάζευξη μεταξὺ τοῦ θεοῦ καὶ τῆς δημιουργίας του, τὴν ὑπερβατικὴ ἑτερότητα καὶ ἰδιαιτερότητα τοῦ δημιουργοῦ σὲ σχέση πρὸς τὸν κόσμον πού εἶχε κατασκευάσει. Καὶ ἐπέμεναν ἰσχυρίζόμενοι, ὅτι αὐτὸς ὁ σαφῶς ἀποχωρισμένος θεὸς ἦταν

ἀποκλειστικά ὑπεύθυνος γιὰ τὴν ὑπαρξὴ τῶν πάντων στὸν δημιουργημένο κόσμον. Ἀπέρριπταν, μ' ἄλλα λόγια, τὴν ἰδέα, ποὺ ἐπιδοκίμαζαν ὠρισμένοι Μεσοπλατωνικοί, περὶ ἀνεξάρτητης ἀρχῆς τῆς κακῆς καὶ ἁλογίας ἀταξίας, ποὺ συνδέεται στενά μὲ τὴν αἰώνια προϋπάρχουσα οὐσία, πάνω στὴν ὁποία ἔπρεπε ὁ θεὸς νὰ ἐργασθῇ γιὰ νὰ χτίσῃ τὸν κόσμον. Ἀπορρίπτοντας τὴν ἐξήγησιν αὐτὴ τοῦ προβλήματος τοῦ κακοῦ οἱ χριστιανοὶ ἦταν προφανῶς σὲ κάποιον βαθμὸ ἐπηρεασμένοι ἀπὸ τὴν ἔντονη ἐχθρὰ τους κατὰ τοῦ Γνωστικισμοῦ, ὅπως οἱ φιλόσοφοι ποὺ τὴν ἀποδέχονταν ἐπηρεάσθηκαν ἐνίστε (συγκεκριμένα στὴν περίπτωσιν τοῦ Πλουτάρχου) ἀπὸ τὸν ἱρρανικὸ δυϊσμό, ποὺ ἀποτελεῖ τὴ βάση ἐνὸς τύπου Γνωστικισμοῦ καὶ ποὺ εἶχε θεμελιακὰ ἐπιδράσει στὴ στάση τῶν χριστιανῶν ἐναντὶ τοῦ κόσμου, μολονότι οὐδέποτε ἐγίνε δεκτὸς ὡς τυπικὸ χριστιανικὸ δόγμα.

Οἱ χριστιανοὶ βέβαια ἀπέρριπταν μὲ πάθος, διὰ θεωροῦσαν ὡς εἰδωλολατρικὴ πλευρὰ τοῦ Πλατωνισμοῦ, δηλ. τὴν παραδοχὴ τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς λατρείας κατωτέρων θεοτήτων καὶ πνευμάτων, μέσῳ τῶν ὁποίων ἐνεργεῖ ὁ θεὸς στὸν κόσμον καὶ ἐπικοινωνεῖ μὲ τοὺς ἀνθρώπους. Τοῦτο δὲν ἀποτελεῖ (ὅπως τὸ παρουσιάζουν οἱ χριστιανοὶ) ἀντίθεση μεταξύ πολυθεϊσμοῦ καὶ μονοθεϊσμοῦ, ἀλλὰ μεταξύ δύο μορφῶν μονοθεϊσμοῦ, τοῦ βιβλικοῦ, σκληροῦ καὶ ἀποκλειστικοῦ, πιστεύοντος σ' ἓνα θεὸ ποὺ ὑπάρχει ἐντελῶς ἐκτὸς τοῦ κόσμου ποὺ δημιουργεῖ καὶ ποὺ εἶναι μόνον ἀντιληπτὸς ἀπὸ τοὺς ἀγαθοὺς ἀνθρώπους μέσῳ μιᾶς ἀποκαλύψεως τοῦ ἑαυτοῦ του, αὐτῆς ποὺ συγκατατίθεται νὰ κἀνῃ, καὶ τοῦ ἑλληνικοῦ, στὸν ὅποιο ὁ θεὸς διοχετεύει τὴν θειότητά του ὅσο τὸ δυνατόν εὐρύτερα στὸν κόσμον καὶ στὰ στοιχεῖα του μέσῳ τῆς πλούσιας ποικιλίας τῶν κατωτέρων θεοτήτων πανταχοῦ, καὶ εἶναι τουλάχιστον ἀντιληπτὸς στὸν καθένα καὶ σ' ὅλους τοὺς ἀνθρώπους μέσῳ τῶν πατροπαράδοτων τοπικῶν θρησκευτικῶν παραδόσεων. Καὶ πρέπει νὰ σημειώσουμε, ὅτι ἀργότερα ἢ χριστιανικὴ παράδοση ἀνέχθηκε μιὰ σημαντι-

κὴ τροποποίησιν ποὺ τὴν ἔφερε πιὸ κοντὰ στὸν ἑλληνικὸν τύπον τοῦ μονοθεϊσμοῦ.

Οἱ χριστιανοὶ γενικὰ (μὲ τὶς ἐξαιρέσεις ποὺ σημειώσαμε ἤδη στὴ σελ. 885, τεύχος 19 τοῦ *Δαυλοῦ*) πρόθυμα δέχθηκαν τὰ πλατωνικὰ δόγματα περὶ τοῦ ἀπολύτως αὐλοῦ καὶ περὶ τῆς ἀφθάρτου αἰωνιότητος τοῦ θεοῦ (τὸ δεύτερον πάντως δύσκολα μπορεῖ νὰ συμβιβασθῇ μὲ τὶς σημαντικώτερες ἐρμηνεῖς ποὺ ἔχουν δοθῇ στὴ Βίβλον). Τὸ «πνεῦμα ὁ θεός» σύντομα κατέληξε νὰ σημαίνει «ὁ θεός εἶναι ἀσώματος», καὶ ὅλες οἱ ἐρμηνεῖς τοῦ δόγματος, ποὺ φαίνονταν ὅτι σήμαιναν τροποποίησιν τοῦ θεοῦ, ἀπορρίφθηκαν ἔντονα ἀπὸ τοὺς ὀρθόδοξους θεολόγους. Γενικὰ οἱ τελευταῖοι θεωροῦσαν τὴν ἀνάμιξιν θετικῶν καὶ ἀρνητικῶν ἐρμηνειῶν περὶ θεοῦ σὰν χαρακτηριστικὴ συνήθεια τῶν Μεσοπλατωνικῶν ὁμοφρόνων, ὅπως ἔτειναν νὰ κάνουν ἕκτοτε καὶ οἱ ὀρθόδοξοι χριστιανοὶ θεολόγοι. Ὑπῆρχε ἡδη ἰσχυρὴ τάσις στὴν ἰουδαϊκὴ σκέψιν ποὺ πίστευε στὸ ἀδύνατον τῆς γνώσεως τοῦ θεοῦ καὶ ποὺ ἐνίσχυσε τὴν «ἀποφατικὴν» ἢ ἀρνητικὴν τάσιν τοῦ Μέσου Πλατωνισμοῦ. (Ἡ πίστις στὸ ἀδύνατον τῆς γνώσεως τῆς ὑπερβατικότητος τοῦ θεοῦ χαρακτηρίζε σαφῶς ἤδη τὸν πρῶτον Γνωστικισμὸν τουλάχιστον ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τοῦ Βασιλείδου, ἐνωρὶς τὸν β' αἰ.). Ἀφ' ἐτέρου ἡ Γραφή, ἡ ἐκκλησιαστικὴ παράδοσις καὶ, αὐξητικά, ἡ πίεσις τῆς θεολογικῆς διαμάχης ὥθησε τοὺς θεολόγους νὰ προχωρήσουν σὲ πολλὰ καὶ σημαντικὰ θετικὰ ἐρμηνεῖς περὶ θεοῦ καὶ νὰ ἀσχοληθοῦν μὲ τὴν αὐτοαποκάλυψιν τοῦ σὰν νὰ ἐπρόκειτο γιὰ καταληπτὸν καὶ καθωρισμένον (συγκεκριμένον) ὄν. Ἡ θετικὴ αὐτὴ (ἢ «καταφατικὴ») τάσις ἐνισχυθῆκε μ' ἓνα ἀπὸ τὰ δάνεια τῶν χριστιανῶν τὰ ληφθέντα ἀπὸ τοὺς Μεσοπλατωνικοὺς, ποὺ ἄσκησαν μέγιστη ἐπίδρασιν, δηλαδὴ τὸ δόγμα ὅτι οἱ πλατωνικὰς μορφὰς (ιδέας), τὰ αἰώνια ἀρχέτυπα ἢ πρότυπα ὧν τῶν δημιουργηθέντων πραγμάτων, ἦσαν σκέψεις τῆς διάνοιας τοῦ θεοῦ. Μολονότι συχνὰ οἱ χριστιανοὶ συνέδεαν στενά τὶς αἰώνιας καὶ ἀμετάβλητες αὐτὰς σκέψεις μὲ τὸν Λόγον Χριστόν, δὲν ἦταν γενικὰ προπαρασκευα-

σμένοι (ἀκόμη κι ὅταν ἀποδέχονταν τὸν σὲ κάποιον βαθμὸ ὑποβιβασμὸ τοῦ Λόγου) γιὰ νὰ κάνουν τὴν σαφῆ διάκριση ποὺ εἶχαν κάνει οἱ Νεοπλατωνικοὶ (βλ. στὴ συνέχεια) μεταξὺ τοῦ ὑπερβατικοῦ καὶ ἀσυλλήπτου Ἐνὸς καὶ τῆς πρώτης θείας πραγματικότη-
τας ποὺ ἀπορρέει ἀπ' αὐτό, τῆς Θείας Δια-

νοίας, ποὺ εἶναι ἐπίσης ὁ κόσμος τῶν μορ-
φῶν (ιδεῶν). Ἡ ἔνταση καὶ κάποτε ἡ ἀντί-
φαση μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν τρόπων σκέ-
πτεσθαι δὲν ἐπιλύθηκε ποτέ.

[Τὸ τέλος στὸ ἐπόμενο]

Μετάφραση: ΔΗΜ. Ι. ΛΑΜΠΡΟΥ

ΤΑΚΗΣ ΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΣ

Αὐταπάτη

Ἀριθμοὶ σφαγεῖς, δῆμιοι,
ἡ μέρα βαδίζει πρὸς τὸ μεσημέρι,
ἀκοῦς καὶ σήμερα —καὶ τὶ δὲν ἀκοῦς;
πολιορκητικές μηχανές οὐρλιάζουν γύρω σου,
δὲν τολμάει σήμερα τὸ φῶς νὰ σοῦ φέρει τὰ φτερά,
κλαίει τὸ φῶς ἔξω ἀπ' τὸ θλιβερό παράθυρο,
σπᾶς μὲ μιὰ γροθιά τὸ τηλέφωνο,
ποῦ νᾶξερεις πῶς σὲ λίγο θᾶρχονταν ἀπ' τὸ σύρμα του
ἡ γιορτὴ τῆς ἀνοιξης, μιὰ ἄλλη ζωή,
ἓνα ὄραμα γεμάτο ὀξυγόνο
ἀπ' τὶς πεδιάδες τῆς χίμαιρας.
Φεύγεις, τὸ βράδυ δεξίωση,
ὁ φίλος σου Δ. εἶναι ἄρρωστος στὸ νοσοκομεῖο,
ἡ Π. εἶναι ἄσχημα στὴ ὑγεία της,
τ' αὐτοκίνητα στοὺς δρόμους σκόπευσαν ἐπιτυχῶς
ἐξήντα ἀνθρώπους.
Στὴ δεξίωση, σκέφτομαι,
θᾶναι καλὰ,
θὰ ξεχαστῶ λιγάκι.

MELO FRENI*

Πέτρες

Κι' ἂν ἡ σιωπὴ εἶναι θάνατος
ἐγὼ θὰ εἶμαι σκεπασμένος
κάτω ἀπ' ἐκεῖνες τὶς πέτρες
ἐνῶ τὸ νερό, ἀνάλαφρο,
ἀπ' τὶς φθινοπωρινὲς βροχὲς
θὰ παίζει μὲ τ' ὄνειρο
μ' ἐκεῖνο ποὺ μένει.

(Μεταφράζει ὁ Φοῖβος Δέλφης)

* Σικελὸς ποιητής. Χρονικογράφος τῆς Τηλεόρασης Ρώμης. Φιλέλληνας. Ἐγράψε τὸ «Τα-
ξίδι στὴν Ἑλλάδα» καὶ θὰ παρουσιάσει προσεχῶς ἀπ' τὴν Τηλεόραση τὴν «Σαπφώ». Πρώτη φο-
ρὰ μεταφράζεται στὴν γλώσσα μας.

ΖΩΗ ΣΑΒΙΝΑ

‘Η... «εύκολία» τῆς ποίησης

‘Ανάμεσα στὴ σύγχρονη πνευματική γενιά μας, σ’ αὐτὸν τὸν πόλεμο τῶν ἄστρον καὶ τῶν κριτικῶν, ὑψιπετοῦν ἄρθρα — στιλέτα πληγώνοντας τὴν εὐαισθησία, τὴν πίστη, τὸ ταλέντο τῶν νέων, τὴν πορεία τῆς ποίησης. Κάποιος δογματικὸς λογοτέχνης λέει: «*Τοὺς νέους δὲν τοὺς κρίνεις, τοὺς χειροκροτεῖς*».

Τὴν ἡμέρα ποὺ συνειδητοποίησα ὅτι τὰ αἰσθήματά μου γίνονται κάτοικοι κάποιων ἄλλων συναισθημάτων ποὺ ξεπερνοῦν τὸν ἀνθρώπινο νοῦ, ἔνωσα τὴν ἀνάγκη ν’ ἀναστήσω τὴν ἐπίδρασή τους μέσα στὴν λειτουργία τῶν λέξεων. ‘Η ποίηση ἔρχεται ἐπιτακτικὴ κατεπάνω σου ἢ ἐσὺ περνᾷς μέσα ἀπὸ τὰ πράγματα διαφορετικὰ ἀπὸ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους. “Ενα ξέσπασμα λοιπὸν τῆς ὑπαρξης, τοῦ ἔνστικτου ἢ τῆς ἀνάγκης γιὰ μιὰ ἐκπώματιση ψυχική, ποὺ τολμᾷ νὰ πραγματώνει αὐτὸ ποὺ ἄλλοι καταπολεμοῦν καὶ στὸν ὕπνο τους. Φοβάμαι, πὼς ὁ ἀνθρώπος τόσο πολὺ πιέζεται ἀπ’ τὴν ὑποτιθέμενη πραγματικότητα, ποὺ καὶ στὸν ὕπνο του παγιδεύτηκε, σταμάτησε νὰ βλέπει ἀγγελικὰ ὄνειρα, ὅπως ἐκεῖνος ὁ μετεωρισμὸς ἢ τὸ περπάτημα πάνω στὴ θάλασσα μὲ τίς χαοτικὲς δρασκελιές. Συχνὰ ἀκούω τὴν ἐξολομόγησι: «βλέπω στ’ ὄνειρό μου νὰ πετῶ, πράγμα ποὺ μὲ τρομάζει καὶ καταφέρνω νὰ ξυπνῶ προλαβαίνοντας τὴν πτώση».

‘Επέμβαση σὲ ποιὰ βαθειὰ νοσταλγία; σὲ ποιὸ φτέρωμα; ἐπέμβαση στὴν ἀθωότητα τοῦ ὑποσυνειδήτου; Μιὰ ρυτίδα ἀπ’ τὰ γηρατεῖα τῆς ἀρχιτεκτονικῆς τῆς σκέψης καὶ τῆς λογικῆς.

Κι ἔρχεται ἡ ποίηση, τολμηρότερη τῆς φύσης — μιὰ ἐπανάσταση στὴ λογική — νὰ κορυφώσει σὲ δημιουργία

τὸ θαυμάσιο αἶνιγμα τῆς ὑπέρβασης, αὐτὴν τὴν τρίτη κατάστασι τῆς ὑπαρξῆς μας, τῆς τόλμης τοῦ ὄνειρου, μὲ λίγα λόγια: νὰ αἰσθητοποιήσῃ τὸ αἶσθημα. Μιὰ ἀντιστάθμιση στὰ φτερὰ ποὺ μᾶς λείπουν.

‘Η φύση μᾶς ἔδωσε τ’ ὄνειρο, ἴσως, γιὰ νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν ποίηση στὴν ζωὴ μας, σὰν φυλακτό, ξόρκι, φόβο, προμήνυμα, ὁδηγό, φυγὴ ἢ λύτρωση. “Ολα τὰ παραπάνω μήπως δὲν ἐρμηνεύουν τὴν ὁποιαδήποτε ποίηση, τὸ ὁποιοδήποτε ὄνειρο; καὶ ποτέ, μὰ ποτέ τὴν «εύκολία», ἀλλὰ τῆς ὑπέρβασης τὸ κυνήγι, τῶν αἰσθημάτων τὴν ἐντελέστερη ἔκφραση.

Οἱ κριτικοὶ συχνὰ γράφουν: ‘Ο τάδε δὲ γυρεύει νὰ μᾶς ξαφνιάσῃ μὲ τὸ λόγο τῆς μεγαλοσύνης καὶ νὰ μᾶς συνεπάρῃ σὲ φανταστικὲς περιοχές, ἢ ἀκόμα νὰ πετύχει μὲ τὸ λυρικό, τὸ ἐπίκαιρα εὐκολο. Κι ἄλλοτε πάλι: ὁ στίχος εἶναι εὐκολία, στὸ πεζὸ ἀνακαλύπτεις τὴν δεξιότητα τοῦ δημιουργοῦ, κ.λ.π.

Τὸ δύσκολο στὴν ποίηση δὲν εἶναι νὰ βρεῖς «εύκολίες» γιὰ νὰ ἐκφραστεῖς, τὸ δύσκολο εἶναι νὰ εἰσαι ποιητῆς, ἢ μουσικῆ τῆς σκέψης σου, «*ἡ αὐθόρμητη γέννηση τῶν φύλλων τῆς ψυχῆς σου*», κατὰ τὸν Κῆτς, νὰ σὲ διακατέχει αὐτὴ ἡ ἰδιαίτερη κατάσταση, «*μανία*» τὴν ἀποκαλεῖ ὁ Πλάτων, ἐκεῖνο τὸ κάτι ποὺ στροβιλίζεται ἐντὸς σου μὲ τοὺς δικούς του νόμους ἀνάπτυξης καὶ δὲν εἶναι πάντα λογικό, μὲ τὴν ἔννοια ποὺ γνωρίζουμε ἢ ποὺ δὲν μπαίνει σὲ πειθαρχία, ὅπως δὲν πειθαρχεῖ ἡ καταιγίδα κι ὅλα τὰ στοιχεῖα τῆς φύσης, ποὺ ἡ λογικὴ ὁμως τὰ παραδέχεται.

«*Ἡ πρώτη φράση εἶναι δῶρο τοῦ Θεοῦ*», λέει ὁ Γκαίτε, κι ὁ Θεὸς δὲν μπο-

ρεῖ παρά νὰ εἶναι ἐλεύθερος· ἡ ἀρχιτεκτονικὴ ἀνήκει στοὺς ἀνθρώπους, ὁ ποιητὴς ἔχει κάτι τὸ θεῖο, τὸ ἐλεύθερο τοῦ Θεοῦ. Θὰ ὑπάρχει ὑποκειμενισμός, ἀλλὰ ἡ ἀποκάλυψη μέσα ἀπὸ τὶς λέξεις, μὲ τὴν μεταμορφωτικὴ ἐπέμβαση τῆς ποίησης, θὰ φτάνει στὴν ἰδιαίτερη αἴγλη τῆς —χωρὶς νὰ προδίνει τὴν ποιότητα—, καὶ χρειάζεται ποιητικὴ νοημοσύνη γιὰ νὰ περάσεις στοὺς στίχους καὶ νὰ λάβεις ἀπὸ αὐτοὺς, γιατί θὰ ὑπάρχει ἡ νοηματικὴ ἀλληλουχία τοῦ νὰ συμπορεύεται μέσα τῆς ὁ ἔξω μὲ τὸν ἔσω κόσμο, νὰ γίνεταί δηλαδὴ μιὰ ἀλληλοδιείσδυση. Ὁ ὁλοκληρωμένος ἀνθρώπος κατέχει πλήρως τὸν ἑαυτό του καὶ τὸν κόσμο, «ξέρει νὰ μεταμορφώνει βουνά, ποτάμια καὶ μεγάλη γῆ καὶ νὰ τὰ ἀνάγει στὸ ἑαυτό του» καὶ νὰ «μεταμορφώνει τὸν ἑαυτό του καὶ νὰ τὸν κάνει βουνά, ποτάμια καὶ μεγάλη γῆ» (*Living by zen*, τοῦ Σουζούκι). Μπορεῖ ἡ ποίηση νὰ εἶναι ἡ ἔκφραση τῆς ὁλοκληρώσεως μέσα ἀπὸ τὸν ποιητὴ, ὁ ποιητὴς κατέχει αὐτὸ τὸ μεγάλο μυστικὸ, ποὺ δὲν εἶναι εὐκολία, ἀλλὰ ἀποκάλυψη. Στὰ Πλήθη τοῦ Ὁ Μπωντλαίρ ἀποκαλεῖ ὅλη αὐτὴ τὴν τελετὴ «*ἱερὴ πορνεία τῆς ψυχῆς*».

Ὁ Βικτόρ Οὐγκώ χρησιμοποίησε τὸν ὀρισμὸ: «Ὁ ὁλοκληρωμένος ποιητὴς ἀποτελεῖται ἀπὸ τρεῖς τρόπους θέασης: τὸν ἀνθρώπινο, τὸ φυσικὸ καὶ τὸν ὑπερνατουραλιστικὸ. Γιὰ τὸν ἀνθρώπο καὶ τὴ φύση, θέαση σημαίνει παρατήρηση· ἀλλὰ γιὰ τὸν ὑπερνατουραλιστικὸ, θέαση σημαίνει διαίσθηση». Ἄλλὰ καὶ ὁ ζωγράφος Ντέ Κίρικο: «Γιὰ νὰ εἶναι τὸ ἔργο τέχνης πραγματικὰ ἀθάνατο, πρέπει νὰ ξεπερνᾷ τὰ ὅρια τοῦ ἀνθρώπινου. Ὁ κοινὸς νοῦς καὶ ἡ λογικὴ θὰ ἀπουσιάζουν. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ θὰ πλησιάζει τὸ ὄνειρο καὶ τὴν

παιδικότητα».

Φανταστικές, λυρικές οἱ ἀποχρώσεις πάνω στὴ γῆ μας ἀλήθεια, ὑποψιαστήκατε ποτὲ τί θὰ γινόταν, ἂν ἐπιτρέπαμε στὸν κακὸ μάγο «Ράλι» τοῦ παραμυθιοῦ νὰ κλέψει τὰ χρώματα τῆς γῆς; Ἀχρωμα τὰ λουλούδια μας, σταχτιά ἡ θάλασσα, γκριζὸς ὁ οὐρανός μ' ἓνα μαῦρο ἡλιοβασίλεμα, ἄσπρα τὰ χεῖλη τῶν παιδιῶν..

Ἀλίμονο, δὲν μᾶς ἀρκοῦν τὰ σχήματα.

Ὅταν ὁ Ρεμπώ λέει: «δὲν θὰ μπορέσω νὰ πετάξω τὴν ἀγάπη ἀπὸ τὸ παράθυρο» (*Φράσεις*), σίγουρα δὲν εἶναι μιὰ εὐκολία. Σίγουρα ἡ ἀγάπη ἔχει κατακλύσει τὶς θαλασσινὲς καμπάνες τῆς ὑπαρξῆς του, δονώντας τὰ κύματα τῆς σκέψης του. Τέτοια συγκομιδὴ κορυφώνει τὸ ἀξίωμα τοῦ ἡλίου στὰ στήθη τοῦ ἔρωτευμένου, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ τὴν ἀρνηθεῖ; Σ' ὁποιαδήποτε περίπτωση θ' ἀφεθεῖ σ' αὐτήν, δὲν θὰ τὴν διώξει ποτέ.

«Νὰ ἔχε ἡ νοσταλγία σῶμα νὰ τὸ σπρώξω ἀπ' τὸ παράθυρο ἔξω», ψιθυρίζει ὁ Ἑλύτης (*Εκεῖνο ποὺ δὲν γίνεταί*), καὶ σίγουρα δὲν εἶναι εὐκολία ἡ, ἃς τὸ ποῦμε, χαριτολογία. Ἡ νοσταλγία ἔχει δεῖξει τὸ ἀληθινὸ τῆς ὁραμα, τὰ μάτια κάρφωσαν τὴν χαρά, κάτι περισσότερο ἀπὸ μαῦρα φτερά στοὺς ὦμους. Δὲν χρειάζεται λοιπὸν παρά νὰ τὴν μορφοποιήσει, γιὰ νὰ γίνεῖ μπορετὸ τὸ γκρέμισμά της ἀπὸ τὸ παράθυρο. Θὰ μπορούσα νὰ πῶ μάλιστα ὅτι εἶναι κι ἓνας ἄλλος τρόπος νὰ αἰσθάνεσαι καὶ νὰ πολεμᾷς πράγματα ποὺ σὲ στενοχωροῦν: ὁ ποιητὴς ἀντιμετωπίζει τὴν κατὰστασιν μὲ χιούμορ.

Αἰσθανθεῖτε, λοιπὸν, ποιητικά...

Ὁ Φοῖβος Δέλφης φιλοσοφώντας ἀγγίζει τὸ μυστήριον τῆς φύσης: «Στὴν

πιὸ ὥραϊά σου στιγμῇ/ (ἡ ζωὴ μας με-
τριέται μὲ στιγμές)/ σκέψου τὴ μετα-
μόρφωση» (Ζωολόγιο).

Μεταμόρφωση! ἀλήθεια ποιά; Σ' ἀ-
φήνει νὰ συμμετέχεις, μὲ τίς δικές σου
νοητικές ἀναζητήσεις, νὰ ἔβρεις τὴ λύ-
ση ἢ νὰ προσθέσεις ἄλλο ἓνα ἐρώτη-
μα: καὶ σίγουρα ὁ ποιητὴς δὲν ἐκφρά-
στηκε ἔτσι ἀπὸ εὐκολία.

Εἶναι αἰσθήματα ποὺ παίρνουν σάρ-

κα καὶ ὁστά, κι ὁμολογουμένως τὰ
πληρώνεις ὅχι μ' εὐκολίες ἀλλὰ μὲ μιὰ
ἀνεξάτλητη περιπέτεια, μ' ἓνα τρομε-
ρὸ ἔξοδο, «ἓνα τρομερὸ ψυχικὸ ἔξοδο»
(Χουλιάρᾱς, Ἀκατοίκητοι τόποι ζω-
γραφικῆς).

Ἄς ἀφήσουμε λοιπὸν τὴν ποίηση
στὴν ὁμορφιὰ τῆς εἰκόνας, τοῦ λυρι-
σμοῦ, τοῦ φανταστικοῦ καί, γιὰ τὸ ὅχι,
τοῦ πραγματικὰ ἀληθινοῦ....

ΦΑΙΔΩΝΑΣ ΘΕΟΦΙΛΟΥ

Χλωμὴ ἀνάγκη

Οἱ ἐπιστῆμες παίρνουν τὸ πρωῒνὸ τους ρόφημα
βουτώντας σχήματα γεωμετρικά
μέσα σὲ λίμνες, θάλασσες καὶ ποταμούς,
χωρὶς ν' ἀνέχονται ἐπεμβάσεις
τῆς Λευκοθέας καὶ τοῦ Ποσειδῶνα.
Οἱ ἐπιστῆμες δὲν γονατίζουν
στὰ μάτια τῶν βροχῶν τὰ σταχτογάλαζα.
Ὅμως... τὸ πρωῒνὸ τους ρόφημα
θὰ κρατήσῃ μέχρι τὴν ἐπιστροφή τοῦ Ἀχιλλέα.

ΔΙΟΝΥΣΗΣ ΚΟΥΛΕΝΤΙΑΝΟΣ

Ἡ ἀρετὴ

Ἡ ἀρετὴ
πουτάνεψε κι ἐκείνη
καὶ μοσχοπληρώνεται

ΕΥΓΕΝΙΑ ΓΕΡΟΥΜΑΤΟΥ

Μεταγλωττισμοί

Ἀπώλεια χρόνου
καὶ παραγωγικότητα
στὴν Βαβέλ,
ὅταν οἱ προδιαγραφές
σκόπευαν κατάρρευση.

Ξαφνικά, οἱ θρῆνοι
μέσα ἀπὸ χαλάσματα
ζητοῦσαν ἀπεγνωσμένα
διερμηνεῖς,
νὰ μεταγλωττισθοῦν.

Η ΚΙΝΗΣΗ ΤΩΝ ΙΔΕΩΝ

ΘΕΑΤΡΙΚΟΣ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΙΣΜΟΣ: Συνέντευξη του Α. Μινωτή

[Ο Μανώλης Πράτσικας σε μία κάπως παλιότερη αλλά άγνωστη συνέντευξη με τον κ. 'Αλέξη Μινωτή παραθέτει τις απόψεις του, που άφορούν τον γενικότερο θεατρικό προβληματισμό.]

1η ΕΡΩΤΗΣΗ: Έκτος από το ύψηλο πολιτιστικό ήθος και χρέος του έλεύθερου πολίτη, έκτος από τον άριστοτέλειο όρισμό, τι θεατρικά εύρήματα προσφέρει ή άρχαία τραγωδία στην διαχρονική θεατρική τέχνη και καταξίωση;

— Τα θεατρικά εύρήματα, έκτος φυσικά από το βασικό δραματικό στοιχείο της 'Αττικής Τραγωδίας, είναι πολλά. Το ούσιωδέστερο όμως, άπ' αυτήν την πλευρά, είναι ή μορφή του δράματος, που δέν ξεπεράστηκε ποτέ στους αιώνες, γιατί όφείλεται στην «γεωμετρική» ισότητα που άπορρέει από την ύπεριστορική αξία του δραματικού και φιλοσοφικού στοχασμού που την έγένησε. 'Ο χρόνος —ό τραγικός χρόνος— ό πνευματικός χρόνος που διαρκεί μέσα στην άδιάκοπη άλλαγή, συγκεφαλαιώνεται συμβολικά στη «θυμέλη», ένα έξ ίσου συμβατικό και συμβολικό ένιαίο χώρο, όπου διεξάγεται ό παντοτεινός άγώνας της ανθρώπινης ύπαρξης με τις δυνάμεις του άπολύτου. Το δράμα δέν άκολουθεί το χρόνο. 'Ο χρόνος περιέρχεται στο δράμα, και αυτό το πραγματώνει την ζωντανή μορφή με λιτή πλαστικότητα άπ' όπου γεννιέται ό τραγικός λόγος.

'Η τελειότητα του άρχαίου τραγικού είδους όφείλεται στο γεγονός ότι το δικαιώνει καθένας μας, κι όταν άκόμα άγνοεί τελείως τις ιστορικές του προϋποθέσεις.

2η ΕΡΩΤΗΣΗ: 'Υπάρχει σχέση κοινού θεατρικού προβληματισμού μεταξύ άρχαίας τραγωδίας και Σαίξπηρ;

— 'Υπάρχει, στη μεταφυσική του κυρίως βάση. Δέν έχει βέβαια ή σαιξπηρική τραγωδία τη λιτή πλαστικότητα των άρχαίων τύπων, αλλά είναι κι αυτή έμπνευσμένη από μια βαθειά έγνοια για το πρόβλημα της ανθρώπινης μοίρας.

'Ο δραματικός χρόνος του Σαίξπηρ δέν είναι συνοπτικός. 'Επεκτείνεται, από έσωτερική ανάγκη, μέσα στη βάση της ανθρώπινης συνείδησης και μέσα στο μεταλλασσόμενο χώρο.

3η ΕΡΩΤΗΣΗ: Πώς κρίνετε την τεχνική του Πιραντέλλο που διασπᾶ την θεατρική ένότητα;

— Σ' ένα πυκνό και σοφό άρθρο του ό "Άγγελος Τερζάκης διατυπώνει σωστά την δοκιμασία που πέρασε το θέατρο με την εμφάνιση του Πιραντέλλο, μιᾶς ιδιότυπης και σθεναρᾶς καλλιτεχνικής προσωπικότητας. «'Ο έξπρεσιονισμός στη Γερμανία κι ό Πιραντέλλο στην 'Ιταλία», γράφει, «δίνουν την έντύπωση πώς βάζουν σε άμφισβήτηση την ίδια την ταυτότητα του Θεάτρου. Στις άρχές του αιώνα μας κι άμέσως ύστερα, το θέατρο κάνει θέμα του

την *Ίδια* την *ἀμφιβολία*, τον *ἀμλετισμό* του». Έτσι ακριβώς είναι. Ἀπὸ τὴν διάσπαση τῆς θεατρικῆς ἐνότητας ἀρχίζει ἡ πορεία πρὸς τὸ «ἀντιθέατρο». Στὸ βιβλίο μου «*Ἐμπειρικὴ Θεατρικὴ Παιδεία*» («Ἐκδόσεις Φίλων», 1972), στὸ κεφάλαιο «Οἱ ρίζες τοῦ μοντερνισμοῦ στὸ σύγχρονο θέατρο» ἀναφέρομαι ἐμπεριστατωμένα κάπως στὸ φαινόμενο αὐτὸ καὶ στὴν ἱστορικὴ του συνέπεια.

4η ΕΡΩΤΗΣΗ: Ὑπάρχουν κοινὰ σημεῖα τεχνικῆς μεταξὺ Στρίνμπεργκ, Ἴψεν καὶ Τσέχωφ;

— Ὅλοι οἱ συγγραφεῖς ἀξίας συγγενεύουν μεταξὺ τῶν ἀπὸ κάποια πλευρά, γιὰ τὸν γυναικῶνα γιὰ τὸν «ἄνθρωπο» σὰν ἄτομο, σὰν ἀνεπανάληπτη μοναδικότητα. Ὑπάρχουν τεχνικὲς ὁμοιότητες τοῦ Στρίνμπεργκ μὲ τὸν Ἴψεν, ὅμως ὁ ρυθμὸς καὶ ἡ ἀμεσότητα τοῦ Στρίνμπεργκ εἶναι αὐτοῦσια εὐρήματα δικὰ του, ποὺ πηγάζουν ἀπὸ τὸν συναισθηματικὸ του παλμό. Ὁ Ἴψεν, μέγας ποιητής, θεωρεῖ καὶ ἐπισκοπεῖ μὲ βαθεῖα περιέργεια καὶ μεγάλη ἐγνοια. Ὁ Στρίνμπεργκ μάχεται ὀλοζώντανος, τραγικός, αὐθόρμητος δημιουργὸς ὕψλης τάσεως. Ὁ Τσέχωφ, μεγάλος συγγραφέας, ψυχὴ τρυφερή, λυρικὴ φύσις. Ἡ τεχνικὴ τῶν διαφέρει ὅσο καὶ οἱ ἰδιοσυγκρασίες τῶν.

5η ΕΡΩΤΗΣΗ: Τὸ στοιχεῖο τῆς ἀφαίρεσης στὸ Μπέκετ εἶναι δυνατόν μελλοντικὰ νὰ μᾶς ὁδηγήσει σὲ καμμιά γενικώτερα καινούργια θεατρικὴ φόρμα;

— Ἴσως ὁ Μπέκετ, ὄχι σὰν τεχνίτης μὰ σὰν τραγικὴ φύσις γνήσια, θὰ ἐπηρεάσει τὴν πρὸς τὰ ἔνδον πορεία τοῦ μελλοντικοῦ θεάτρου. Καὶ τότε ἴσως ὁδηγήσει σὲ μιὰ σωστὴ θεατρικὴ φόρμα. Οἱ φόρμες ξεκινοῦν, ὅταν εἶναι ἀληθινὰ καλλιτεχνικὲς, ἀπὸ μέσα, ἀπὸ τὴν ψυχὴ, ἀπὸ τὸ περιεχόμενο ποὺ τὶς γεννᾷ γιὰ νὰ τὸ ἐκφράσουν. Καὶ τότε μόνο μποροῦν νὰ εἰπωθοῦν μορφές, ἀλλοιώτικα ἀπὸ μόνες τους εἶναι κούφιε γαρίδες.

Μανώλης Πράτσικας

GEORGE GURVITCH: *Les cardes sociaux de la connaissance* (Τὰ κοινωνικὰ πλαίσια τῆς Γνώσης)

Μολονότι σὲ προηγούμενα ἔργα του ὁ Γκ. Γκιούρβιτς ὑποστήριξε, ὅτι ἦταν ἀδύνατη ἡ καθιέρωση λειτουργικῶν συσχετίσεων μεταξὺ γνώσης καὶ κοινωνικῶν πλαισίων, στὸ ἔργο αὐτὸ καταλήγει στὸ συμπέρασμα, ὅτι ἡ σχέση αἰτιότητας μεταξὺ τῶν ὑπερδομῶν καὶ τῶν ὀλοκληρωτικῶν φαινομένων εἶναι ἰδιαίτερα σημαντικὴ σὲ περιπτώσεις ἰσχυρῆς ἔντασης. Ὁ «σχετικιστικὸς ἐμπειρισμός» ἀποτελεῖ γιὰ τὸν συγγραφέα ἕνα ἀναγκαῖο μέσο γιὰ τὴν μελέτη τῶν κοινωνικῶν ἀναφορῶν τῆς γνωσιακῆς πράξης.

Ἐνῶ ἀπὸ τὸν Μπέκον μέχρι τὸν Παρέτο οἱ κοινωνικοὶ συντελεστὲς τῆς γνώσης εἶχαν ἐρμηνευθεῖ σὰν *idolae fori*, ὁ Κάρολος Μάρξ εἶχε ἤδη στρέψει τὸ βλέμμα του στὴν *freischwebende Intelligenz*, ποὺ ἀργότερα ὁ Κάρολος Μάνχαϊμ ἀνέλυσε μὲ σημαντικὴ ὁ-

ξυδέρκεια. Στην γραμμή αυτή σκέψης, ο Γκιούρβιτς υπεραμύνεται την άποψυσχέτιση της κοινωνιολογίας της γνώσης από φιλοσοφικές έννοιες, ενώ από την άλλη μεριά υποστηρίζει τον περιορισμό της στα είδη εκείνα της γνωσιακής πράξης που περισσότερο σχετίζονται με την κοινωνική πραγματικότητα και τους εσωτερους μηχανισμούς των δομών της. Σ' αυτό το θεωρητικό σχήμα, ο Γκιούρβιτς περιορίζει την κοινωνιολογία της γνώσης α) στην συλλογική γνώση του έξωτερικού κόσμου, β) στην πολιτική γνώση γ) στην τεχνική γνώση, και δ) στην γνώση της έννοιας του αγαθού.

Η ιεράρχηση των γνωσιακών συστημάτων αποκαλύπτει πχ., ότι στην αρχαία Ελλάδα υπερείχε η φιλοσοφική γνώση και διεμόρφωνε τα άλλα γνωσιακά είδη, σε αντίθεση με την επιστημονική και πολιτική γνώση, που τείνουν να κατέχουν πρωτεύουσα θέση στην σύγχρονη φάση του καπιταλιστικού πολιτισμού. Από την άλλη μεριά, η πολλαπλότητα των έννοιών του χρόνου δεν σχετίζεται με την κοινωνική ζωή, σύμφωνα με τον Γκιούρβιτς, καθώς υπάρχουν σφαίρες της πραγματικότητας όπου ταυτόχρονα εμφανίζονται πολλές αντιλήψεις για τον χρόνο. Μέρος μόνο των ατομικών συλλήψεων έλέγχεται από κοινωνικά κριτήρια.

Σε αντίθεση με την έννοια του χρόνου, που αποτελεί μορφή συλλογικής γνώσης του έξωτερικού κόσμου, η σύλληψη της έννοιας του χώρου, όπου βασίζεται ο έξωτερικός κόσμος αλλά και ο κοινωνικός κόσμος, είναι ενιαία. Η σύγχρονη τεχνολογία θριαμβεύει στην διακεχυμένη έννοια του χώρου, ενώ από την άλλη μεριά συμβάλλει στην σύλληψη της έννοιας του αγαθού, που ποικίλει ανάλογα με την γενιά του βιομηχανικού πολιτισμού μας. Η αντίληψη του χώρου διαφορίζεται ανάλογα με το υποκείμενο, που μπορεί να είναι συλλογικό ή ατομικό (υποκειμενικός, έγωκεντρικός, προβολικός και προοπτικός χρόνος) ή ανάλογα με τον χαρακτήρα του χώρου (χώρος διακεχυμένος στα όριά του, όμοκεντρος χώρος ή χώρος διαστελλόμενος και συστελλόμενος).

Η τεχνική γνώση είναι μια γνώση *suī generis* και σαν μέρος της κοινωνικής δράσης απευθύνεται στις παραγωγικές δυνάμεις, χωρίς να ταυτίζεται με την τεχνολογία, καθώς δεν περιορίζεται μόνο στην κυριαρχία των υλικών δυνάμεων. Η πολιτική γνώση, από την άλλη μεριά, είναι έξω-επιστημονική και εμφανίζεται στις αρχαίες κοινωνίες, όπως και στις πατριαρχικές κοινωνίες. Είναι περισσότερο ιδεολογική από κάθε άλλο είδος γνώσης.

Ο Γκιούρβιτς υποστηρίζει, ότι η γνώση αποτελεί ένα διαλεκτικό συνδυασμό εμπειρίας και κρίσης, και παρουσιάζεται με τις διαζευγματικές μορφές της μυστικής και λογικής γνώσης, της εμπειρικής και της θεωρητικής γνώσης, της θετικής και της στοχαστικής γνώσης, της συμβολικής και της έπαρκους γνώσης, και τέλος της συλλογικής και της ατομικής γνώσης. Στην μάζα, όπου σημειώνεται ένας χαμηλός βαθμός του «εμείς», σ' αντίθεση προς την κοινότητα όπου το «εμείς» απαντά την υψηλότερη τιμή του, οι μορφές της γνώσης διαφοροποιούνται. Στις παθητικές μάζες, ειδικότερα, η συλλογική γνώση του έξωτερικού κόσμου προϋποθέτει ένα χώρο, όπου μορφοποιείται η γνώση των πολιτικών συμβόλων, ενώ στις κοινότητες η πολιτική γνώση είναι περισσότερο «τακτική» και ιδεαλιστική, ενώ τονίζεται ο συμβολισμός, όπως συνέβαινε στις αρχαϊκές κοινωνίες, όπου οι μυθικές εμπειρίες εκλογικεύονταν σε κοσμογονικούς μύθους.

Ο Γκιούρβιτς εξετάζει τις πολιτείες όχι την υπερλειτουργικότητά τους αλλά στην πολλαπλο-λειτουργικότητά τους. Στις περιορισμένες σε εύρος πολιτικές αυτές κοινωνίες υπερέχει η συλλογική γνώση του έξωτερικού κόσμου βασιζόμενη σ' ένα όμοκεντρο χώρο, με σημαντικότερες μορφές της την συμβολική, την συλλογική, την θετική και την λογική γνώση, ενώ η γνώση της έννοιας του αγαθού συνδυάζεται με την γνώση

των φορέων των εξουσιαστικών σχέσεων χρήσιμη για την ύποταγή της πολιτικής αντίθεσης και την νομιμοποίηση της ισχύος τους.

Σε αντίθεση με την Καθολική Έκκλησία, όπου η φιλοσοφική-θεολογική γνώση παρουσιάζει μία έντονη τάση για παγκοσμιότητα, στην Όρθόδοξη Έκκλησία κυριαρχεί το μυστικό στοιχείο, ενώ στον Προτεσταντισμό δεν ευννοείται η δημιουργία συστημάτων πίστεως, όσονδήποτε κι αν ο Κάντ, ο Σλαϊερμάχερ και ο Κίρκεγκωρ τόνισαν τον ιδεαλιστικό υποκειμενισμό.

Η κοινωνική τάξη, κατά τον Γκιούρβιτς, αντιπροσωπεύει τον μακρόκοσμο των ειδικών ομάδων, ενώ η έννοιά της βασίζεται σε μία τάση υπερλειτουργικότητας.

Η αγροτική τάξη χαρακτηρίζεται από ένα συγκινησιακό χαρακτήρα, μία δυσπιστία στις συλλογικές ενότητες και στους οργανισμούς, ενώ οι θρησκευτικοί, οι έθνικοί και πολιτικοί πόλεμοι παραμορφώνουν τις παραστάσεις της για τον έξωτερικό κόσμο. Η έννοια του αγαθού εκδηλώνεται έντονα, σύμφωνα με την Γκιούρβιτς, όταν η τάξη άμυνεται κατά της απειλούμενης αποδιοργάνωσής της. Η πολιτική, τέλος, γνώση της αγροτικής τάξης χαρακτηρίζεται από σύνεση, επιφύλαξη, τάση αμφιβολίας, και παρουσιάζει μικρή διάθεση για το μυθολογικό στοιχείο.

Η μεσαία τάξη, από την άλλη μεριά, τείνει να αναπτύσσει μία περισσότερο λογική και λιγότερο συγκινησιακή ιδεολογία, ενώ η επιστημονική γνώση και η τεχνική γνώση τείνουν να εξισώνονται σε σπουδαιότητα. Η πολιτική, τέλος, γνώση κερδίζει την σημασία της σαν τακτική για την υπεράσπιση κατακτημένων αγαθών.

Στην προλεταριακή τάξη η πολιτική γνώση είναι αυθόρμητη και αποκρυσταλλώνεται σε πολιτικά δόγματα, στην προσπάθειά της να προσεταιρισθεί οπαδούς, και παραμένει χωρίς προνόμια σαν τάξη άκόμενη και στα κομμουνιστικά κράτη. Η πολιτική γνώση είναι έμπειρική-δαισθητική, κατά το μέτρο που στρέφεται σε ένα καλλίτερο μέλλον ή έχει την τάση να συγκροτεί μυθολογικές εκτάσεις (Σορέλ), όποτε γίνεται αρριβιστική, ρεαλιστική, επαναστατική, ουτοπική. Η έννοια του χώρου και του χρόνου, όπου θεμελιώνεται η γνώση της τάξης αυτής για τον έξωτερικό κόσμο, κερδίζει έναν ειδικό χαρακτήρα. Ο χώρος ιδιαίτερα των προλεταριακών συνδικάτων συνδέεται με τη έννοια του χρόνου, όπου το μέλλον κυριαρχεί στο παρόν.

Τόσο ο Μάρξ όσο κι ο Προυντόν είδαν την φιλοσοφική γνώση στον πραγματισμό, ενώ η σχέση του φιλοσοφικού θετικισμού με την προλεταριακή τάξη είναι σημαντική, έστω κι αν άκόμενη δεν έχει λυτρωθεί από την φιλοσοφική νάρκη της.

Η τάξη, τέλος, των τεχνοκρατικών δεν παρουσίασε άκόμενη ένα φιλοσοφικό δόγμα, και μολονότι σαν τάξη βρίσκεται στην διαδικασία της συγκρότησης, μπορούμε να διακρίνουμε πολιτικούς προσανατολισμούς στην κυβερνητική και στον πραγματισμό, όπως και στην τάση υιοθέτησης έννοιων της υπαρξιακής φιλοσοφίας. Ούτε όμως η γνώση του «άλλου» ούτε εκείνη του αγαθού παίζουν σημαντικό ρόλο, ενώ στη συλλογική γνώση του έξωτερικού κόσμου ο χώρος ταυτίζεται με την ισχύ των μηχανών.

Μολονότι ο Γκιούρβιτς συνεχίζει την μεγάλη ευρωπαϊκή παράδοση ανάπτυξης της κοινωνιολογίας της γνώσης, δεν προχωρεί στην ανάλυση του πλαισίου των κατηγοριών που συνθέτουν τις βάσεις του κύρους της ιδεολογικής κρίσης. Άκόμενη κι αν η προσπάθειά του να συσχετίσει διάφορα είδη γνώσεων και την ιεράρχησή τους με την κοινωνική δομή (οι γνωστές έννοιες του Denkstill και της Aspektstruktur του Μάνχαϊμ), δέχεται την σχέση τους σε ένα φαινομενολογικό επίπεδο, χωρίς να αναγνωρίζει τα όριά του με σαφή ενάργεια. Αντίθετα προς το κατηγορικό σχήμα του Κάντ, αλλά στην ίδια κατεύθυνση με τον Ντύρκχαϊμ, δεν φτάνει στο σημείο να αναγνωρίσει μεγάλη έσωτερική διασπορά των περιεχομένων των ποικίλων γνωσιακών μορφών.

Στην προσπάθειά του να περιορίσει την σφαίρα της κοινωνιολογίας της γνώσης σε

ορισμένους και όχι σ' όλους τους τύπους της γνωσιακής πράξης τείνει να δραματικοποιεί την συσχέτιση γνώσης και κοινωνικής δομής, κατά τὸ μέτρο πὸν δέχεται καθαρὰ ἐξωτερικούς συντελεστές στὸν καθορισμό της.

Ἡ σύλληψη τῆς κοινωνικῆς δομῆς σὰν μιᾶς τάξης ἐμπλης νοήματος εἶναι περιορισμένη, καθὼς ἡ πραγματικότητα, στὴν ὁποία συμμορφώνονται τὰ κριτήρια τῆς ἀντικειμενικῆς γνώσης — πού ὁ Γκιούρβιτς δὲν προχώρησε στὴν ἀνάλυσή τους μὲ σημαντικὴ ὀξυδέρκεια — εἶναι μιὰ μεταβαλλόμενη κοινωνικὴ πραγματικότητα ἀναφυόμενη στὴν θέληση μιᾶς κοινωνίας ἢ μιᾶς τάξης νὰ ὀδηγήσει τὴν οὐτοπία της σὲ κοινωνικὴ ὑπαρξη.

Ὁ Γκιούρβιτς δὲν ἀπαντᾷ ἀκόμη στὰ ἐξῆς ἐρωτήματα:

- α) Ποιὰ εἶναι ἡ φύση τῆς σχέσης ὄντος καὶ γνώσης,
- β) ποιοὶ συντελεστές εὐθύνονται γιὰ τὴν ἀποδοχὴ ἢ τὴν ἀπόρριψη ὀρισμένων τύπων γνώσης ἀπὸ ὀρισμένες ὁμάδες,
- γ) μὲ ποιοὺ τρόπο τὰ συμφέροντα τῆς ὁμάδας διοχετεύονται σὲ θεωρίες ἢ σὲ δόγματα,
- δ) ποῖος εἶναι ὁ ρόλος τοῦ ἀτομικοῦ προσώπου στὴν διαμόρφωση τῶν κοινωνικῶν πλαισίων τῆς γνώσης ἢ τῶν κοινωνικῶν δομῶν;

Ἐστὼ κι ἂν ἡ ἀνάλυση τοῦ Γκιούρβιτς τείνει νὰ θεωρεῖ τὸ ἄτομο σὰν φορέα τῆς γνώσης πού σχετίζεται μὲ τὶς κοινωνικὲς δομές, στὴν σημερινὴ φάση ἀνάπτυξης τῆς κοινωνιολογίας τῆς γνώσης καὶ μὲ τὰ ὅρια πού ἐπιβάλλει ἡ φαινομενολογικὴ μέθοδος του, ἡ συμβολὴ του εἶναι ἀξιόλογη, ἀφοῦ στὸ ἔργο αὐτὸ καταδεικνύει τὴν συσχέτιση κοινωνικῆς δομῆς καὶ γνωσιακῶν συστημάτων.

Μανώλης Μαρκάκης

ΒΙΒΛΙΑ ΠΟΥ ΜΑΣ ΑΠΕΣΤΑΛΗΣΑΝ

[Στὴ στήλη αὐτὴ παρουσιάζονται μόνο τὰ βιβλία πού μᾶς ἀποστέλλονται σὲ δύο (2) ἀντίτυπα]

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Μ. ΚΑΛΛΙΑΣ, *Πρὸς τοὺς νέους (ἰδεολογικὸ μῆνυμα)*, Ἀθήνα 1983, σελ. 48.

Μὲ ἀσυνήθιστη γιὰ πολιτικὸ κείμενο θερμότητα ὁ βετεράνος διακεκριμένος πολιτικὸς Κ.Μ.Κ. ἀπευθύνεται μὲ τὸ μῆνυμά του αὐτὸ στοὺς νέους τῆς Εὐρώπης, σὲ μιὰ προσπάθεια προσεγγίσεως καὶ ἀλληλοκατανοήσεως μεταξὺ τῆς ἀπερχόμενης γενιᾶς καὶ τῆς ἀνήσυχης νεολαίας τῆς γηραιᾶς ἡπείρου. Τὸ μῆνυμα, καθὼς καὶ ἡ ἐπισυναπτόμενη πρόταση ψηφίσματος τοῦ Εὐρωπαϊκοῦ Κοινοβουλίου, στὴν ὁποία ὁ Κ. Κ. συμπυκνώνει σὲ νομικὴ μορφή τὰ κύρια σημεία τοῦ μηνύματός του, διαποτίζονται ἀπὸ γνήσια ἐλικοκρίνεια καὶ ξεχειλίζουν ἀπὸ τὸ αἶσθημα τῆς ἀνυστερόβουλης ἀγάπης τοῦ ὄριμου ἀπερχομένου ἀνδρα πρὸς ἐκείνους πού θὰ διαδεχθοῦν τὴ γενιά

του. Κύρια ἰδεολογικὰ μοτίβα οἱ κλασσικὲς ἀξίες τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς δικαιοσύνης· οἱ σημερινὲς μαζοποιητικὲς δογματικὲς αὐθαιρεσίες τῆς «ἰσότητος», τῆς «εἰρήνης» κλπ. μικρὴ ἢ καμμιὰ θέση δὲν βρίσκουν στὸ ἀξιοσημείωτο αὐτὸ πολιτικὸ κείμενο, στὸ ὁποῖο ἐπίσης τονίζεται ἡ ἀγάπη τῆς ἀνθρωπιστικῆς παιδείας καὶ τῆς οἰκουμενικότητος τοῦ πολιτισμοῦ.

ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΛΑΠΑΝΙΔΑΣ, *Παραστάσεις (ποιητικὴ συλλογὴ)*, Ἀθήνα 1981, σελ. 112.

Πολὺ ἀξιοσημείωτος καὶ ταλαντούχος ποιητῆς ἀποδεικνύεται μὲ τὴ συλλογὴ του αὐτὴ ὁ Κ.Κ. Ὁρισμένα κομμάτια της, ὅπως ἡ «Θεσσαλία» καὶ ἄλλα πάνω στὸ ἴδιο ἢ παρόμοιο θέμα, ἐκπλήσσουν μὲ τὸν πρωτότυπο λυρισμὸ τους

και την εικονογραφική τους διαύγεια, τὸ λιτό τους ὅσο και ἀνεπαίσθητο συμβολισμό, ἀλλ' ἂν και τὴ ρωμαλέα ἐκπτυξη τοῦ ποιητικοῦ θέματος, ποὺ θυμίζει σ' ὀρισμένες στρωφές τὴν ἀφοπλιστικὴ ἀπλότητα τοῦ δημοτικοῦ τραγουδιοῦ. Οἱ *Παραστάσεις*, ποὺ περιλαμβάνουν 60 κομμάτια, ἐρωτικά, πολιτικά, κοινωνικά καὶ φιλοσοφικά, γραμμένα ἀπὸ τὸ 1958 ἕως τὸ 1981, μὲ «αἰχμὴ παραγωγῆς» τὴ διετία 1965-6, παρουσιάζουν ἀνάγλυφα τὴν ποιητικὴ πορεία τοῦ ποιητῆ, πορεία ποὺ ἐξ ἀρχῆς χαρακτηριζόταν ἀπὸ σίγουρο ποιητικὸ βηματισμό — ὥστε ν' ἀπορῇ κανεὶς γιατί ἡ παρουσία τοῦ Κ.Κ. δὲν ἔγινε, ὅπως τοῦ ἀξίζει, ἀντιληπτὴ στὸν ποιητικὸ χῶρο ἤδη ἀπὸ τὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ '50, ὁπότε προφανῶς ἄρχισε νὰ γράφῃ ποίηση. Πολλὰ ὥραϊα τὰ σχέδια τοῦ ζωγράφου Δημήτρη Ταλαγάνη ποὺ κοσμοῦν τὸ βιβλίο.

ΘΟΔΩΡΗΣ ΒΛΑΧΟΔΗΜΗΤΡΗΣ, *Ἡράκλειτος — ἡ καταγωγή, οἱ στόχοι καὶ τὸ βεληνεκές τῶν ἰδεῶν του (μελέτημα), τετάρτη δημοσίευση, ἑκδ. «Σήμερα κι Αὔριο», Ἀθήνα 1982, σελ. 88.*

Προσπάθεια πρωτότυπης προσέγγισης τῆς σκέψεως τοῦ μεγάλου Ἐφέσιου ἀποτελεῖ ἡ ἐργασία αὐτὴ τοῦ Ἑλλήνα πανεπιστημιακοῦ τοῦ Ἀμβούργου, ποὺ ἔχει διακριθῇ ἤδη στὴν ποίηση, ἐργασία ποὺ καὶ στηρίζεται στὴν ἔμμεση γνώση τῶν πηγῶν καὶ τῶν κειμένων καὶ δὲν στερεῖται λογικῆς τεμκηριώσεως. Ἀξιοπρόσεκτες ὀρισμένες πρωτότυπες ἀποδόσεις ὄρων τῆς ἡρακλείτειας σκέψεως, ὅπως *δίκη, ἐρις, πόλεμος, θεός* — ἂν καὶ μερικὲς φαίνονται κάπως αὐθαίρετες ἢ περιοριστικές τοῦ πολυσήμαντου λόγου τοῦ ἀνυπερβλήτου «Σκοτεινοῦ». Ἀλλὰ, γιατί ἡ ἐπιμονὴ νὰ κολλήσουμε σῶνει καὶ καλὰ κάποια ταμπέλλα στὸ διανοητὴ καὶ τὰ διανοήματά του — «ὕλιστής», «ματεριαλιστικὴ διαλεκτικὴ» κλπ. — καὶ νὰ τὸν ἐντάξουμε ἀναδρομικὰ σὲ κάποιες νεώτερες καταστάσεις ἢ τρόπους ἀντιλήψεως τοῦ κόσμου, ὅταν ὁ λόγος του ἔχῃ τόσο μεγάλο σημασιολογικὸ εὖρος καὶ ἐκτένεια ὥστε οἱ ἀλήθειες του νὰ ἔχουν γενικὴ ἰσχὺ στὴ φύση καὶ στὴν ἱστορία, στὴν ὕλη καὶ στὸ πνεῦμα, στὴ Γῆ καὶ στὸ Σύμπαν, στὴν ὄντολογία καὶ τὴ γνωσεολογία; Καὶ γιατί νὰ τὸν ἐπικρίνουμε — κατὰ παράβασιν, βέβαια, πάσης ἐπιστημονικῆς δεοντολογίας —, ἐπειδὴ δὲν συμπαθεῖ κάποιο πολιτικὸ σύστημα, ὅταν ὁλόκληρὴ ἡ ἀληθινώτατη φιλοσοφικὴ θεωρία του τὸν ὑποχρεώνει, μὲ τὴν ἀτεγκτὴ διαλεκτικὴ τῆς, νὰ μὴν τὸ συμπαθεῖ ἢ γιατί νὰ ἐνοχλοῦμεθα ἐπειδὴ ὀρισμένες σκέψεις του φαίνονται σὲ μᾶς σὰν «ἰδεαλιστικές» ἢ

«μεταφυσικές», — καὶ γι' αὐτὸ καὶ μόνο δὲν μᾶς ἀρέσουν; Φρονῶ, ὅτι πρωταρχικῇ, *sine qua non*, προϋπόθεση προσεγγίσεως τῶν μεγάλων πνευμάτων εἶναι ἡ ἀπαλλαγὴ μας ἀπὸ δογματικὲς ἀναστολές καὶ προκαταλήψεις. Ἄν αὐτὲς ἀφήνονται νὰ ἐπενεργοῦν — ἔστω ὑποσυνειδητὰ ἢ ἀνεπίγνωστα — στὴ σκέψη μας, τὸ ἀποτέλεσμα θὰ εἶναι πάντοτε πενιχρὸ ἢ κακὸ.

ΤΑΚΗΣ ΣΚΑΝΑΤΟΒΙΤΣ, *Ἡ Ἀκρόπολη τῶν πηγῶν (ποίησις), Ἀθήνα 1983, σελ. 48.*

Ἄν ἀρχὴ τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἡ σκέψη τοῦ θανάτου, ὁ Τ. Σκ. ἔχει ἐντονο τὸ γνῶρισμα αὐτό, ἂν κρίνῃ κανεὶς ἀπὸ τὴν *Ἀκρόπολή* του, τὴν ἔκτῃ του ποιητικῇ συλλογῇ, ὅπου τὸ μοτίβο τοῦ μεταφυσικοῦ δέους ἢ τῆς χρονικότητος τῆς ὑπάρξεως ἐπανερχεῖται σὲ διάφορες μορφές, σ' ὅλα σχεδὸν τὰ ποιήματα καὶ πεζογραφήματα ποὺ περιέχει. Αἱματώδης, ἀγχώδης, θάλεγα, ἡ προσπάθεια τοῦ ποιητῆ νὰ ἀποτινάξῃ τὸ δολοφονικὸ ἐναγκαλισμὸ τοῦ χρόνου, προσπάθεια ποὺ βρίσκει τὴν ὁδὸ διαφυγῆς στὴ σκιαγράφηση ἀνώτερων μορφῶν διανοήσεως καὶ θεωρήσεως τῆς ζωῆς:

*Ὁ ἔρωτας καὶ τὸ φίλ εἶναι ἀλήθειες ποὺ πνίγονται μέσα
στὸ Χρόνο
Ὅμως τὰ δεσμά μας εἶναι τὸ αἷμα ποὺ μέσα του πνίγεται
ὁ Χρόνος.*

Ὁ Τ. Σκ. χειρίζεται πολὺ ὁμορφα, ἀλλ' ὄχι προκλητικὰ, μοντέρνους ποιητικοὺς ρυθμούς, ὅπως στὸ «Θῆτα», ὅπου ἡ παρήχησις τοῦ θ ἐπενδύεται μὲ μιὰ σειρά σκέψεων καὶ εἰκόνων, χωρὶς κανένα «σφίξιμο» ἢ βιασμὸ τῆς ὁμαλῆς ἀναπτύξεως τοῦ ποιητικοῦ θέματος.

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣ Π. ΑΛΙΚΑΝΙΩΤΗΣ, *Δημήτριος Γούναρης — μικρὴ συμβολὴ στὴν κατανόηση ἐνὸς προδρόμου τῆς ἐποχῆς μας (ἱστορικὸ μελέτημα), ἑκδ. Φιλippότη, Ἀθήνα 1983, σελ. 176.*

Ἐργασία στηριγμένη σὲ πλούσια τεκμηρίωση μὲ κείμενα καὶ ἄλλα ντοκουμέντα, ποὺ δικαιώνει καὶ «ἀναστηλώνει» τὴν ἠθικὴν προσωπικότητα τοῦ σημαντικοῦ αὐτοῦ πολιτικοῦ τῶν δυὸ πρώτων δεκαετιῶν τοῦ αἰῶνος μας, μὲ τὸ τραγικὸ τέλος. Τὸ μελέτημα ρίχνει τὸ βάρος στὶς κοινωνικὲς κυρίως ἰδέες τοῦ Γούναρη καὶ τίς πολιτικὲς πράξεις μέσω τῶν ὁποίων ἔδωκε νομικὴ ὑπόσταση στὶς ἰδέες του αὐτὲς ὁ πολιτικὸς ὅσο ἀσκοῦσε ἐξουσία ὡς ὑπουργὸς ἢ πρωθυπουργός. Βέβαια, πρέπει νὰ πᾶρατηρήσουμε, ὅτι ὁ Δ.Π.Α., ὑπεῖκον στὸ γενικὸ πνεῦμα τῶν ἡμερῶν μας, ἀκρωτηριάζει ἀθελά του τὴν προσωπικότητα καὶ τὸ ἔργο τοῦ πολιτικοῦ, μὲ τὸ νὰ δίνει στὸν

ἀναγνώστη την ἐντύπωση ὅτι τὸν «σοσιαλιστὴ» —ἐτσι τὸν χαρακτηρίζει— Γούναρη ἀπασχολοῦσε σχεδὸν ἀποκλειστικά τὸ κοινωνικὸ πρόβλημα, τὰ ἐργατικά καὶ συνδικαλιστικά θέματα καὶ ἄλλα παρόμοια, μὲ τὰ ὁποῖα ἐξάντλησε καὶ τὶς ἡγετικές του δυνατότητες, ἐνῶ τὸ γεγονὸς εἶναι ὅτι ὁ στόχος αὐτὸς τῶν σφαιρῶν τοῦ ἐκτελεστικοῦ ἀποσπάσματος τοῦ Πλαστήρα ἔδρασε κυρίως σ' ἄλλους τομείς, καθὼς χειριζόταν ἡ ἀπλῶς ἀντιμετώπιζε ὡς κυβέρνησις ἢ ἀντιπολίτευσις καίρια θέματα σὲ κρίσιμες στιγμὲς τῆς νεώτερης ἱστορίας μας (Βαλκανικοὶ Πόλεμοι, Ἀ' Παγκόσμιος Πόλεμος, Διχασμός, Μικρασιατικὴ Περιπέτεια). Ἐκεῖνο πάντως ποῦ ἐπιτυγχάνεται στὸ μελέτημα εἶναι ἡ πειστικὴ ἀνάδειξη τοῦ ὕψηλοῦ πολιτικοῦ καὶ προσωπικοῦ ἥθους τοῦ Γούναρη, ἥθους ποῦ τὸν χαρακτηρίζει σ' ὅλες τὶς φάσεις τῆς δημόσιας δράσεώς του.

ΙΩΑΝΝΗΣ Θ. ΣΦΗΚΟΠΟΥΛΟΣ, *Μεσαιωνικὰ Κάστρα καὶ Πύργοι στὴ Ροῦμέλη (ἀρχαιολογικὴ μελέτη)* Ἀθήναι 1981, σελ. 208 + 88.

Μὲ ἐπιμέλεια μέλισσας ὁ Ι.Θ.Σ. μελέτησε ἐπιτοπίως 26 κάστρα καὶ πύργους τῆς Στερεᾶς Ἑλλάδας, βυζαντινὰ, φράγκικα καὶ τούρκικα, μέτρησε τὶς διαστάσεις τους, ἔκανε τὰ σκαριφηματά τους καὶ διερεύνησε τὴν ἱστορία τους, γιὰ νὰ δώσῃ τὸ πολὺ ἀξιόλογο αὐτὸ μελέτημά του, ποῦ παρουσιάζει μιὰ ὄχι καὶ πολὺ γνωστὴ φάση τῆς ἱστορίας τοῦ ἑλλαδικοῦ χώρου. Ὁ συγγραφεὺς, ἀξιωματικὸς τοῦ μηχανικοῦ καὶ μηχανικὸς ὁ ἴδιος, στὸ «γεωμετρικὸ» —τοπογραφικὸ μέρος τῆς ἐργασίας του πετυχαίνει πολλὰ πράγματα, ποῦ θὰ ἦταν δύσκολο σ' ἄλλης εἰδικότητος μελετητὲς νὰ τὰ πετύχουν στὸν ἴδιο βαθμὸ— προσὸν ποῦ ἐξισορροπεῖ τὶς τυχόν ἀδυναμίες τοῦ ἱστορικοῦ μέρους, ποῦ, παρὰ τὸν πλοῦτο τῶν παρατιθεμένων στοιχείων, μοιραῖα φέρει τὴ σφραγίδα ἐνὸς καλοπροαίρετου ἐρασιτεχνισμοῦ.

ΜΑΝΩΛΗΣ ΠΡΑΤΣΙΚΑΣ, *Ἀναζήτησις (ποίησις)*, «*Νέα Σκέψις*», Ἀθήνα 1983, σελ. 32.

Χωρὶς νᾶχη τίποτε τὸ παράλογο ἢ ποίηση τοῦ Μ. Πρ., τοῦ ἐξαιρετικοῦ αὐτοῦ θεατρικοῦ κριτικοῦ καὶ διανοοῦμένου τῶν Πατρῶν, ἐνέχει κάποτε, στὴ νεοεκδοθεῖσα *Ἀναζήτησή* του, ὠρισμένες ἀποχρώσεις τῆς σύγχρονης λογοτεχνίας τοῦ παραλόγου. Καὶ χωρὶς νὰ παρουσιάσῃ τίποτε τὸ μακάβριο ἢ παραφρενικὸ, τὸ λεπτότατο ἄλλὰ καὶ οὐσιαστικὰ ὀξὺ ὅσο καὶ αὐθόρμητο χιούμορ του μοῦ θύμιζε —δὲν ξέρω γιατί— τὸ βαθυπικρο χιούμορ τοῦ Ἐντγκαρ Ἀλλαν Πόε! Ἵσως

ἡ ἄριστη ποιητικὴ ἐκμετάλλευσή ὠρισμένων θεμάτων τῆς σχιζοφρενικῆς ζωῆς μας —ὅπως τὴν κατάντησε πιά ἡ πίεσις τοῦ 20οῦ αἰῶνα, τοῦ αἰῶνα τῆς ἀποβλακώσεως καὶ ἐξαχρεώσεως τοῦ ἀνθρώπου— δὲν μπορεῖ, παρὰ μοιραῖα νὰ ὀδηγῇ ἓνα ποιητὴ καὶ στὴν προσέγγισι τῶν ἀφθονῶν παράλογων καὶ παραφρενικῶν πτυχῶν τῆς... Πραγματικά, ἡ ποίησις τοῦ Μ. Πρ. στηρίζεται σχεδὸν ἀποκλειστικὰ στὴν ποιητικὴ ἐκμετάλλευσή «στιγμιότυπων», καθημερινῶν σκηνῶν καὶ εἰκόνων τῆς ζωῆς τῆς πόλης· καὶ ἡ ἱκανότητά του ν' ἀνασύρῃ ἀπὸ τὴν ἀσήμαντὴ ἐμπειρία τὸ ποιητικὸ σημαντικὸ ἔχει καλλιεργηθῇ σὲ ἀξιοθαύμαστο βαθμὸ. Ἀπίθανο —γιὰ νὰ χρησιμοποιήσω μιὰ λέξη τῆς σειρᾶς— τὸ «Ὁ σκύλος τοῦ Ἀγίου Ἀντρέα», ποῦ προπορεύεται τοῦ σκουπιδιάρικου αὐτοκίνητου τοῦ δήμου Πατρέων καὶ γανυγίζει μὲ μανία τοὺς ἀνθρώπους καὶ τὰ τροχοφόρα:

*Τὶ βρίσκει πάνω μας
πῶς βρωμᾷ
καὶ θέλει πέταμα;*

ΒΙΚΤΩΡΙΑ ΘΕΟΔΩΡΟΥ, *Ὁ Τράικο (ἀφήγημα)*, «*Κέδρος*», Ἀθήνα 1982, σελ. 90 + 16.

Βιογραφία ἐνὸς Σέρβου εἰκονογράφου καὶ λαϊκοῦ ζωγράφου, ποῦ ἐγκαταστάθηκε στὰ Χανιά καὶ ἐργάσθηκε ἐκεῖ τὸ α' τρίτο τοῦ αἰῶνος μας. Σαφὴς ἡ πρόθεσις μεγαλοποιήσεως καὶ μυθοποίησεως τῆς κατὰ τὰ ἄλλα συμπαθέστατης αὐτῆς μορφῆς, κατὰ τὸ προηγούμενο τοῦ Θεόφιλου, ποῦ ἄλλωστε νομιμοποιεῖται, ἂν ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὅτι ἡ Β.Θ. εἶναι κόρη τοῦ βιογραφούμενου.

ΑΛΕΚΟΣ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΙΔΗΣ, *Ἀπολογισμὸς (ποίησις)*, Πειραιᾶς 1983, σελ. 96.

Τὰ σχεδὸν 20 χρόνια τῆς ποιητικῆς καὶ γενικὰ πνευματικῆς παρουσίας τοῦ Α. Χρ. ἐπιστέφονται μὲ τὸν *Ἀπολογισμὸ*, τὴν ὄγδοη συλλογὴ ποῦ ἐκδίδει, ὅπου ὁ δημιουργὸς φθάνει στὴ φάση ὠριμότητος καὶ ἀκμῆς, χρησιμοποιώντας μιὰ εὐρεῖα ποικιλία ποιητικῶν θεμάτων καὶ τεχνικῆς —ἀπὸ τὸν παραδοσιακὸ στίχο μέχρι τοὺς πρὸς μοντέρνους τύπους τῆς σύγχρονης ποιήσεως. Τὰ θέματά του, παρμένα ἀπὸ τὴ ζωὴ τῶν ναυτικῶν, τὴν πειραιώτικὴν γειτονιά, τὴν πολιτικὴ καὶ κοινωνικὴ ἐπικαιρότητα καὶ τὴν ἀτομικὴ καὶ οἰκογενειακὴ του ζωὴ, προεκτείνονται σχεδὸν πάντοτε μὲ συμβολικὰ καὶ φιλοσοφικὰ διευρύνσεις, κάποτε διατυπωμένες μὲ λεπτὴ εἰρωνική διάθεση, ποῦ δίνουν στὸ ἔργο τοῦ Α. Χρ. τὸν χαρακτῆρα μιᾶς πρακτικῆς θυμοσοφικῆς ἐνατενίσεως τῆς ζωῆς καὶ τοῦ Κόσμου. Πιθανῶς ὁ

ποιητής να παρασύρεται κάπου-κάπου από τις κρατούσες μαζικές αντιλήψεις της στιγμής, ιδίως στο πολιτικοκοινωνικό του θεματολόγιο, αλλά είναι βέβαιο ότι κατορθώνει πάντοτε να συγκρατητά μέσα στα όρια της τέχνης. 'Εξαιρετικά τὰ κομμάτια «'Ερμηιά», «'Απολογισμός» και «Τὸ κρύσταλλο», με τὴν ἐπιτυχή σύγκραση τοῦ ἐλεγειακοῦ με τὸ λυρικό στοιχείο.

ΠΑΝΟΣ ΜΙΣΕΡΛΗΣ, *'Ηχοι σκαπάνης (ποίημα-τα)*, ἐκδ. «Δίφρος» Ἀθήνα 1982, σελ. 48.

'Ελπιδοφόρα ἐμφάνιση στὸν ποιητικό στίβο κάνει ὁ Π.Μ. με τὴ συλλογή του αὐτή, τῆς ὁποίας ὅλα ἀνεξάρτητα τὰ κομμάτια βασίζονται σὲ θέματα τῆς κλασσικῆς καὶ προκλασσικῆς Ἑλλάδας. Ὁ Π.Μ. διαθέτει ποιητικό ταλέντο, ποὺ ἂν καλλιεργηθῇ, θὰ δώσῃ σίγουρα ἐξαιρετά

ποιητικά ἄνθη. Καὶ πρέπει ἰδιαίτερα νὰ υπογραμμίσουμε τὴν ἐλληνικότητα τῆς ποίησης τῆς Σκαπάνης καὶ τὴ βαθειὰ πίστη τοῦ ποιητῆ στὴν κλασσικὴ κληρονομιά, ποὺ πρέπει νὰ διασωθῇ, ὅπως γράφει, «ἀπ' τοὺς ἀναίσχυντους, ἀτίθασους Βάρβαρους».

ΓΙΑΝΝΗΣ Π. ΙΩΑΝΝΙΔΗΣ, *Γράμματα στὴν Ἰωνία (ποίημα)*, ἐκδ. «Μαυρίδης» Ἀθήνα 1983, σελ. 24.

'Ενιαῖο ποίημα, ἀποτελούμενο ἀπὸ 12 ἄιτιλες ὑποενότητες, ὕμνος καὶ εὐχή γιὰ τὴν πολυπάθη Ἰωνία, εἶναι ἡ τελευταία αὐτῆς δουλειὰ τοῦ Πειραιώτη, προσφυγικῆς καταγωγῆς, λυρικοῦ Γ.Π.Ι. Λυρισμός, ὕψηλό, «βιβλικό», θάλεγα, ὕφος καὶ ἐλληνολατρεία εἶναι τὰ κύρια χαρακτηριστικά —καὶ προσόντα— τοῦ ποιήματος.

ΆΛΛΑ ΕΝΤΥΠΑ ΠΟΥ ΜΑΣ ΑΠΕΣΤΑΛΗΣΑΝ

ΣΕΜΙΝΑΡΙΟ 2 (Νέα Ἑλληνικά), περιοδικὴ ἐπιστημονικὴ ἐκδοσὴ Πανελληνίας Ἐνωσης Φιλολόγων (ὕπευθυνος Κώστας Μπαλάσκας), Ἰούνιος '83 • ΣΥΓΧΡΟΝΗ ΣΚΕΨΗ, περιοδικὴ ἐκδοσὴ Γραμμάτων καὶ Τεχνῶν (ἐκδότης Γ. Ν. Παπαγεωργίου, ἀρχισυντάκτης Γ. Χ. Χαλατσάς), ἀριθ. φύλλων 80 καὶ 81, Ἰούνιος καὶ Ἰούλιος 1983 • ΕΠΟΠΤΕΙΑ, μηνιαῖο περιοδικὸ (διευθυντὴς συντάξεως Παναγιώτης Θ. Δρακόπουλος), τεύχος 81, Ἰούλιος 1983 • ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ, ἐφημερίδα ἐνημέρωσης καὶ προβληματισμοῦ τῆς ΠΕΦ (ἐκδότης Κώστας Μπαλάσκας), φ. 5, Ἰούνιος 1983 • ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ, μηνιαία ἐκδοσὴ τῆς ὁμωνύμου ἐταιρίας (ὕπευθυνος Ἀλέξ. Χ. Μαρμόπουλος), τεύχος 81, Ἰούνιος 1983 • ΒΟΡΕΙΟΕΛΛΑΔΙΚΑ, μηνιαῖο περιοδικὸ ἱστορίας — λαογραφίας — γραμμάτων — τεχνῶν καὶ ἐπικαιρότητας (διευθυντὴς Φώτης Τριάρχης), τεύχη 18-19 καὶ 20 • ΝΕΑ ΠΟΡΕΙΑ, λογοτεχνικὸ περιοδικὸ τῆς Θεσσαλονίκης (ἐκδότης — διευθυντὴς Τηλέμαχος Ἀλαβέρης), τεύχος 338-340, Ἀπρίλιος — Ἰούνιος 1983 • ΓΛΩΣΣΑ, περιοδικὴ ἐκδοσὴ γλωσσικῆς παιδείας (ἐπιστάσια Κ. Παπανικολάου, διεύθυνση Δ. Ε. Τομπαϊδῆς), τεύχος 2, Καλοκαίρι 1983 • ΠΟΡΦΥΡΑΣ, περιοδικὴ ἐκδοσὴ γραμμάτων καὶ τεχνῶν τῆς Κέρκυρας (διεύθυνση Δημήτρης Κονιδάρης, Περικλῆς Παγκράτης), τεύχη 17 καὶ 18, Ἰούνιος καὶ Αὐγούστος 1983 • ΧΡΟΝΙΚΑ, ὄργανον τοῦ Κεντρικοῦ Ἰσραηλιτικοῦ Συμβουλίου τῆς Ἑλλάδος (ἐκδότης Ἰωσήφ Λόβιγγερ), τεύχος 60, Ἰούνιος 1983 • ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ, ἐλληνοαραβικὸ περιοδικὸ ποικίλης ὕλης (ἐκδότης Ντίνα Ὠρολογαδέλλη, διευθυντὴς Χρήστος Ηλ. Χαλαζιάς), τεύχος 10 • ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ, περιοδικὴ ἐκδόσις τοῦ Ἰνστιτούτου Στρατηγικῶν Μελετῶν Ἑλλάδος (ἱερωτῆς — ἐκδότης — διευθυντὴς στρατ. Ἀχιλλεύς Τάγρης), ἀριθ. 15 καὶ 16, Ἰούλιος καὶ Σεπτέμβριος 1983 • ΙΛΙΣΟΣ, διμηνιαῖον περιοδικὸν ἐλευθέρως σκέψεως (διευθυντὴς ΚΩΣΤΗΣ ΜΕΛΙΣΣΑΡΟΠΟΥΛΟΣ), τεύχος 155, Ἰούλιος — Αὐγούστος 1983 • ΕΥΒΟΤΙΚΟ ΛΟΓΟΤΕΧΝΙΚΟ ΔΕΛΤΙΟ, μηνιαία ἐκδοσὴ (διευθυντὴς Κ. Δημόπουλος), ἀριθ. φύλλων 14 καὶ 15, Ἰούνιος καὶ Ἰούλιος 1983 • ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΑΚΑ ΝΕΑ, μηνιαία ἐφημερίδα τῶν ἐργαζομένων στὰ Πανεπιστήμια (ἐκδότρια Εὐαγγέλια Τσολακοπούλου), ἀριθ. φύλλου 5, Ἰούνιος 1983 • ΥΔΡΙΑ • ΟΣΤΡΑΚΑ, περιοδικὸ τῆς Πάτρας (διευθυντὴς Σωκρ. Α. Σκαρτσῆς), τεύχος 43, Ἰούνιος 1983 • ΠΟΡΕΙΑ ΤΗΣ ΒΟΡΕΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ, δεκαπενθήμερη οἰκονομικὴ καὶ πολιτικὴ ἐφημερίδα τῆς Θεσσαλονίκης (ἰδιοκτήτης Φωτεινὴ Βότση, διευθυντὴς Ἀνδρέας Μ. Γερμανός), φύλλο 18, Ἰούνιος 1983 • ΕΡΕΥΝΑ, καθημερινὴ πρωινὴ ἐφημερίδα τῶν Τρικάλων (διευθυντὴς συντάξεως Α. Κασιάμπας) • ΠΑΤΡΙΣ, ἡμερησία ἐφημερίδα τοῦ Πύργου (ἐκδότης Ἐλευθ. Κ. Βαρουξῆς) • Η ΑΛΗΘΕΙΑ, ἀνεξάρτητος ἐφημερίς τῆς Κορινθίας (ἐκδότης — διευθυντὴς Χρ. Σπ. Βίρλας), ἀριθ. φύλλων 8,9,10,11 καὶ 12 • Ο ΠΑΛΜΟΣ ΤΩΝ ΑΚΡΙΤΩΝ, ὄργανο Πανελληνίου Συνδέσμου «Οἱ Φίλοι τῶν Ἀκριτῶν» (ἐκδότης — διευθυντὴς Πέτρος Κ. Θεοδωρακάκος), ἀριθ. φύλλ. 30-31, Μάιος — Ἰούνιος 1983 • ΤΑ ΚΡΙΝΑ, μηνιαῖο ὀρθόδοξο χριστιανικὸ περιοδικὸ (ὕπευθυνος Κ. Γ. Παπαδημητρώπουλος), Νο 41 καὶ 42, Μάιος καὶ Ἰούνιος — Ἰούλιος — Αὐγούστος 1983 •

ΔΗΜΗΤΡΗΣ Ι. ΛΑΜΠΡΟΥ

“Ορεξη τοῦ ποιεῖν καὶ τοῦ εἰδέναι

Θὰ ἀναφερθῶ σήμερα σὲ μιὰ διαπίστωσή μου, στὴν ὁποία κατέληξα κατὰ τὴν διάρκεια τῆς θητείας μου στὸ «*Δαυλό*» —ἀκριβέστερα, στὴν ἐδραίωση μέσω τοῦ περιοδικοῦ μιᾶς ἐκτιμήσεως ποῦ ἀπὸ παλιότερα εἶχα κάνει, χωρὶς ὅμως νὰ μπορῶ τότε νὰ τὴν ἐπαληθεύσω πλήρως. Πρόκειται γιὰ τὸν ζωνρότατο λογοτεχνικὸ ὄργανό — ἡ φράση αὐτὴ ἀποδίδει καλύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλη τὸ φαινόμενο ποῦ μὲ ἀπασχολεῖ ἐδῶ — ποῦ κατέλαβε, στὴ φάση ποῦ ζοῦμε, τοὺς “Ἕλληνες, ἄνδρες καὶ γυναῖκες, νέους καὶ γέροντες, πλούσιους καὶ φτωχοὺς, μορφωμένους κι ἀμόρφωτους, ἐπαρχιώτες καὶ πρωτευουσιάνους, τέλος πάντων τοὺς “Ἕλληνες ὅλων τῶν «καθέτων» ἢ «ὀριζοντίων» στρωμάτων ἢ κύκλων τῆς κοινωνίας μας. Μένει κανεὶς κατάπληκτος ἀπὸ τὴν πληθώρα τῶν νεοτυπουμένων βιβλίων, ποιητικῶν ἢ πεζῶν, δοκιμιακῶν ἢ λογοτεχνικῶν, «παραδοσιακῶν» ἢ «μοντέρνων», ἐπιστημονικῶν ἢ «προσωπικῶν», στρατευμένων ἢ ἐλεύθερων, ποῦ μᾶς ἀποστέλλονται κάθε μῆνα ἀπὸ κάθε γωνιὰ τῆς Ἑλλάδος γιὰ βιβλιοκριτικὴ ἢ ἀπλῶς γιὰ ἐνημέρωσή μας — ὅπως, ἄλλωστε, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ συγκινηθῇ καὶ ἀπὸ τὸ πλῆθος τῶν συνεργασιῶν, πού, ἄγνωστοι, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, σ’ ἐμᾶς συντάκτες καὶ συγγραφεῖς, ἐκπονοῦν ἢ φιλοτεχνοῦν καὶ μᾶς ταχυδρομοῦν μὲ πρόθεση νὰ τίς δημοσιεύσουμε ἢ ἀπλῶς νὰ τίς διαβάσουμε. Καὶ αἰσθάνεται κανεὶς πολὺ ἄσχημα, ὅταν βρίσκεται μπροστὰ στὴν ἀδήριτη πραγματικότητα, τὴν πραγματικότητα τοῦ χώρου, τοῦ ἀριθμοῦ τῶν σελίδων τοῦ «*Δαυλοῦ*», ποῦ δὲν ἐπιτρέπει οὔτε τὴν κριτικὴ ὅλων τῶν ἀξιόλογων βιβλίων οὔτε τὴν καταχώρηση ὅλων τῶν καλῶν συνεργασιῶν... “Αμποτε ν’ ἀξιοθεώμε σύντομα νὰ αὐξήσουμε τὸν ἀριθμὸ τῶν σελίδων μας, γιὰ νὰ μπορέσουμε, ὅπως ζωνρὰ ἐπιθυμοῦμε, νὰ προσφέρουμε βῆμα ἐκφράσεως ἢ μέσο παρουσιάσεως τῆς σκέψεως ἢ τοῦ ταλέντου ὅλων ὅσοι διακατέχονται ἀπὸ τὴν ἱερὴ ἀπολλώνεια *τελεστική* ἢ διονυσιακὴ *ποιητικὴ* *μανία*, γιὰ νὰ θυμηθοῦμε λίγο καὶ τὸ γερο-Πλάτωνα!

Εἶναι δύσκολο νὰ κάνω ἀκριβεῖς ἀναλογικὲς συγκρίσεις μεταξὺ τοῦ ἐλληνικοῦ αὐτοῦ φαινομένου καὶ ἄλλων παρόμοιων, ποῦ ἐνδεχομένως σημειώνονται καὶ σ’ ἄλλους Τόπους. Τοῦτο, ἄλλωστε, δὲν θὰ εἶχε παρὰ μόνον ἐγκυκλοπαιδικὴ ἀξία. Ἐκεῖνο ὅμως ποῦ ἔχει ἀπόλυτη ἀξία εἶναι, ὅτι αὐτὴ τὴ στιγμή ἡ Ἑλλάδα τείνει νὰ μεταβληθῇ σ’ ἓνα γιγάντιο Παρνασσὸ μὲ πλαγιὲς κατὰφυγτες ἀπὸ διάφορα ποιητικὰ ἄνθη — λαμπρὰ ἢ ὑποτονικά ἢ καὶ ἄχρωμα, δὲν ἔχει σημασία — καὶ σ’ ἓνα ἀπέραντο σπουδαστήριό ὑπερπλήρες ἀπὸ διανοούμενους — δημιουργικοὺς ἢ νοσηροὺς «κουλτουριάρηδες» ἢ κι ἀπογοητευτικὰ ξηροὺς καὶ σχολαστικούς, κι αὐτὸ δὲν ἔχει σημασία. Δὲν ἔχει ἐπίσης τόση σημασία, ἂν ἡ ἔντονη αὐτὴ τάση τῶν Ἑλλήνων γιὰ πνευματικότητα ὀφείλεται στὴ μόδα ἢ στὸ «*σνομπισμό*» ἢ στὴν πίεση ποῦ ἀσκεῖ πάνω στὸ Πρόσωπο μιὰ ἀπρόσωπη, βάρβαρη, κτηνώδης κι ἀνηλεὲς περιρρέουσα ἀτμόσφαιρα — πίεση ποῦ ὁδηγεῖ στὴ φυγὴ, τὴν προϋπόθεση αὐτὴ τῆς δημιουργικῆς διαθέσεως — ὅσο «μετράει» σ’ ἐμένα προσωπικά, τὸ γεγονὸς ὅτι οἱ κάτοικοι τοῦ Τόπου αὐτοῦ — γιὰ λόγους κλιματικούς, φυλετικούς, ἱστορικούς, δαιτολογικούς;... δὲν μ’ ἐνδιαφέρει — πέρα ἀπὸ τὸ κυνὴγι τῆς ὕλης ἀτενίζουν

καὶ πρὸς κάτι ἀνώτερο, ἀληθινώτερο καὶ ἐλευθερωτικώτερο, ἔστω κι ἂν οἱ δυνατότητές τους νὰ τὸ προσπελάσουν ποικίλουν μεταξὺ τῶν ἀτόμων, μοιραῖα. Λοιπόν, σ' αὐτὸ τὸν Τόπο σήμερα μπορεῖ νὰ μὴν ὑπάρχη Πολιτισμός, μπορεῖ νὰ μὴν ὑπάρχη Σκέψη, μπορεῖ νὰ μὴν ὑπάρχη καὶ Ἦθος, ὅμως ὑπάρχει ἐντονώτατη καὶ εὐρύτατη ἡ ὁρμή καὶ ἡ ὁρεξη τοῦ Πολιτισμοῦ, τῆς Σκέψεως καὶ τοῦ Ἦθους!

Κάτι καλὸ, εἶμαι βέβαιος, θὰ βγῇ ἀπὸ ὅλη αὐτὴ τὴν εὐχάριστη κατάσταση. Παραδέχομαι, πὼς οἱ κίνδυνοι καταστολῆς ἢ ἐκτροπῆς γιὰ λόγους «ἀνωτέρας βίας», ποὺ λένε, εἶναι ὑπαρκτοί. Ξέρω ἀκόμη καλὰ, πὼς ἓνα μέρος, ὄχι μικρὸ, ἀπὸ τὰ ἄνθη τοῦ ποιητικοῦ ἢ πνευματικοῦ μας λειμῶνος εἶναι ἀκανθώδη ἢ πλαστικά, ἐρμαφρόδιτα ἢ ζιζάνια. Ἡ Διαστροφή, ἐξουσιαστική, ἠθική ἢ βιολογική, ἔχει κι αὐτὴ τὴ μερίδα τῆς στῆ σύγχρονη μας πνευματικὴ ἀνθοφορία. Ἀλλὰ οἱ περιπτώσεις προδοσίας τοῦ Πνεύματος γιὰ λογαριασμὸ τῆς Δυνάμεως, ὑπαγωγῆς τῆς ἀλήθειας καὶ τῆς ἐλευθερίας στὴ θρησκοπολιτικοκοινωνικὴ σκοπιμότητα, ἐξαλλοτριώσεως τοῦ πνευματικοῦ ἀνθρώπου μέσα στὸν κυκεῶνα τῆς ἐξουσιαστικῆς παράνοιας, ὅσο κι ἂν εἶναι χαρακτηριστικὲς εἶναι λίγες, τουλάχιστον οἱ ἐμφανιζόμενες σὲ ἀπόλυτο βαθμὸ. Ἄν τὸ Πνεῦμα μπορέσῃ νὰ κρατηθῇ αὐτοδύναμο, αὐταρκες κι αὐτοτελὲς ἀπέναντι στὴν ὁρμὴ ἐπιβολῆς, ἂν δὲν κατολισθήσῃ στὴν θέση τοῦ δούλου κι ὑπηρετῇ τοῦ πολιτικοκοινωνικοῦ Δόγματος, προβλέπω, ὅτι ὁ ταλαιπωρημένος αὐτὸς τόπος θὰ μπῇ σὲ μιὰ νέα, λαμπρὴ φάση τῆς ἱστορίας του.

ΑΓΓΕΛΙΚΗ ΠΑΝΩΦΟΡΟΠΟΥΛΟΥ

Αἶνος

Τινάχτηκε ἡ προσμονὴ ἴσαμε τ' ἄστρα
κι ὁ πόθος ἔσκισε τὶς καρδιές,
ὁ θάνατος μέστωσε τὸ χειμῶνα
καὶ τὸ στάχυ γύρεψε τὴν τελείωση.

Βούλιαξε ἡ βούληση στῆς γῆς τὸ ρῆγμα
καὶ τὸ ἥλιοφῶς ταξίδεψε στὸν Ἄδη,
ὁ Πλούτωνας στολίστηκε τὰ γιορτινά του,
μὰ ἡ Περσεφόνη μάτωσε τὶς παπαροῦνες.

Σκελέτωσε ἡ πνοὴ τὸ θεῖο μήνυμα,
ἡ κόλαση πυρώθηκε τὴν ἐλπίδα,
τῆς ζωῆς ἀναβρύσαν νερομάνες
κι ὁ τάφος ξεπέτρωσε τὸ αἰώνιο κοῖμισμα...

Αἰνεῖτε,
οἱ λαοὶ ποὺ εἶδαν τὸ θάμα·
αἰνεῖτε,
οἱ πιστοὶ μυριάδες χρόνια·
αἰνεῖτε,
μύστες καθαρτήριας πλήρωσης·
αἰνεῖτε
τὴν Ἀνάσταση, τὴν Ἀνοιξη.